

Μέρος τρίτο

Μεταναστευτική Διασπορά

2ος θεματικός άξονας:

Κοινωνική, θρησκευτική, πολιτιστική
και πολιτική οργάνωση
των παροικιών

Σύστημα κοινωνικής οργάνωσης και επικοινωνίας των κοινωνικοπολιτιστικών και οικονομικών σχέσεων των Ελλήνων μεταναστών. Το παράδειγμα της Νυρεμβέργης

Σκέυος Παπαϊωάννου

1. Εισαγωγικές σκέψεις

Η εργασία αυτή προτίθεται να αναδείξει τις διαδικασίες γένεσης και εξέλιξης καθώς και τα χαρακτηριστικά των μεταναστευτικών κοινοτήτων (Immigrant colony, Einwandererkolonie), στις χώρες υποδοχής μεταναστών και ιδιαίτερα στη Γερμανία, επικεντρώνοντας στο παράδειγμα της Νυρεμβέργης.

Σε ένα πρώτο μέρος θα επιχειρήσουμε μια εννοιολογική αποσαφήνιση αντιλήψεων που ταυτίζουν τη μεταναστευτική κοινότητα με την αρνητική έννοια του Γκέτο και θα προτείνουμε μια θετική κατανόηση της έννοιας αυτής. Αυτό θα επιχειρηθεί διαμέσου της ανασυγκρότησης κλασικών περί μετανάστευσης εργασιών της Σχολής του Σικάγου, αλλά και άλλων πιο σύγχρονων συγγραφέων, όπως του γερμανού κοινωνιολόγου Friedrich Heckmann. Η ανασυγκρότηση αυτή θα πλαισιωθεί με μια δική μας θεωρητική πρόταση που αντιλαμβάνεται τη μετανάστευση ως μια μακρόχρονη διαλεκτική διαδικασία αποστασιοποίησης από την κοινωνία καταγωγής και ό,τι αυτό συνδηλώνει, και προσέγγισης της κοινωνίας υποδοχής, με ενδιάμεσο σταθμό τη μεταναστευτική κοινότητα, η οποία συγκροτεί τον οικείο κόσμο ζωής των μεταναστών. Η κοινότητα συμβολίζει την προσπάθεια να μειωθεί η ταχύτητα και η ένταση της ελεύθερης πτώσης των μεταναστών στο άγνωστο για αυτούς κενό, συμβάλλει στην επιβράδυνση επώδυνων διαδικασιών και συγκρούσεων. Η κοινότητα είναι μια μορφή άμυνας και αντίστασης στην κυρίαρχη κοινωνία που γίνεται αντιληπτή και βιώνεται ως απειλητική, απορριπτική και συχνά επιθετική.

Τις θεωρητικές αυτές σκέψεις θα προσπαθήσουμε σε ένα δεύτερο μέρος να συγκεκριμενοποιήσουμε με το παράδειγμα της Νυρεμβέργης.

2. Θεωρητικές σκέψεις

Η μετανάστευση αποτελεί μια διαδικασία με απροσδιόριστη χρονική διάρκεια. Οι μετανάστες παίρνουν την απόφαση να μεταναστεύσουν για διάφορους λόγους, συνήθως και κύρια για οικονομικούς λόγους. Η προοπτική για τους περισσότερους έχει μια αρκετά σύντομη χρονική διάρκεια, κατά την οποία πιστεύουν ότι θα λύσουν κάποια επείγοντα οικονομικά προβλήματα και πιθανόν να γυρίσουν πίσω ακόμη και οικονομικά και κοινωνικά αναβαθμισμένοι. Η διάρκεια ωστόσο της μετανάστευσης δεν έχει μόνο μια υποκειμενική διάσταση, αλλά συνπροσδιορίζεται από τις συνθήκες και τις εμπειρίες σε τρεις κοινωνικές πραγματικότητες: την χώρα καταγωγής, την χώρα υποδοχής και τη μεταναστευτική κοινωνική οργάνωση. Αυτό έχει καθοριστικές συνέπειες τόσο για τις συνθήκες ζωής γενικότερα,

όσο και διαμέσου των έτσι διαμορφούμενων υποκειμενικών αντιλήψεων, για τις στρατηγικές και τα σχέδια ζωής των μεταναστών. Η απροσδιοριστία του χρόνου διάρκειας της μετανάστευσης έχει βέβαια συνέπειες και για την κοινωνική οργάνωση των μεταναστών, τον χαρακτήρα και τη σημασία της γι' αυτούς.

Η μετανάστευση ως διαδικασία περνάει από ορισμένες φάσεις. Προσδιοριστικοί παράγοντες αυτών των φάσεων είναι οι αντικειμενικές συνθήκες από τη μια και οι υποκειμενικές διαστάσεις των ιδίων των μεταναστών. Και οι δυο κατηγορίες παραγόντων, που βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση και διαμεσολαβούνται από τα σχέδια ζωής, τις εμπειρίες και τα βιώματα των μεταναστών, διαφοροποιούνται με την πάροδο του χρόνου και τη διάρκεια της μετανάστευσης.

Για να κατανοήσουμε τη διαδικασία της μετανάστευσης και τις αντίστοιχες συμπεριφορές των μεταναστών προτείνουμε τέσσερις φάσεις:

I. Φάση της απότομης αντιμετώπισης των νέων συνθηκών και της ελάχιστης προσαρμογής

Στην πρώτη φάση της μετανάστευσης οι μετανάστες προσπαθούν να προσαρμοστούν έτσι που να αποδυναμώνουν όσο το δυνατόν περισσότερο τα σημεία τριβής και συγκρούσεων. Η αδυναμία κατανόησης της νέας πραγματικότητας ή μάλλον η κατανόησή της στη βάση των υποκειμενικών εμπειριών και βιωμάτων των μεταναστών οδηγεί σε μια σειρά από σοβαρά προβλήματα, αλλά και στην έντονη ανάγκη των μεταναστών για ένα δικό τους χώρο, ένα σύστημα κοινωνικής οργάνωσης που να αμβλύνει τα προβλήματά τους. Ο προσανατολισμός σε αυτή την πρώτη φάση της μεταναστευτικής κοινότητας είναι περισσότερο η διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων και επικοινωνία μεταξύ των μεταναστών. Η προσπάθεια ενσωμάτωσης είναι σε αυτή τη φάση ελάχιστη. Δεδομένου μάλιστα ότι για τους περισσότερους η μετανάστευση θεωρείται ότι θα είναι σύντομη.

II. Φάση της έντονης και συνειδητής αντιπαράθεσης

Η δεύτερη φάση συμπίπτει με την αναγκαία αναθεώρηση των σχεδίων επιστροφής και επομένως τη διαπίστωση ότι θα πρέπει κανείς να αντιμετωπίσει τα προβλήματα πιο ενεργητικά και δεν μπορεί να τα υπερβαίνει με την απώθηση. Σε αυτή τη φάση αρχίζει και η συνένωση των οικογενειών, γεγονός που αλλάζει ριζικά την κατάσταση, τις ανάγκες και τα προβλήματα των μεταναστών. Οι εμπειρίες στο χώρο και την αγορά εργασίας διαμορφώνουν μια πιο πραγματική εικόνα της κοινωνικής τους θέσης και του τι αυτό συνεπάγεται. Η μεταναστευτική κοινότητα παίρνει σε αυτή τη φάση ένα χαρακτήρα περισσότερο θεσμικού κοινωνικής πολιτικής και πολιτικοποιείται προς την κατεύθυνση διεκδίκησης πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, χωρίς να εγκαταλείπονται οι πολιτιστικές δραστηριότητες.

III. Φάση ύφεσης της αντιπαράθεσης

Η τρίτη φάση της μετανάστευσης χαρακτηρίζεται από μια ύφεση της αντιπαράθεσης και αυτό προέρχεται από την αποτυχία των προσπαθειών να αποφευχθούν προβλήματα των μεταναστών, καθώς και την ακύρωση ή αλλαγή σχεδίων που αφορούν στην επιστροφή και άλλα. Στη φάση αυτή ωστόσο παρατηρούνται αλλαγές στον τρόπο ζωής διαμέσου τη αποδοχής στοιχείων του πολιτισμού και της καθημερινότητας των ντόπιων. Η κοινωνική οργάνωση των μεταναστών αναπροσαρμόζεται προς αυτή τη νέα πραγματικότητα και προσπαθεί από τη μια να συμβάλει στη διατήρηση του πολιτισμού των μεταναστών και από την άλλη να συμβάλει στην ομαλότερη ενσωμάτωσή τους στην χώρα υποδοχής.

IV. Φάσης της άρσης των αυταπατών

Η τέταρτη φάση στη διαδικασία της μετανάστευσης δεν είναι η τελευταία πράξη της μετανάστευσης, ωστόσο αποτελεί τη φάση ενός απολογισμού που βρίσκει τους μετανάστες να βρίσκονται έξω από τη χώρα τους πάνω από είκοσι χρόνια, τα σχέδιά τους να μην έχουν πραγματοποιηθεί όπως περίμεναν ή να έχουν αλλάξει. Είναι η φάση της προσγείω-

σης σε μια πραγματικότητα που τους αναγκάζει να την αποδεχτούν και που στην πλειοψηφία τους αποσύρονται περισσότερο στην οικογένεια ή σε στενό κύκλο συγγενών και φίλων προσπαθώντας να εξασφαλίσουν όσο το δυνατόν καλύτερες συνθήκες για τα παιδιά και να μεταθέσουν κάποια δικά τους σχέδια για το χρόνο μετά τη σύνταξη.

V. Η φάση της συνταξιοδότησης και απόσυρσης

Στη φάση αυτή οι μετανάστες της πρώτης γενιάς στην πλειοψηφία τους συνταξιοδοτούνται, παραμένουν όμως στη χώρα υποδοχής, αφού τα παιδιά τους μένουν εκεί. Η μεταναστευτική κοινότητα αποκτά πλέον έντονα τα σημεία ενός χώρου συνάντησης και φροντίδας για τα προβλήματα αυτής της φάσης.

Οι μετανάστες, τουλάχιστον στην πρώτη φάση της μετανάστευσης, συγκεντρώνονται σε συνοικίες σχετικά κοντά στα εργοστάσια και είναι συνήθως περιοχές που αποφεύγονται από τους ντόπιους των μεσαίων και ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Οι συνοικίες αυτές είναι συνήθως υποβαθμισμένες, με παμπάλαια κτήρια, χωρίς κοινωνικές υποδομές, αλλά σχετικά φτηνά ενοίκια. Για την κακή οικονομική κατάσταση των μεταναστών αποτελούν μια καλή ευκαιρία, τουλάχιστον στην αρχική φάση της μετανάστευσης, η οποία για τους περισσότερους πρόκειται να έχει περιορισμένη χρονική διάρκεια, χωρίς αυτό βέβαια να επαληθεύεται στη συνέχεια (Papaioannou, Skevos, 1983, 421). Ενώ λοιπόν είναι καθαρά οικονομικοί οι λόγοι που εξωθούν τους μετανάστες σε υποβαθμισμένες περιοχές, είναι από την άλλη οι πολλές αρνητικές εμπειρίες εχθρικότητας και ξενοφοβίας εκ μέρους των ντόπιων, καθώς και η ανάγκη των μεταναστών για εγγύτητα, αλληλεγγύη και αλληλοβοήθεια: να είναι μαζί και κοντά, με συγγενείς, γνωστούς, φίλους, χωριανούς και πατριώτες, που τους κάνει να συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένες συνοικίες (Papaioannou, Skevos, 1983, 423, βλέπε επίσης Vlachos, E.C., 1968, 77). Είναι βέβαια ενδιαφέρον να διαπιστώσει κανείς ότι σε αυτές τις συνοικίες κατοικούν επίσης, κύρια για οικονομικούς λόγους, ντόπιοι εργάτες και φοιτητές, κάτι που σε ορισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις δημιουργεί τις προϋποθέσεις για πολιτιστικές ανταλλαγές και επικοινωνίες, για να καταλήξει πολλές φορές και σε μορφές αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας.

Η χωροταξική συγκέντρωση μεταναστών στα βιομηχανικά αστικά κέντρα, συνήθως σε υποβαθμισμένες περιοχές, γίνεται αντιληπτή ως γκετοποίηση και οι γειτονίες όπου συγκεντρώνονται οι μετανάστες ως γκέτο. Η αντίληψη αυτή συνήθως στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, χρησιμοποιείται και στην Ευρώπη. Με την έννοια αυτή είναι η κατηγορία γκέτο μια κριτική έννοια, που ασκεί κριτική στις άθλιες συνθήκες των κατοίκων αυτών των συνοικιών. Συνήθως όμως πάει πιο πέρα και υπονοεί ότι τα γκέτο των μεταναστών είναι και τόποι όπου κυφορείται εγκληματικότητα (Heckmann, Friedrich, 1981, 208).

Σε αντίθεση με αυτή την έννοια βρίσκεται μια θετική για το γκέτο έννοια, όπως αυτή αναπτύχθηκε από την κλασική κοινωνική οικολογία της Σχολής του Σικάγου. Αυτή έβλεπε ένα παραλληλισμό μεταξύ των εβραϊκών γκέτο και των εθνικά ομογενών συνοικιών των ευρωπαϊών μεταναστών και ιδιαίτερα ως προς την συνοχή της κάθε ομάδας σε ένα ξένο περιβάλλον στη βάση κοινών κοινωνικοπολιτιστικών χαρακτηριστικών. Ο χωροταξικός χωρισμός είναι ακριβώς η προϋπόθεση μιας αμοιβαίας ανοχής μεταξύ των μεταναστών και των ντόπιων και επιτρέπει στους μετανάστες, σε αντίθεση με το ρωμαϊκό απόφθεγμα «όταν έρθεις στη Ρώμη, να συμπεριφέρεσαι ως Ρωμαίος», να διατηρούν την αυτονομία και ανεξαρτησία τους (Heckmann, Friedrich, 1981, 208).

Η σχετική συζήτηση διεξάγεται αντιφατικά, επειδή αναφέρεται σε ζητήματα, τα οποία δεν έχουν σχέση μεταξύ τους: δεν διαφοροποιεί την ανάπτυξη μιας αυτόνομης κοινωνικοπολιτιστικής οργάνωσης της μειονότητας των μεταναστών – η θετική έννοια του γκέτο- και την εμφάνιση ξεχωριστών συνοικιών με συνήθως χαμηλής ποιότητας συνθήκες – η κοινωνικοκριτική έννοια του γκέτο. Δεν θεμελιώνει η απλή συγκατοίκηση σε ξεχωριστές συνοικίες ένα αυτόνομο κοινωνικό σύστημα, αφού μπορεί να είναι απλή συνύπαρξη χωρίς ιδιαίτερες

κοινωνικές σχέσεις, ούτε πρέπει αναγκαστικά να συνδεθεί η εξέλιξη του με απομονωμένη, ξεχωριστή κατοίκηση. Ενώ στο κλασικό γκέτο και στην έννοια του γκέτο συμπίπτουν και τα δυο, δεν είναι σε καμιά περίπτωση αναγκαστικό στη διαδικασία μετανάστευσης. Απομονωμένες συνοικίες μπορεί πιθανά να αποτελούν ευνοϊκές οικολογικές συνθήκες για την εμφάνιση και την εξέλιξη μιας αυτόνομης κοινωνικο-πολιτιστικής οργάνωσης μειονοτήτων των μεταναστών, αλλά δεν ταυτίζονται. Η ανάλυση της εξέλιξης, της δομής και της λειτουργίας της απαιτεί μια δική της επεξεργασία εννοιών (Heckmann, Friedrich, 1981, 208).

Ειδικά για το ερώτημα της ύπαρξης μιας αυτόνομης κοινωνικο-πολιτιστικής και εν μέρει οικονομικής οργάνωσης των μεταναστών στην Ευρώπη και ειδικότερα στη Γερμανία υπάρχουν μια σειρά από ενδείξεις και παρατηρήσεις, αλλά δεν υπάρχουν συστηματικές έρευνες. Ερευνήθηκαν ωστόσο οι σχέσεις και οι επικοινωνίες των μεταναστών και διαπιστώθηκε ότι αυτές διαφοροποιούνται από αυτές των κοινωνιών προέλευσης των μεταναστών και περιορίζονται κυρίως στο πλαίσιο των εθνοτικών ομάδων, αλλά μια σε βάθος συστηματική ανάλυση και περιγραφή τους δεν έχει επιχειρηθεί.

Ως περαιτέρω ενδείξεις για την ύπαρξη μιας αυτόνομης κοινωνικο-πολιτιστικής και οικονομικής οργάνωσης των μεταναστών μπορούν να αναφερθούν η ύπαρξη εκκλησιών, σχολείων, συλλόγων (αθλητικών, πολιτιστικών, πολιτικών κ.λπ.), που συνενώνονται σε ομοσπονδίες και συνομοσπονδίες, επιχειρήσεων εισαγωγών-εξαγωγών, εστιατορίων, καφενείων, ραφείων, βιβλιοπωλείων και εκδοτικών οίκων, λογιστικών, μεταφραστικών και ταξιδιωτικών γραφείων, γιατρών, τραπεζών, χώρων συνάντησης, ραδιοτηλεοπτικών μέσων και εντύπων και διαφόρων υπηρεσιών, που προσφέρονται από τη χώρα προέλευσης (Papaioannou, Skevos, 1983, 427). Τέτοια φαινόμενα έχουν καταγραφεί ήδη από κλασικές έρευνες στις αρχές του 20ου αιώνα, όπως αυτή των Thomas, W.J. και Znaniecki, F.: *The Polish Peasant in Europe and America*, 2.vols., Boston και New York 1918 (1921,1958), καθώς και των Park, R.E. και Miller, H.A.: *Old-World Traits Transplanted*, New York 1921 (1969). Ήδη σε αυτές τις έρευνες φαίνεται καθαρά ο ρόλος αυτών των συστημάτων οργάνωσης των μεταναστών. Ενώ οι οργανώσεις αυτές έχουν στην αρχή μια άτυπη, πρόχειρη μορφή και οι χώροι όπου συναντώνται οι μετανάστες είναι επίσης ευκαιριακά επιλεγμένοι (πάρκα, σιδηροδρομικοί σταθμοί, καταστήματα μεταναστών κ.λπ.), εξελίσσονται σχετικά γρήγορα σε συστηματικές θεσμοποιημένες οργανώσεις, οι οποίες στεγάζονται σε χώρους που ενοικιάζονται ή διατίθενται από τους Δήμους, τις εκκλησίες, τα συνδικάτα ή πρωτοβουλίες πολιτών κ.ά. Δεν είναι η κοινωνία υποδοχής, στην οποία οι νέοι μετανάστες ενσωματώνονται, αλλά η κοινωνία μεταναστών στη χώρα υποδοχής. Οι πρωταρχικές τους ομάδες δεν αποτελούνται μόνο από τους παραπάνω αναφερθέντες θεσμούς και ενώσεις, αλλά είναι, όπως λένε ο Park και ο Miller στον τίτλο του βιβλίου τους «*Old-World Traits Transplanted*», εν μέρει πραγματικά *μεταφυτευμένα κοινωνικά συστήματα από τον παλιό κόσμο*. Στους Έλληνες και τους Ιταλούς έχει παρατηρηθεί ότι συγκεντρώνονται στις ίδιες συνοικίες όχι μόνο ανάλογα με την καταγωγή τους από την ίδια περιφέρεια ή την πόλη, αλλά και ανάλογα με το χωριό ή την γειτονιά καταγωγής τους: συγχωριανοί ή γείτονες στο χωριό τείνουν να γίνουν συγχωριανοί ή γείτονες στη χώρα υποδοχής. Η μεταναστευτική κοινότητα είναι κατά κάποιο τρόπο η προσπάθεια δημιουργίας ενός υποκατάστατου συστήματος για τη χαμένη κοινότητα της διευρυμένης οικογένειας, του χωριού, της γειτονιάς. Η ανασφάλεια που δημιουργείται με την ριζοσπαστική αλλαγή όχι μόνο του οικείου γεωγραφικού χώρου, των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών, αλλά και από το γεγονός ότι οι εσωτερικευμένες αξίες, τα σύμβολα, τα νοήματα, οι αντιλήψεις, οι τρόποι ζωής, οι κοσμοαντιλήψεις, η έννοια του χώρου και του χρόνου κ.λπ., περιέρχονται σε μια κρίση και γίνονται αντιπαραγωγικές και δυσλειτουργικές στο πλαίσιο της νέας κοινωνικής πραγματικότητας στη χώρα υποδοχής. Αυτός είναι ένας σοβαρός λόγος για να επιδιώκουν οι μετανάστες να συννευρευθούν στις ίδιες συνοικίες. Σε αυτό συμβάλλει βέβαια και ο τρόπος επίλογής για μετανάστευση, όπου συνήθως η μετανάστευση γίνεται κατά ομάδες από συγχωριανούς, συγγενείς και φίλους. Έτσι για παράδειγμα είναι γνωστό ότι στην περιοχή του

Fürth και της Νυρεμβέργης μένουν πολλοί Έλληνες από τη Θεσσαλία, την Ήπειρο και τη Θεσπρωτία, στο Erlangen συγκεντρώνονται Έλληνες από τις Σέρρες και τη Δράμα, ενώ στην Στουτγκάρδη από τη Μακεδονία (Papaioannou, Skevos, 1983, 424-25, βλέπε επίσης Vlachos, E.C., 1968, 77, Park και Miller 1969, 146).

Η οργάνωση ενός αυτόνομου κοινωνικού συστήματος συμβάλλει στην οικονομική, πολιτιστική και κοινωνική εξασφάλιση της μειονότητας, δημιουργεί (συν-)ενώσεις και συστήματα ανταλλαγών και επικοινωνίας στο πλαίσιο της ομάδας των μεταναστών, θεσμοποιεί δραστηριότητες, ήθη και έθιμα για σταθεροποίηση της προσωπικότητας του μετανάστη και για την πολιτιστική κοινωνικοποίηση των επόμενων γενεών των μεταναστών. Ειδικά για τους μετανάστες που έρχονται αργότερα από την πατρίδα διευκολύνει το δίκτυο αυτό την αρχική προσαρμογή και ένταξη στις νέες συνθήκες εργασίας και ζωής.

Η οικονομική και κοινωνική θέση και κατάσταση των μεταναστών, καθώς και η ιστορικά συγκεκριμένη κοινωνική τους περίσταση, όπως επίσης η απώλεια οικείων τους δομών διαμέσου της μετανάστευσης προκαλεί από την πλευρά τους διάφορες και διαφορετικές μορφές (αντί-)δράσης. Μια από τις πιο σημαντικές μορφές αντίδρασης και αντίστασης των μεταναστών έναντι και ενάντια στις επιπτώσεις της μετανάστευσης πάνω στον τρόπο ζωής και ύπαρξής τους είναι η ανάπτυξη ενός αυτόνομου κοινωνικο-πολιτιστικού και εν μέρει οικονομικού συστήματος που δημιουργούν οι μεταναστευτικές μειονότητες, για να ικανοποιήσουν τις ειδικές κοινωνικο-πολιτιστικές και οικονομικές ανάγκες τους. Εδώ πρόκειται για ένα σύστημα οργάνωσης των κοινωνικών, πολιτιστικών και οικονομικών σχέσεων, ανταλλαγών και επικοινωνίας με σαφή χαρακτηριστικά από την κοινωνία καταγωγής, αλλά και από την κοινωνία υποδοχής. Είναι ένα σχετικά αυτόνομο σύστημα, αυτό της *μεταναστευτικής κοινότητας ή παροικίας* για το οποίο ο Friedrich Heckmann προτείνει την έννοια της *Kolonie ή colony*. Το σύστημα αυτό είναι η προσπάθεια των μεταναστών να ανασυγκροτήσουν και να αποκαταστήσουν εκείνες τις συνθήκες που θα εξασφαλίσουν ξανά την χαμένη κοινότητα αλληλεγγύης, αλληλοβοήθειας, αναγνώρισης και νοήματος, που ήταν για αυτούς το χωριό (Heckmann, Friedrich, 1981, 215).

Διαφορετικά απ' ό,τι στην περίπτωση του γκέτο, στο οποίο η χωροταξική αποκοπή και η κοινωνική οργάνωση αναγκαστικά συμπίπτουν, δεν είναι η ανάπτυξη του αυτόνομου κοινωνικο-πολιτιστικού συστήματος των μεταναστών αναγκαστικά συνδεδεμένη με την ύπαρξη απομονωμένων συνοικιών, ακόμη και αν αυτές είναι πιθανά υποστηρικτικές για την ανάπτυξη του αυτόνομου κοινωνικο-πολιτιστικού συστήματος των μεταναστών και πολλές φορές στο εμπειρικό επίπεδο συμπίπτουν. Η έννοια αυτή εμπεριέχει τη συνείδηση δράσης των μεταναστών και συνδιαλέγεται με εννοιολογικές παραδόσεις και περιέχει επιπλέον στην ιστορική της κατανόηση τρία αλληλοσυνδεδεμένα στοιχεία:

- μια ομάδα μεταναστών, η οποία σε ένα ξένο τόπο διατηρεί την ταυτότητά της,
- μορφές της οικονομικής και κοινωνικο-πολιτιστικής οργάνωσης, καθώς και
- ένα χώρο όπου κατοικεί, χωρίς να πρέπει αναγκαστικά αυτός να είναι σαφώς αποκομμένος από τον υπόλοιπο χώρο (Heckmann, Friedrich, 1981, 216).

Η *μεταναστευτική κοινότητα ή παροικία*, ως αυτόνομο σύστημα οργάνωσης, περιορίζεται μεν κυρίως στο χώρο εκτός της διαδικασίας εργασίας και παραγωγής και είναι αναγκασμένη να ενταχθεί στις υπάρχουσες οικονομικές σχέσεις και μορφές οργάνωσης, αλλά στην ιστορική διαδικασία της ανάπτυξης της μεταναστευτικής παροικίας αναφέρονται αλλαγές ως προς της δομή της. Έτσι αναφαίνονται σταδιακά οικονομικές στιγμές, που συνπροσδιορίζουν τη δομή και την εξέλιξη της μεταναστευτικής παροικίας (λιανεμπόριο, χοντρεμπόριο, τράπεζες, εστιατόρια, καφενεία, περίπτερα, λαϊκή αγορά, ταξιδιωτικά γραφεία, ιατρεία, δικηγορικά γραφεία κ.λπ.).

Η μεταναστευτική κοινότητα είναι ταυτόχρονα δομή και έτσι αντικειμενική διαμορφωτική συνθήκη της συνείδησης των μεταναστών και αποτέλεσμα της συνείδησης και της συνειδητής αντιπαράθεσης των μεταναστών με τις αντικειμενικές συνθήκες στη χώρα υπο-

δοχής. Εάν κατανοήσουμε το σύστημα οργάνωσης των κοινωνικών, πολιτιστικών και οικονομικών ανταλλαγών, καθώς και το σύστημα των επικοινωνιών των μεταναστών, και πέρα από μια φολκλοριστική φαινομενολογική νοηματοδότηση, ως την συγκεκριμένη έκφραση των κοινών τους συνειδητών προσπαθειών για να καλύψουν ένα διαπιστωμένο έλλειμμα σε δομικές προϋποθέσεις για την ικανοποίηση των αναγκών τους, για να αποδυναμώσουν διαπιστωμένες αρνητικές στιγμές εμπειρίας λόγω της οικονομικής και κοινωνικής τους θέσης και κατάστασης, καθώς και ως μορφή αντίστασης απέναντι σε μια κυρίαρχη κοινωνική πραγματικότητα, που προσπαθεί βίαια να τους αφομοιώσει, τότε μας φαίνεται ιδιαίτερα σημαντική η συστηματική ανάλυση αυτής της οργανωτικής δομής των μεταναστών, για την προσέγγιση της κοινωνικής τους θέσης, κατάστασης, συνείδησης-κοινωνικής και εργατικής-, του επιπέδου των αναγκών τους, της ικανοποίησης από την εργασία τους, των ατομικών, οικογενειακών και συλλογικών στρατηγικών και σχεδίων ζωής τους (Papaioannou, Skevos, 1983, 421).

3. Η κατάσταση του συστήματος κοινωνικής οργάνωσης των μεταναστών μετά από 40 χρόνια

Χωρίς να είμαστε σε θέση να παραθέσουμε θεμελιωμένες απόψεις σχετικά με τις πρόσφατες εξελίξεις όσον αφορά την παρούσα κατάσταση των μεταναστευτικών κοινοτήτων, ιδιαίτερα στη Γερμανία και αυτό λόγω έλλειψης συστηματικών ερευνών, θα επιχειρήσουμε ορισμένες διαπιστώσεις που βασίζονται στην παρατήρηση, αλλά και σε ιστορικά προηγούμενα.

Στο πλαίσιο των μεταναστευτικών κοινοτήτων, παροικιών και λόγω των επιχειρηματικών οικονομικών δραστηριοτήτων, αλλά και της άσκησης ελεύθερων επαγγελμάτων, έχει διαμορφωθεί στην παρούσα φάση μια μεταναστευτική μικροαστική τάξη, η οποία συμπληρώνεται από μια σειρά απόμων και ομάδων, όπως εκπαιδευτικοί, κοινωνικοί λειτουργοί, μεταφραστές κ.ά.

Όσον αφορά τη λεγόμενη δεύτερη γενιά, παρατηρείται μια τάση αποστασιοποίησης από την κοινότητα των μεταναστών και μια έντονη ενσωμάτωση στην κοινωνία υποδοχής. Γενικότερα παρατηρούνται φαινόμενα χαλάρωσης των δεσμών μεταξύ των μεταναστών, γεγονός που επιβεβαιώνει την θέση που εκφράσαμε παραπάνω, ότι η συσπείρωση γύρω από τις μεταναστευτικές κοινότητες αποτελεί ένα ενδιάμεσο σταθμό για την βαθμιαία ενσωμάτωση των μεταναστών.

Στα παραπάνω προστίθεται το φαινόμενο του ατομικισμού που ως γνωστό είναι μια κυρίαρχη τάση στις κοινωνίες μας τις τελευταίες δεκαετίες.

Εάν αναλογιστούμε και τη γενικότερη κρίση της πολιτικής και των πολιτικών συλλογικοτήτων, τότε υποθέτουμε ότι και ο πολιτικός ρόλος των κοινοτήτων θα έχει αλλάξει. Επίσης είναι χαρακτηριστική σε αυτή τη φάση η πληθώρα εθνικοτοπικών συλλόγων με κύριο στόχο τη διατήρηση της πολιτιστικής ταυτότητας.

4. Το παράδειγμα της Νυρεμβέργης

Παρακάτω θα προσπαθήσω να παρουσιάσω σε αδρές γραμμές το παράδειγμα της Νυρεμβέργης και να αναφέρω εδώ ότι με τη Νυρεμβέργη έχω μια προσωπική βιωματική σχέση, δεδομένου ότι έζησα εκεί δέκα χρόνια και είχα προσωπικά μια ανάμειξη στα τεκταινόμενα, ωστόσο πιστεύω ότι, μετά από είκοσι χρόνια έχει δημιουργηθεί μια επαρκής απόσταση για να μπορώ σήμερα να εκτιμήσω σχετικά αντικειμενικά τα πράγματα. Θα στηριχθώ ωστόσο και σε ένα βιβλίο για την ιστορία των Ελλήνων της Νυρεμβέργης που για τη συγγραφή του είχε την πρωτοβουλία το Bildungszentrum der Stadt Nürnberg: Gabi Müller-Ballin (Hg.) (1996) Ξενιτιά. Fremde. Griechinnen und Griechen in Nürnberg 1960-1996. Erinnerungen – Stationen - Berichte, Nürnberg.

Τρεις μήνες μετά την υπογραφή της σύμβασης μεταξύ Γερμανίας και Ελλάδας το 1960 έφτασαν από τον Πειραιά με πλοίο μέσω Πρίντζι και Μονάχου στη Νυρεμβέργη οι πρώτοι

Έλληνες μετανάστες. Από 253 το 1960 έφτασαν στις 4002 το 1965, το 1971 ήταν 8814 και το 1973 ζούσαν στη Νυρεμβέργη 10.696 Έλληνες. Στις 30.12.1995 ζούσαν 10.415, από τους οποίους 5.658 άνδρες και 4.757 γυναίκες. Προορισμός κύρια η Grundig, η AEG, η Telefunken, η Siemens, η Bosch. Από το 1960 μέχρι το 1973 που σταμάτησε η Γερμανία την υποδοχή μεταναστών μετανάστευσαν γύρω στις 695.000, από τους οποίους οι 600.000 έφτασαν στη Γερμανία, 434.597 άνδρες και 312.516 γυναίκες. Σήμερα ζουν στη Γερμανία 359.556 Έλληνες.

Ενώ στην αρχική φάση οι γυναίκες ήταν λίγες, σύντομα άρχισαν να μεταναστεύουν και οι γυναίκες και σε μια επόμενη φάση και τα παιδιά. Αυτό οδήγησε τους περισσότερους μετανάστες να δουλεύουν σε διαφορετικές βάρδιες προκειμένου να είναι πάντα κάποιος με τα παιδιά. Πάρα πολλά παιδιά μεταναστών ωστόσο έμειναν στο χωριό με συγγενείς και κύρια με τους γονείς των μεταναστών. Όλα τα παραπάνω σημαίνουν μια ριζική αλλαγή της οικογένειας, γεγονός που σηματοδοτεί μια νέα κατάσταση.

Στην πρώτη φάση οι περισσότεροι μετανάστες έμεναν σε δωμάτια και κατοικίες που διέθεταν τα εργοστάσια και που συνήθως βρίσκονταν μέσα στους χώρους των εργοστασίων ή πολύ κοντά σε αυτά. Γύρω στο 1963 με 1964 και με την συνένωση των οικογενειών οι περισσότεροι Έλληνες μετανάστες έφυγαν από τα εργοστασιακά δωμάτια και έμεναν σε σπίτια διάσπαρτα μέσα στην πόλη, αλλά κυρίως στην Führerstraße, το Gostenhof, το Schweinaiu, το Johannis και την Südstadt. Αρχικά δεν υπήρχε κανένας χώρος συνάντησης. Σε ένα εργοστάσιο που διέθετε ένα σαλόνι γίνονταν πολλές συναντήσεις, υπήρχε επίσης ένα ελληνικό εστιατόριο, το «Alt Athen» από Έλληνες που βρέθηκαν εκεί από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Σιγά σιγά άρχισαν να εμφανίζονται διάφορες δομές και υποδομές της ελληνικής παροικίας. Από αυτούς τους Έλληνες δημιουργήθηκε η *Πρώτη Ελληνική Κοινότητα της Νυρεμβέργης το 1960* από περίπου 30-40 Έλληνες. Με την Κοινότητα αυτή οι μετανάστες δεν είχαν καμιά σχέση, αφού ήταν αρκετά κλειστή, για να γίνει κάποιος μέλος έπρεπε να προταθεί από τουλάχιστον δυο παλιά μέλη, ωστόσο προσέφεραν σε αυτούς υπηρεσίες μετάφρασης και διερμηνείας, αλλά και εκπροσώπηση προς τις γερμανικές αρχές.

Για τους λόγους αυτούς οι «νέοι» και μετά από πρωτοβουλία της εκκλησίας δημιούργησαν το *1962* κατ' αρχήν τον *Σύλλογο Άγιος Παύλος* και το *1964* τον «*Εργατικό Σύλλογο*». Η ύπαρξη της πρώτης αυτής Ελληνικής Κοινότητας δεν επέτρεπε την ίδρυση δεύτερης με το ίδιο όνομα, κάτι που θα επέτρεπε στους Έλληνες εργάτες και φοιτητές, αλλά και άλλους να έχουν ένα σύλλογο που να καλύπτει τις ανάγκες όλων. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας ανέστειλε η Ελληνική Κοινότητα τη λειτουργία της. Μόλις το *1981* έγινε δυνατόν να ιδρυθεί η *Νέα Ελληνική Κοινότητα Νυρεμβέργης και Περιχώρων* και αντικατέστησε την παλιά, αλλά και τον Εργατικό Σύλλογο.

Από το *1961* ιδρύθηκε επίσης η *Εκκλησιαστική Ενορία της Νυρεμβέργης*, η οποία το *1996* κατόρθωσε να κτίσει δική της εκκλησία.

Ήδη από το *1960* ιδρύθηκε ένα γραφείο κοινωνικής πρόνοιας από την ευαγγελική εκκλησία, η οποία είχε αναλάβει την υποστήριξη των Ελλήνων μεταναστών.

Ιδιαίτερη σημασία για τη συγκρότηση της ελληνικής κοινότητας της Νυρεμβέργης έπαιξε και η *ίδρυση ελληνικών δημοτικών σχολείων το 1965* και η λειτουργία τους *1966* με 145 μαθητές, οι οποίοι έγιναν 283 δύο χρόνια αργότερα. Είχε προηγηθεί ήδη μερικά χρόνια νωρίτερα η λειτουργία, με πρωτοβουλία του Συλλόγου Άγιος Παύλος, μαθημάτων ελληνικής γλώσσας. Το *1976* ο αριθμός των μαθητών έφτασε στους 1.448, 43 τάξεις και 50 δασκάλους. Το 90% των παιδιών που ζουν στην περιοχή της Νυρεμβέργης επισκέπτονται την περίοδο αυτή τα ελληνικά σχολεία. Από το *1974* λειτουργεί επίσης γυμνάσιο και το *1976* Λύκειο στη Νυρεμβέργη και από το *1975* και νηπιαγωγεία.

Από το *1961* λειτουργεί στη Νυρεμβέργη *Ελληνικό Προξενείο* με επίτιμο πρόξενο τον ιδρυτή του μεγάλου εμπορικού οίκου Quelle Gustav Schickedanz και από το θάνατό του το *1977* μέχρι το *1994* τη γυναίκα του Grete Schickedanz και από το *1994*, μετά το θάνατο της Grete Schickedanz μέχρι σήμερα την κόρη του Madeleine Schickedanz. Το προξενείο έχει

στην αρμοδιότητά του περίπου 17.000 Έλληνες εργάτες, φοιτητές, επιχειρηματίες και ελεύθερους επαγγελματίες.

Η περίοδος 1967-1974 έχει μια ιδιαίτερη σημασία και για την ελληνική κοινότητα της Νυρεμβέργης. Η δικτατορία στην Ελλάδα δημιούργησε μια νέα κατάσταση στους μετανάστες. Οι περισσότεροι μετανάστες ήταν ενάντια στη δικτατορία και πολλοί οργανώθηκαν στην *Πανελλήνια Αντιδικτατορική Ένωση*, από την οποία αργότερα προέκυψαν το *Πανελλήνιο Αντιδικτατορικό Κίνημα* και το *Πατριωτικό Αντιδικτατορικό Μέτωπο*. Με την αποκατάσταση της δημοκρατίας όλα τα κόμματα ίδρυσαν τοπικές οργανώσεις στη Νυρεμβέργη με ηγεμονική θέση του ΠΑΣΟΚ, του ΚΚΕ και του ΚΚΕ-Εσωτερικού. Πριν από το 1967 είχε παράνομη οργάνωση στη Νυρεμβέργη η ΕΔΑ. Η έντονη πολιτικοποίηση των Ελλήνων μεταναστών αυτής της περιόδου ανέδειξε τους Έλληνες μετανάστες πρωταγωνιστές των πολιτικών και συνδικαλιστικών αγώνων όχι μόνο στο μεταναστευτικό κίνημα, αλλά γενικότερα στη γερμανική κοινωνία. Ήταν επομένως λογικό επακόλουθο ο έντονος πολιτικός προσανατολισμός της ελληνικής κοινότητας. Η έντονη στήριξη των ελληνικών αγώνων κατά της χούντας από γερμανικούς φορείς κόμματα, συνδικάτα, φοιτητές και διανοούμενους δημιούργησε ένα κλίμα συνεργασίας και κοινών αγώνων μεταξύ Ελλήνων και Γερμανών.

Το 1973 ίδρυσε ο Δήμος της Νυρεμβέργης το *Δημοτικό Συμβούλιο Αλλοδαπών, Ausländerbeirat* και την ίδια χρονιά έγιναν εκλογές για το πρώτο Συμβούλιο. Η περίπτωση της Νυρεμβέργης ήταν δεύτερη σε όλη τη Γερμανία μετά το Wiesbaden. Από τις 25 έδρες, τις οποίες διεκδίκησαν 86 υποψήφιοι από ένδεκα χώρες, τις πέντε κατέλαβαν Έλληνες.

Το 1974 ίδρυσε ο *Deutscher Gewerkschaftsbund*, η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Γερμανίας, ένα *Συμβουλευτικό Γραφείο για Μετανάστες*, με ένα ελληνικό τμήμα.

Το 1978 ίδρυσε ένα *Συμβουλευτικό Σταθμό για Νέους Μετανάστες* η Ευαγγελική Υπηρεσία Πρόνοιας.

Η *επιχειρηματική δραστηριότητα* πολλών Ελλήνων μεταναστών στη Νυρεμβέργη έρχεται, αρχής γενομένης προς τα τέλη της δεκαετίας του 1960, να συμβάλει στην οικονομική δομή της ελληνικής κοινότητας. Το 1996 υπάρχουν στη Νυρεμβέργη 1469 εστιατόρια, 245 καφετέριες και καφενεία, και 167 σουβλατζιδικα. Τα 720 από όλα αυτά βρίσκονται σε ελληνικά χέρια, ενώ οι ιταλοί που βρίσκονται στη δεύτερη θέση κατέχουν περίπου τα μισά από αυτά που έχουν οι Έλληνες.

Το 1974 ιδρύεται η ποδοσφαιρική ομάδα *FC Zeus* και ο *Σύλλογος Κρητών*, το 1976 ο *Σύλλογος Ποντίων*, το 1977 ιδρύουν οι δάσκαλοι το *Σύλλογο Δημόκριτος*, το 1979 ιδρύεται ο *Σύλλογος Ηπειρωτών*, το 1981 ο *Σύλλογος Θεσπρωτών*, το 1982 ο *Σύλλογος Μακεδόνων*, το 1983 ο *Σύλλογος Θρακών* και ο *Σύλλογος Θεσσαλών*, το 1985 ο *Σύλλογος Πελοποννήσου και Κεντρικής Ελλάδας*, το 1986 ο *Σύλλογος Νησιωτών*, το 1989 ο *Σύλλογος Λιβαδερού Κοζάνης*, το 1991 ο *Σύλλογος Αγίας Κυριακής Τρικάλων*, το 1990 ιδρύουν οι καθηγητές την *ELME-Franken*.

Σημαντικός ήταν εξάλλου ο ρόλος του *Ελληνικού Πολιτιστικού Συλλόγου*, ο οποίος δραστηριοποιούνταν στην *Planungskneipe* και το *μουσικό σχήμα Ρωμιούσνη*.

Προς το τέλος της δεκαετίας του 1970 υπάρχει μια έντονη συζήτηση μεταξύ των Ελλήνων της Νυρεμβέργης σχετικά με την ανάγκη ίδρυσης μιας οργάνωσης που να αποτελεί την ομπρέλα για όλους τους Έλληνες και τις οργανώσεις τους. Αυτή θα μπορούσε να είναι μια Κοινότητα, αλλά όπως ήδη αναφέραμε συνέχιζε να υπάρχει στα χαρτιά η παλιά κοινότητα από τα χρόνια πριν το 1960. Μόλις την άνοιξη του 1981 συστάθηκε μια *καταστατική επιτροπή* στην οποία συμμετείχαν όλες οι πολιτικές τάσεις, φοιτητές και άλλοι. Τον *Ιούνιο του 1981* ιδρύθηκε τελικά η νέα *Ελληνική Κοινότητα Νυρεμβέργης* και στις 28 Ιουνίου έγιναν οι πρώτες εκλογές για την ανάδειξη του πρώτου *Διοικητικού Συμβουλίου*. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ψηφοδέλτιο ήταν ενιαίο, κάτι που δεν ισχύει σήμερα. Τόσο στην Καταστατική Επιτροπή, όσο και στο πρώτο Διοικητικό Συμβούλιο είχα προσωπικά την τιμή να συμμετέχω. Ταυτόχρονα με την ίδρυση της Κοινότητας και σε συνεργασία με γερμανούς πολίτες και πρωτοβουλίες πολιτών καταφέραμε μετά από κατάληψη ενός δημόσιου κτηρί-

ου να το εκχωρήσει ο Δήμος και δημιουργήθηκε το Nachbarschaftshaus στην περιοχή του Gostenhof όπου έμεναν πολλοί Έλληνες. Στο κτίριο αυτό που διέθετε πολλούς χώρους, δωμάτια, αμφιθέατρα, εργαστήρια, καφετέρια, αθλητικές εγκαταστάσεις, αποθήκες κ.λπ., εγκαταστάθηκαν διάφοροι σύλλογοι και πρωτοβουλίες πολιτών ξένων και Γερμανών. Στους χώρους αυτούς η Ελληνική Κοινότητα που δημιούργησε διάφορα τμήματα, δραστηριοποιείται μέχρι σήμερα. Χωρίς να αποφεύγει τις πολιτιστικές εκδηλώσεις, η Ελληνική Κοινότητα είχε ένα σαφές πολιτικο-κοινωνικό πρόταγμα. Μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα κατάφερε όχι μόνο να αγκαλιάσει όλους τους Έλληνες, αλλά αποτελούσε και τον επίσημο συνομιλητή των δημόσιων και δημοτικών φορέων.

Είναι πάντως γεγονός ότι κάτω από τις σημερινές συνθήκες οι οργανώσεις των μεταναστών και κυρίως η σημαντικότερη, η Κοινότητα, βρίσκονται σε μια κρίσιμη καμπή.

Ε. Βιβλιογραφία

- Heckmann Friedrich (1981) *Die Bundesrepublik: ein Einwanderungsland*, Stuttgart.
- Müller-Ballin, Gabi (Hg.) (1996) *Ξενιτιά. Fremde. Griechinnen und Griechen in Nürnberg 1960-1996. Erinnerungen – Stationen - Berichte*, Nürnberg, Bildungszentrum der Stadt Nürnberg.
- Papaioannou Skevos (1983) *Arbeitsorientierung und Gesellschaftsbewusstsein von Gastarbeitern in der Bundesrepublik Deutschland*, Frankfurt am Mein, Bern, New York.
- Park R.E. and Miller H.A. (1969) *Old-World Traits Transplanted*, New York, 1921.
- Thomas W.J. and Znaniecki F. (1921,1958) *The Polish Peasant in Europe and America*, 2.vols., Boston και New York, 1918.
- Vlachos E.C. (1968) *The assimilation of Greeks in the United States*, Athens.

Οργάνωση και στόχοι των Ελληνικών Κοινοτήτων στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας

Μιχάλης Καναβάκης

Εισαγωγή

Ο κοινωνικός χαρακτήρας των Ελλήνων έχει τις ρίζες του στην αρχαία ελληνική κουλτούρα και αποτελεί ένα από τα βασικότερα γνωρίσματα αυτού που ονομάζουμε «ελληνικότητα». Επιστημονικές μελέτες και βιβλιογραφία επιβεβαιώνουν πολλαπλά την άποψη αυτή¹. Μέσα στο περιβάλλον της διασποράς με τις ειδικές συνθήκες, η τάση των Ελλήνων για μεταξύ τους επικοινωνία όχι μόνο παραμένει αλώβητη αλλά εκφράζεται δυναμικά με την ίδρυση οργανώσεων που υπηρετούν γενικούς και ειδικούς στόχους. Σύμφωνα με στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού υπάρχουν σήμερα στο εξωτερικό 2.877 καταγεγραμμένες οργανώσεις, εκ των οποίων οι 952 είναι κοινότητες, οι 974 εθνικοτοπικές οργανώσεις και οι 951 διάφοροι άλλοι σύλλογοι².

Στην παρούσα εργασία θα επικεντρωθούμε αντιπροσωπευτικά στις οργανώσεις των Ελλήνων της Γερμανίας, καθώς συμβαίνει να έχουμε μια άμεση εποπτική και προσωπική σχέση με τον χώρο αυτόν. Οι οργανώσεις αυτές γνωρίζουν μία ιδιαίτερα μεγάλη ποικιλία, η οποία περιλαμβάνει συλλόγους αθλητικούς, πολιτιστικούς, πολιτικούς, κομματικούς, συνδικαλιστικούς, φοιτητικούς, επιστημονικούς, θρησκευτικούς, καθώς επίσης και συλλόγους Γονέων και Κηδεμόνων.

1. Η πρώτη βαθμίδα οργάνωσης

Η σημαντικότερη μορφή οργάνωσης ως προς τον αριθμό μελών που συμμετέχουν σ' αυτές, την ιστορική εξέλιξη και την προσφορά τους είναι οι *Ελληνικές Κοινότητες* (Ε.Κ.). Εξίσου αξιόλογες είναι οι οργανώσεις εκείνες των οποίων τα μέλη κατάγονται από την ίδια γεωγραφική περιοχή (π.χ. τον Πόντο, την Κρήτη, την Ήπειρο), ενώ απαντώνται και σύλλογοι των οποίων τα μέλη κατάγονται από μία μικρότερη συγκεκριμένη περιοχή, πόλη ή χωριό της Ελλάδας.

Οι σύλλογοι αυτοί είναι αναγνωρισμένοι από τις κατά τόπους αρμόδιες κρατικές αρχές και αποτελούν μέρος της κοινωνικής ζωής του χώρου στον οποίο δραστηριοποιούνται.

Ο θεσμός της Ελληνικής Κοινότητας «εντάσσεται στις δημοκρατικές πολιτικές παραδόσεις του ελληνικού λαού»³. Τους λόγους για τη διατήρηση του θεσμού αυτού εντοπίζει

¹ Herder Richard (1962) *Eigenart der Griechen* – Einführung in die griechische Kultur, Freiburg/i Br, 29, Schlum, Hanns –Bernhard (1982) *Eine neue Heimat in der Fremde – Die Entwicklung der griechischen Gastarbeiter zu angehörigen einer Einwanderungsminorität in der Bundesrepublik*, Diss., Paderborn.

² Ο Gillian Bottomley αναφέρει ότι στην Αυστραλία οι Έλληνες διαθέτουν τους περισσότερους συλλόγους από όλες τις άλλες μειονότητες. Μόνο το New South-Wales το 1970 αριθμούσε 169 ελληνικούς συλλόγους (Gillian Bottomley (1976) *After the Odyssey. A study of Greek Australians*; St. Lucial Queensland Australia), σημείωση από τον Schlumm, 73.

³ *Μεταναστευτικά Νέα*, β' 15νθήμερο Μάρτη 1988, 1.

κανείς στην ίδια την ιστορία του ελληνικού λαού. Ο Ελληνισμός, κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, διατήρησε μέσω των Κοινοτήτων που οργάνωσε, την εθνική του ταυτότητα και συνέχεια. Στο εξωτερικό, οι αντίστοιχες κοινότητες αναδείχθηκαν επιπλέον σε σπουδαία εμπορικά κέντρα, η οικονομική ευμάρεια των οποίων συνέβαλε στην πολιτιστική και πνευματική πρόοδο. Στις Κοινότητες αυτές αναδείχθηκαν οι πρωτοπόροι του ελληνικού Διαφωτισμού, γεννήθηκε, οργανώθηκε και έδρασε η Φιλική Εταιρία, καλλιεργήθηκε το φιλελληνικό κίνημα⁴.

Για τις Ελληνικές Κοινότητες στη Γερμανία σημειώνεται πολύ ενδεικτικά στα *Μεταναστευτικά Νέα*:

«Ο χαρακτήρας των σημερινών Ελληνικών Κοινοτήτων στη χώρα που ζούμε, αλλά και στη Δυτική Ευρώπη γενικότερα, είναι ενωτικός, είναι εκείνος ο θεσμός που στεγάζει όλον τον Ελληνισμό, ανεξάρτητα από ιδεολογικό-πολιτικές αντιλήψεις, είναι ο κυριότερος κορμός διατήρησης της παράδοσης και της ιστορίας μας. Είναι μάλιστα πρότυπο για όλες τις άλλες αλλοδαπές εθνότητες που τα σωματεία τους είναι πολυδιασπασμένα, δεν έχουν ενιαία έκφραση και είναι προεκτάσεις κομματικών φορέων. Αντίθετα στις Ε.Κ. μπορεί το κάθε άτομο ή η κάθε παράταξη να “εκφράζεται” ή να “μετέχει” σε εκλογικές διαδικασίες χωρίς περιορισμούς και αποκλεισμούς.

Αυτήν την ενότητα θα πρέπει να την διαφυλάξουμε σαν κόρη οφθαλμού. Είναι η μόνη συνταγή που θα διαφυλάξει τον Ελληνισμό σαν οντότητα και στο μέλλον, ιδιαίτερα αν ένας σημαντικός αριθμός συμπατριωτών μας αποφασίσει να μείνει για πάντα στη Δυτική Γερμανία. Εξάλλου τα όποια προβλήματα και αιτήματα προωθούνται καλύτερα και επιλύονται μόνο μέσα από ένα ενιαίο και μαζικό φορέα. Κανείς συμπατριώτης λοιπόν έξω από τις Ε.Κ. Η μαζικότητα είναι η δύναμή μας»⁵.

1.1 Ίδρυση των Ελληνικών Κοινοτήτων

Ο Μαντζουράνης⁶, ο Δημακόπουλος⁷ και ο Μαρίνος⁸ τοποθετούν την ίδρυση των Ελληνικών Κοινοτήτων στη Γερμανία στις αρχές της δεκαετίας το '60. Ωστόσο, σύμφωνα με νεότερα στοιχεία, οι πρώτες κοινότητες ιδρύθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του '50, όπως π.χ. οι Ε.Κ. του Düsseldorf⁹ και της Stuttgart¹⁰. Θα πρέπει να υπογραμμίσουμε με ιδιαίτερη έμφαση ότι η ίδρυση των κοινοτήτων αυτών αποτελεί καρπό προσωπικής πρωτοβουλίας και προσπάθειας των Ελλήνων, οι οποίοι όχι μόνο τις οργάνωσαν αλλά και τις στήριξαν και τις στηρίζουν οικονομικά.

Την ίδρυσή τους επέβαλαν, πέρα από την ανάγκη της επικοινωνίας, μία σειρά από συγκεκριμένους ευρύτερους λόγους, όπως η παράταση της παραμονής στο εξωτερικό, η

⁴ Τσουκαλάς Κωνσταντίνος (1975) *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, γ' έκδ. Αθήνα, 267 κ.ε. Κορδάτος Γιάννης (1956) *Μεγάλη ιστορία της Ελλάδας*, τόμος 9ος, Αθήνα, 211 κ.ε. και 547 κ.ε.

⁵ *Μεταναστευτικά Νέα*, Β' 15νθήμερο Μάρτη 1988.

⁶ Μαντζουράνης Γεώργιος (1974) *Έλληνες εργάτες στη Γερμανία (γκασταρμπαϊτερ)*, Αθήνα, 2η έκδ., 273, Damanakis Michael (1978) *Sozialisierungsprobleme der Grastarbeiterkinder in den Grund- und Hauptschulen des Bundeslandes Nordrhein - Westfalen*, Diss, Kastelanum.

⁷ Dimakopoulos Kostas (1983) *Die Organisation der griechischen Auswanderer in der Bundesrepublik Deutschland und ihre Beziehungen zu den deutschen Behörden*. Referat gehalten in Rahmen der 2. Sitzung der Gemischten Griechisch - Deutschen Kommission für Themen der griechischen Arbeitenden, Athen 18-20. Januar, (αδημοσίευτο κείμενο).

⁸ Marinos Spyros (1982) In: *Protokoll der 7. Sitzungs* (nicht öffentlich) 3. Dezember 1982. Düsseldorf - Haus des Landtags von Nordrhein - Westfalen, 32.

⁹ Βλ.: Reg Nr. 4248 στο: *Vereinsregister beim Amtsgericht Düsseldorf*.

¹⁰ Η Ε.Κ. της Stuttgart γιόρτασε τα τριάντα χρόνια από την ίδρυσή της στα πλαίσια εορταστικών εκδηλώσεων από 19-21/6/1987, Μ. Ν., Ιούλιος, 1987, 1,4.

αντιμετώπιση και η επίλυση κοινών εργασιακών και κοινωνικών προβλημάτων μέσα από συλλογική δράση, η αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου, η έξοδος από την απομόνωση.

Επειδή οι λόγοι αυτοί αφορούσαν –λίγο ή πολύ– όλους τους Έλληνες της Γερμανίας, οι Ε.Κ. βρήκαν μεγάλη απήχηση. Έτσι, ενώ το 1964 σύμφωνα με όσα σημειώνει ο Κλαδάς, υπήρχαν 40 Ε.Κ.¹¹, το 1982 ο αριθμός των Ε.Κ. τριπλασιάζεται¹².

Στα τέλη της δεκαετίας του '60 και στις αρχές της δεκαετίας του '70, ο αριθμός των μελών των Ε.Κ. γνωρίζει μια μικρή κάμψη. Το φαινόμενο δικαιολογούν κυρίως δύο βασικές αιτίες: αφενός οι Έλληνες εμπιστεύονται όλο και περισσότερο τα γερμανικά συνδικάτα προκειμένου να διασφαλίσουν πιο αποτελεσματικά τα εργασιακά τους συμφέροντα, αφετέρου, καθώς το σύνολο των Ε.Κ. τάσσονται ενάντια στη δικτατορία, όσοι δεν επιθυμούν να έρθουν σε ανοιχτή ρήξη με το καθεστώς, αποστασιοποιούνται προσωρινά από αυτές.

Μετά τα μέσα της δεκαετίας του '70, σε μια προσπάθεια δυναμικής παρέμβασης στο χώρο του σχολείου για ποιοτική αναβάθμιση της σχολικής εκπαίδευσης, ένας μεγάλος αριθμός Ελλήνων γονέων στρέφεται προς τους νεοσύστατους Συλλόγους Γονέων και Κηδεμόνων. Αυτό είχε ως συνέπεια τη χαλάρωση της σχέσης των Ελλήνων με τις Ε.Κ. Προς τα τέλη της δεκαετίας του '70, το κλίμα αντιστρέφεται και οι Έλληνες ενεργοποιούνται και πάλι δυναμικά στα πλαίσια των Ε.Κ., καθώς διαπιστώνουν πως οι Ε.Κ. μπορούν να συμβάλουν πιο αποτελεσματικά όχι μόνο στην αναβάθμιση της σχολικής εκπαίδευσης, αλλά και να διασφαλίσουν την ίδρυση ελληνικών σχολείων όπου οι ανάγκες το απαιτούν. Οι αγώνες της Ε.Κ. του Wuppertal π.χ. άφησαν εποχή για την εκπαίδευση των Ελληνόπουλων στη δεκαετία του '80¹³.

Στις αρχές της δεκαετίας του '80 οι Ε.Κ. συγκεντρώνουν την απόλυτη πλειοψηφία των Ελλήνων της Γερμανίας. Ο Κ. Παππάς επισημαίνει στη 7η συνεδρία της Κομισσιόν για θέματα Αλλοδαπών της Βουλής της Βόρειας-Ρηνανίας Βεστφαλίας (7.12.1982) τα ακόλουθα: «Στις Ελληνικές Κοινότητες εκπροσωπούνται όλοι οι Έλληνες ανεξάρτητα από πολιτική ιδεολογία, ηλικία κ.λπ. Αυτή τη στιγμή είναι εγγεγραμμένοι πάνω από 50.000 άνω των 18 ετών. Ο παραπάνω αριθμός αναφέρεται σε οργανωμένες οικογένειες. Ως εκ τούτου ο αριθμός των μελών είναι κατά πολύ μεγαλύτερος»¹⁴.

Με τη διάδοση των Ε.Κ. και την αύξηση των μελών αυξάνουν και οι ευθύνες και οι δραστηριότητες των Ε.Κ. Ενώ στην αρχή είχαν ως στόχο να βοηθήσουν τους Έλληνες στην αντιμετώπιση καθημερινών προβλημάτων, άδεια παραμονής, εξεύρεση κατοικίας, φορολογικές δηλώσεις, επικοινωνία με τις γερμανικές ή τις ελληνικές υπηρεσίες, μεταφράσεις, ενημέρωση, σταδιακά εξελίσσονται σε συλλογικά όργανα διευθέτησης και επίλυσης προβλημάτων γενικού ενδιαφέροντος. Μετατρέπονται, δηλαδή, από οργανώσεις που βοηθούν στην διεκπεραίωση ζητημάτων σε όργανα αντιπροσώπευσης που υπερασπίζονται –και μάλιστα προγραμματικά και δυναμικά– τα συμφέροντα των Ελλήνων.

Στο πνεύμα αυτό και καθώς αναλαμβάνουν την εκπροσώπηση των μελών τους έναντι ελληνικών και γερμανικών αρχών για θέματα κοινού ενδιαφέροντος, φροντίζουν για τη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ Ελλήνων και Γερμανών, προβαίνουν σε συνεργασία με συλλόγους διάφορων μειονοτήτων, συνδιοργανώνουν ή συμμετέχουν σε πολιτιστικές, χορευτικές, θεατρικές εκδηλώσεις με ποικίλους φορείς, συμπαρίστανται στους Συλλόγους Γονέων και Κηδεμόνων και υπερασπίζονται τα πολιτικά δικαιώματα των Ελλήνων ενώπιον γερ-

¹¹ Κλαδάς Σωκράτης (1964) *Τα θέματα των εν Δυτική Γερμανία Ελλήνων εργατών*, Αθήνα, 35.

¹² ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 5.6.1983, Παππάς, 1982, 19.

¹³ Kanavakis Michalis (Hrs) (1989) *Πηγές – Quellen zu griechischen Schulinitiativen in der Bundesrepublik Deutschland*, Frankfurt / M, Bd 3,S. 81-371, Bd5. 65f, 72, 84f, 110ff, 134,3144,147,155, 356f.

¹⁴ Pappas Kostas (1982) In: *Protokoll der 7. Sitzung* (nicht öffentlich) 3. Dezember Düsseldorf Haus des Landtags von Nordrhein-Westfalen (Μετάφραση από τα Γερμανικά Μ.Κ.).

μανικών και ελληνικών κυβερνήσεων. Διεκδικούν, ακόμη, να ψηφίζουν οι Έλληνες εργαζόμενοι σε τοπικό γερμανικό επίπεδο και να συμμετέχουν στις ελληνικές εθνικές εκλογές στα κατά τόπους ελληνικά προξενεία της Γερμανίας. Παράλληλα, αγωνίζονται να αναγνωριστούν θεσμικά οι Ε.Κ. ως όργανα που θα εκπροσωπούν επίσημα τους Έλληνες της Γερμανίας απέναντι στις γερμανικές και ελληνικές υπηρεσίες σε πάσης φύσεως θέματα τους αφορούν και όχι μόνο στα εργασιακά.

Οι Ε.Κ. της Γερμανίας στην προσπάθειά τους να υπηρετήσουν τον Ελληνισμό βρήκαν συμπαράσταση από πολλούς Έλληνες, επώνυμους και ανώνυμους. Υπήρξαν, ωστόσο, και προβλήματα άλλοτε εσωτερικής, άλλοτε εξωτερικής φύσεως. Έτσι έχουμε περιπτώσεις διάσπασης μιας Ε.Κ. και σύστασης δύο νέων στον ίδιο ζωτικό χώρο, όπως π.χ. στην πόλη Wuppertal. Επίσης, υπήρξαν φορείς ή μεμονωμένα πρόσωπα που προέβαλαν εμπόδια στις δραστηριότητες των Ε.Κ. Συγκεκριμένα, η εφημερίδα *Ακρόπολις* (11-5-1983) αναφέρει περίπτωση κατά την οποία το έργο της Ε.Κ. του Einbeck (Niedersachsen) παρενοχλήθηκε από τον εφημέριο της τοπικής ενορίας.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε πως η προσφορά των Ελλήνων προς τις Ε.Κ. και των Ε.Κ. προς τα μέλη τους βρίσκεται έξω από κάθε μορφή συναλλαγής. Οι Ε.Κ. οργανώθηκαν στη βάση των αξιών της αλληλοβοήθειας και της αλληλεγγύης, ενάντια στον ατομικισμό και την χρησιμοθηρία της εποχής.

1.2 Οι στόχοι των Ελληνικών Κοινοτήτων

Από τη μελέτη των καταστατικών των Ε.Κ., αλλά και από τα προγράμματα των δραστηριοτήτων τους διαπιστώνει κανείς ότι, πέρα από κάποια εξειδικευμένα θέματα, οι βασικοί στόχοι είναι σχεδόν κοινοί και ίδιοι.

Αναφέρουμε τους κυριότερους εξ αυτών:

- Βασικός σκοπός ίδρυσης των Ε.Κ. είναι η συσπείρωση όλων των Ελλήνων σε ένα νόμιμο φορέα, που αποβλέπει στη διατήρηση του ελληνικού στοιχείου και τη διάσωσή του από την αλλοτρίωση εξαιτίας των καταλυτικών επιδράσεων του κοινωνικού περιβάλλοντος.
- Η εκπροσώπηση των Ελλήνων εργαζομένων απέναντι στις ελληνικές και γερμανικές υπηρεσίες.
- Η προβολή των αιτημάτων σε ελληνικές και γερμανικές αρχές, όπως επίσης και στη κοινή γνώμη.
- Η προώθηση των προβλημάτων των Ελλήνων εργαζομένων προς τις αρμόδιες ελληνικές και γερμανικές υπηρεσίες.
- Η συμβολή στην επίλυση των προβλημάτων αυτών.
- Η διατήρηση της εθνικής συνείδησης όχι μόνο της πρώτης γενιάς αλλά κυρίως των επόμενων, μέσα από εκδηλώσεις που συνδέονται με την ελληνική λαϊκή παράδοση, τον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό και τους αγώνες του ελληνικού λαού για ελευθερία, ειρήνη και δημοκρατία.
- Η παροχή κάθε δυνατής βοήθειας για την εκπαίδευση των Ελληνόπουλων στο χώρο της Γερμανίας.
- Η εξεύρεση χώρων για συναντήσεις της νεολαίας, συζήτηση, ενημέρωση, επιμόρφωση και ψυχαγωγία.
- Η δημιουργία βιβλιοθηκών για τη μόρφωση και επιμόρφωση κάθε ενδιαφερομένου.
- Η δημιουργία χορευτικών, μουσικών και θεατρικών ομάδων όχι μόνο για την πρόοδο του πνευματικού επιπέδου των μελών των Ε.Κ., αλλά και για τη διατήρηση της εθνικής και της λαϊκής μας κληρονομιάς.
- Η οργάνωση διαλέξεων, θεατρικών παραστάσεων, εκθέσεων, διαγωνισμών, εκδρομών, και γενικά η δημιουργία ευκαιριών που ωφελούν και κάνουν τη ζωή του ανθρώπου πιο όμορφη, περιεκτική και ουσιαστική.
- Η ανάπτυξη πνεύματος αλληλεγγύης, συνεργασίας, ειρήνης και δημοκρατικής συνείδησης μεταξύ των Ελλήνων.

- Η σύσφιξη των σχέσεων ανάμεσα στους Έλληνες, τους Γερμανούς και τους άλλους αλλοδαπούς εργαζόμενους.
- Η δημιουργία πνεύματος συνεργασίας, με τους άλλους αλλοδαπούς καθώς και τους Γερμανούς εργαζομένους για την προώθηση κοινών προβλημάτων και τη διεκδίκηση κοινών συμφερόντων.
- Η υλική και ηθική συμπαράσταση των Ελλήνων, όταν η ανάγκη το απαιτεί και οι τρέχουσες συγκυρίες το επιβάλλουν.
- Η σωστή και έγκαιρη ενημέρωση των Ελλήνων για θέματα που τους ενδιαφέρουν.
- Η υποστήριξη κάθε δημοκρατικής ενέργειας που συμβάλλει άμεσα ή έμμεσα στην πραγματοποίηση των σκοπών των Ε. Κ¹⁵.

1.3 Ο κοινωνικός ρόλος των Ελληνικών Κοινοτήτων

Οι Ελληνικές Κοινότητες αποτελούν για πολλούς Έλληνες τον πιο οικείο χώρο μετά το οικογενειακό περιβάλλον, καθώς συμβάλλουν άμεσα σε μία συνειδητή κοινωνικοποίηση και στην διαμόρφωση μιας νέας βιοθεωρίας και κοσμοθεωρίας. Μέσα από τις εκδηλώσεις τους ενισχύουν την αυτογνωσία των μελών και λειτουργούν προστατευτικά, ώστε ο Έλληνας να μπορεί να εμπλουτίζει την ταυτότητά του με χρήσιμα πολιτιστικά στοιχεία από το νέο περιβάλλον.

Οι Ε.Κ. συντελούν στο να ξεπεράσουν κοινωνικές προκαταλήψεις και να συνδεθούν οι Έλληνες με άτομα διαφορετικών παραδόσεων και πολιτισμών. Καλλιεργούν το αίσθημα της ελευθερίας στη λήψη αποφάσεων και της ευθύνης απέναντι στα κοινά. Στις Ε.Κ. οι Έλληνες διδάσκονται τη σημασία και την αποτελεσματικότητα της συλλογικής οργάνωσης, του συλλογικού προγραμματισμού και της συλλογικής δράσης. Οι Ε.Κ. βοηθούν τον Έλληνα να αποκτήσει σαφή ιδέα για το κοινωνικό σύνολο και το ρόλο του μέσα σ' αυτό, για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του, αλλά και να διαμορφώσει μια βαθύτερη αντίληψη για σημαντικές αξίες όπως η αδελφοσύνη, η αλληλεγγύη, η ειρήνη.

Μέσα από μια ποικιλία πολιτιστικών εκδηλώσεων, δίνουν στα μέλη τους τη δυνατότητα να επιδείξουν τις ικανότητες, τα προσόντα και τα χαρίσματά τους. Με τον τρόπο αυτό ο κάθε ένας μπορεί να αναδειχθεί, να αποκτήσει αυτοπεποίθηση και να βιώσει το αίσθημα της δημιουργίας και της προσφοράς.

Στο πλαίσιο τους οι Ε.Κ. πριμοδοτούν την πολιτική συμμετοχή. Συγκεκριμένα προσφέρουν στα μέλη τους τη δυνατότητα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι, που σημαίνει ανάπτυξη ελεύθερης πολιτικής συμπεριφοράς, καλλιέργεια της πολιτικής σκέψης και του πολιτικού λόγου μέσα από δημόσιες συζητήσεις ή ομιλίες.

Οι Ε.Κ. είναι το δημόσιο βήμα μέσα από το οποίο ο Έλληνας της διασποράς διαδραματίζει κι αυτός το ρόλο του στην επίλυση των όποιων προβλημάτων. Η δυνατότητα πολιτικής έκφρασης και δράσης είναι θέμα ουσίας που αφορά όχι μόνο την πολιτική συνειδηση αλλά και την ψυχική ισορροπία. Δεν θα ήταν υπερβολή, αν υποστήριζε κανείς ότι αυτός και μόνο ο λόγος είναι αρκετός για την οργάνωση των Ε.Κ. στο εξωτερικό.

Η κάθε Ε.Κ. είναι μια μικρογραφία της Ελλάδας. Στις διάφορες εκδηλώσεις τους ζωντανεύει με τρόπο πρωτόγνωρο το πνεύμα του ελληνισμού –φαινόμενο που δεν απαντάται τόσο δυναμικά στη Μητρόπολη. Στους Έλληνες προσφέρεται η ευκαιρία να γνωρίσουν τη μουσική, το χορό, τα ήθη και τα έθιμα, την κουζίνα και γενικά ποικίλες δραστηριότητες από όλο το φάσμα της κοινωνικής ζωής όλων των περιοχών της Ελλάδας.

¹⁵ Αναφορές για όλους τους παραπάνω στόχους υπάρχουν άφθονες στο δημοσιογραφικό όργανο της Ομοσπονδίας Ε. Κ. της Γερμανίας, των ετών 1986, 1987, 1988 και 1989, καθώς και σε διάφορα έντυπα τα οποία κυκλοφόρησαν κατά καιρούς στην Γερμανία, όπως Η ΔΡΑΣΗ, Οκτώβριος- Δεκέμβριος 1986, και Σεπτέμβριος 1988, ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΗΧΩ, April 1988, ΕΡΜΗΣ, Φεβρουάριος 1989, Μάρτιος 1989, Μάιος 1989, Σεπτέμβριος 1989. Βλέπε επίσης στο: Kanavakis Michalis (Hrs) (1989) *ΠΗΓΕΣ-Quellen zu griechischen Schulinitiativen in der Bundesrepublik Deutschland*, Bd 1-5, Frankfurt/m, Καναβάκης Μιχάλης (επιμέλεια), (1995, 1998) τόμοι 6 και 7, Ιωάννινα 1995, και τόμοι 8 και 9, Ιωάννινα.

Οι Ε.Κ., στην προσπάθειά τους να ανταποκριθούν με τον καλύτερο τρόπο στις πολλαπλές υποχρεώσεις τους έναντι των Ελλήνων, συστήνουν «επιτροπές και τμήματα» στα οποία κάθε Έλληνας έχει το δικαίωμα να συμμετέχει και να προσφέρει ανιδιοτελώς τις υπηρεσίες του. Ενδεικτικά θα αναφερθούμε στις δραστηριότητες της Ε.Κ. του Düsseldorf, όπως αυτές καταγράφονται από το Δ.Σ. της περιόδου 1987-1989.

«Στα πλαίσια της Ε.Κ. λειτουργούν οι παρακάτω επιτροπές και τμήματα:

1. Τμήμα γυναικών, 2. Τμήμα Νεολαίας, 3. Επιτροπή αίθουσας, 4. Επιτροπή οικονομικού, 5. Επιτροπή πολιτιστικού, 6. Επιτροπή αθλητισμού, 7. Επιτροπή βιβλιοθήκης, 8. Επιτροπή δημοσίων σχέσεων, 11 Επιτροπή συνδικαλιστικού, 12. Επιτροπή μεταναστευτικού, 13. Επιτροπή σχολικού.

Τμήμα της Ε.Κ. είναι η ποδοσφαιρική ομάδα «Ερμής». Στα πλαίσια της κοινοτικής νεολαίας λειτουργούν α) χορευτική ομάδα παιδών και β) χορευτική ομάδα νέων»¹⁶.

2. Δεύτερη βαθμίδα οργάνωσης

2.1 Η Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Γερμανίας (ΟΕΚ)

2.1.1 Ίδρυση

Ο Μαντζουράνης αναφέρει ότι «τον Φεβρουάριο του 1966 (σε συνέδριο 27 Κοινοτήτων και με την παρουσία Ελλήνων και Γερμανών επισήμων) ιδρύθηκε η Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Δ. Γερμανίας και Δ. Βερολίνου που σε σύντομο χρονικό διάστημα έγινε υπολογίσιμο όργανο με αξιώσεις διεκδίκησης μεταναστευτικών συμφερόντων στη γερμανική κυβέρνηση, στα Συνδικάτα και στις ελληνικές αρχές»¹⁷.

Ο Μαρίνος αναφέρει χωρίς άλλη διευκρίνιση ως έτος ίδρυσης το 1965¹⁸. Το ίδιο έτος αναφέρει ο Κ. Παππάς σε συνέντευξή του στην εφημερίδα «ΕΡΜΗΣ»¹⁹ καθώς και ο Δημόπουλος²⁰.

Οι απαρχές της ΟΕΚ είναι δύσκολο να ερευνηθούν γιατί, σύμφωνα με προφορική πληροφορία που έχω από το Δημήτρη Λέρο (ασχολήθηκε με τα κοινά από τη θέση του κοινωνικού λειτουργού στο Solingen), κατά την πρώτη περίοδο τουλάχιστον, ο εκάστοτε πρόεδρος της ΟΕΚ έπαιρνε το αρχείο της Ομοσπονδίας στο σπίτι του, με αποτέλεσμα να έχουν χαθεί σημαντικά στοιχεία που αφορούν την ιστορική της εξέλιξη. Στο κείμενο²¹ το οποίο εξέδωσαν τα 27 μέλη του ιδρυτικού Συνεδρίου και που απευθύνεται «προς όλους τους Έλληνες της Ομοσπ. Δημοκρατίας της Γερμανίας και του Δυτ. Βερολίνου», εμπεριέχονται τα βασικά σημεία της ίδρυσης της ΟΕΚ.

Σκοπός της ίδρυσής της είναι η συσπείρωση και η οργάνωση όλων των Ε.Κ. σε ένα κοινό φορέα, ο οποίος θα συμβάλει αποτελεσματικότερα στην επίλυση των προβλημάτων των απόδημων Ελλήνων στη Γερμανία.

Στους βασικούς στόχους της ΟΕΚ ανήκει η «εξύψωση του ελληνικού ονόματος και η διατήρηση της ελληνικότητας», η καλλιέργεια των δεσμών του Έλληνα με την πατρίδα, η ανάληψη πρωτοβουλιών για την επίλυση προβλημάτων που αφορούν τους Έλληνες στη Γερμανία.

¹⁶ Ελληνική Κοινότητα Ντύσσελντορφ. Δελτίο με χρήσιμες πληροφορίες.

¹⁷ Μαντζουράνης (1974), 274. Το πλήρες κείμενο του ιδρυτικού συνεδρίου θα προστεθεί στο τέλος του άρθρου.

¹⁸ Μαρίνος (1982), 32.

¹⁹ ΕΡΜΗΣ, 20ό έτος, τεύχος 6ο, Απρίλης 1990. Η εφημερίδα ΕΡΜΗΣ κυκλοφόρησε για ένα μικρό χρονικό διάστημα στη Γερμανία και συγκεκριμένα στις πόλεις Düsseldorf, Neuss, Ratingen, Wuppertal. Ανέστειλε την έκδοσή της από έλλειψη οικονομικών πόρων.

²⁰ Δημόπουλος (1982), και *Μεταναστευτικά Νέα*, Δεκέμβριος 1988.

²¹ Μαντζουράνης (1974), 276-277.

2.1.2 Αύξηση των μελών της ΟΕΚ

Το 1964, όπως ήδη αναφέραμε, υπήρχαν στη Γερμανία περίπου 40 Ε.Κ. Στο Ιδρυτικό Συνέδριο (1966) παραβρέθηκαν 27 Ε.Κ. Στη συνέχεια, σύμφωνα με τον Ματζουράνη, εντάχθηκαν άλλες 17. Ο ίδιος συγγραφέας αφήνει να εννοηθεί ότι ήδη από την αρχή η ΟΕΚ αριθμούσε πάνω από 44 Ε.Κ. ως μέλη. Το 1983, δεκαεπτά χρόνια μετά την ίδρυσή της, τα μέλη των Ελληνικών Κοινοτήτων της Ομοσπονδίας διπλασιάζονται και ανέρχονται σε 90. Τρία χρόνια αργότερα, το 1986, η Ομοσπονδία αριθμεί 117 Ε.Κ. σε σύνολο 125, που υπήρχαν τότε στη Γερμανία. Ένα χρόνο αργότερα, το 1987, αριθμεί 135 μέλη σε σύνολο 145 Ε.Κ.

Ανάλογη υπήρξε και η αύξηση του αριθμού των μελών σε ψηφοφόρους. Το 1982 η ΟΕΚ αριθμούσε ως εγγεγραμμένα μέλη 50.000 Έλληνες, ενώ πέντε χρόνια αργότερα, το 1987, αριθμούσε 60.000²².

2.1.3 Η διαφοροποίηση στόχων της ΟΕΚ

Το όνειρο του Έλληνα τη δεκαετία του '60 για σύντομη επιστροφή στην πατρίδα αποδείχτηκε ουτοπικό. Η Ομοσπονδία προσπάθησε να προσαρμόσει τις δραστηριότητές της στο πλαίσιο των νέων δεδομένων, της πιο μόνιμης δηλαδή εγκατάστασης των Ελλήνων στη Γερμανία. Προσπαθεί να συντονίσει τις ενέργειές της κατά τέτοιο τρόπο ώστε να ανταποκριθεί στα αιτήματα δύο μεγάλων τάσεων, της τάσης για παλιννόστηση, με τα αντίστοιχα προβλήματα που συνεπάγεται, και της τάσης για απροσδιόριστη ή μόνιμη παραμονή με τα διαφορετικά ζητήματα που ανακύπτουν²³.

Σήμερα, ανάμεσα στα πιο επιτακτικά προβλήματα τα οποία κλήθηκε να αντιμετωπίσει η ΟΕΚ, θα μπορούσε να αναφέρει κανείς:

Τα προβλήματα που έχουν σχέση:

- με τον παραγκωνισμό των μειονοτήτων,
- με την ανεργία,
- με την εκπαίδευση των Ελληνόπουλων και την επαγγελματική τους αποκατάσταση,
- με τη διατήρηση και την καλλιέργεια της εθνικής γλωσσικής και πολιτιστικής ταυτότητας, και με τη διάσωση της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων μεταναστών,
- με τη διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων στις εκλογές της Γερμανίας σε τοπικό επίπεδο,
- με τη διεκδίκηση του δικαιώματος της συμμετοχής στις ελληνικές εθνικές εκλογές από το χώρο διαμονής τους, δηλαδή από τη Γερμανία.

Στα επιτακτικά ζητήματα που καλείται να διευθετήσει η ΟΕΚ ανήκουν:

- Η προώθηση της αναγνώρισης των ΕΚ και της Ομοσπονδίας από την πλευρά των ελληνικών και των γερμανικών αρχών.
- Η εξασφάλιση οικονομικών πόρων για τις Ε.Κ. και την Ομοσπονδία προκειμένου να συνεχίσουν το έργο τους, που βρίσκεται πάντα στην υπηρεσία του ελληνισμού της Γερμανίας.

2.1.4 Η ΟΕΚ ως εκπρόσωπος του ελληνισμού στον κοινωνικό χώρο

Η Ομοσπονδία, ως συλλογικό όργανο εκπροσώπησης των Ελλήνων, προωθεί θέματα γενικού και κοινού ενδιαφέροντος σε σχέση με τις Ε.Κ., οι οποίες ασχολούνται με θέματα περισσότερο τοπικού και ειδικού ενδιαφέροντος. Η Ομοσπονδία καλλιεργεί επιπρόσθετα τον πλουραλισμό στην έκφραση των απόψεων –ιδίως στις γενικές συνελεύσεις της–, και δίνει τη δυνατότητα στις Ε.Κ. να παρουσιάσουν τα θέματά τους και να εκφράσουν τις

²² «Προβληματισμοί», 1ο τεύχος, 1983, 19-24, ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 5-6-1989, ΜΝ, Ιούνιος 1989, 3, ΜΝ Ιούλιος 1987, 6 και πληροφορίες που είχα από τον κ. Οικονομίδη (+) αρχές του 1988 (ο κ. Οικονομίδης εργαζόταν το 1988 ως υπάλληλος στην ΟΕΚ στη Βιέννη), ΜΝ, Δεκέμβριος 1988.

²³ ΜΝ, Ιούνιος 1986, 3.

θέσεις τους στο πλαίσιο της αμοιβαίας συνεργασίας για την επίλυση των προβλημάτων του ελληνισμού της Γερμανίας. Η Ομοσπονδία λειτουργεί ως συντονιστής της εμπειρίας που έχει αποκτηθεί ήδη στη Γερμανία.

Η Γενική Συνέλευση της Ομοσπονδίας συνιστά ένα είδος δημόσιου βήματος για τον ελληνισμό της Γερμανίας, όχι μόνο για την ανταλλαγή απόψεων, αλλά κυρίως για τη δημιουργία και τη διαμόρφωση κοινών θέσεων. Οι δομές λειτουργίας της συστήνουν ένα δημοκρατικό σύστημα αυτοδιαχείρισης και έκφρασης του Ελληνισμού που θα μπορούσε να αποτελέσει μοντέλο αυτοδιοίκησης μιας μειονότητας στα πλαίσια μιας μεγάλης εθνικής ομάδας. Με τον τρόπο αυτόν η ΟΕΚ κατάφερε να λειτουργήσει ως πρόκληση, αλλά και ως ευκαιρία τόσο για τις ελληνικές, όσο και για τις γερμανικές αρχές!

2.1.5 Το κοινωνικό έργο της ΟΕΚ

Το κοινωνικό έργο της ΟΕΚ αγκαλιάζει βέβαια τον ελληνισμό στο σύνολό του ωστόσο, όσο αφορά τη νεολαία και τη θέση της γυναίκας επιδεικνύει μία ιδιαίτερη ευαισθησία, η οποία, εκ των πραγμάτων, είναι απόλυτα δικαιολογημένη.

Κοινωνικό έργο για τους νέους

Η ενασχόληση της Ομοσπονδίας με την ελληνική νεολαία της Γερμανίας αποτελεί κεντρικό σημείο προσφοράς στον ελληνισμό. Η Ομοσπονδία αισθάνεται απέναντι στους νέους συνυπεύθυνη με την οικογένεια, την ελληνική πολιτεία και τις διάφορες υπηρεσίες, για την εκπαίδευση, την επαγγελματική τους αποκατάσταση, τη διάσωση της ελληνικής πολιτιστικής ταυτότητας και τη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης.

Η Ομοσπονδία γνωρίζει πως η νεολαία, σε σύγκριση με τους γονείς, είναι περισσότερο εκτεθειμένη στις επιδράσεις του περιβάλλοντος κοινωνικού χώρου, οι οποίες, μάλιστα, συχνά αποκλίνουν από τον τρόπο αντίληψης και συμπεριφοράς της οικογένειας. Γνωρίζει ότι η ελληνική νεολαία ζει ανάμεσα σε δυο κόσμους με διαφορετικά κοινωνικά ενδιαφέροντα και με πολιτιστικές αξίες που δεν ταυτίζονται πάντοτε, καθώς και ότι οι δυο αυτοί κόσμοι θέτουν τους νέους μπροστά σε ισχυρά αδιέξοδα που πολλές φορές φαντάζουν ανυπερβλήτα.

Από την αρχή υπήρχε η επίγνωση πως η νεολαία έχει να αντιμετωπίσει προβλήματα εκπαίδευσης, ή, πιο σωστά, προβλήματα που προκύπτουν μέσα από μια ελλιπή εκπαίδευση, και σχετίζονται με κοινωνικά στεγανά και προσωπικές προκαταλήψεις. Έπρεπε, επομένως, να ασχοληθεί άμεσα και δυναμικά με την ποιότητα της εκπαιδευτικής και επαγγελματικής κατάρτισης των νέων και να δώσει διέξοδο στην ανασφάλειά τους για τη μελλοντική παραμονή και εγκατάσταση στη Γερμανία.

Η Ομοσπονδία προσπαθεί να αντιμετωπίσει τα ζητήματα αυτά με μια διπλή στρατηγική. Αφενός ενημερώνει τους γονείς και τις αρμόδιες ελληνικές ή γερμανικές αρχές για ό,τι έχει σχέση με τη νεολαία και τα προβλήματα της, αφετέρου καταβάλλει προσπάθειες οργάνωσης των νέων στις Ε.Κ. Στο πλαίσιο των προσπαθειών αυτών οργανώνονται αποκλειστικά για τους νέους διάφορες εκδηλώσεις (αθλητικές, πολιτιστικές, καλλιτεχνικές), ειδικά σεμινάρια επιμόρφωσης και φεστιβάλ. Μέσα από όλα αυτά η Ομοσπονδία επιδιώκει να προστατέψει τη νεολαία από επιζήμιες αλλοτριωτικές επιδράσεις, να μεταδώσει πατροπαράδοτες πολιτιστικές αξίες και γενικότερα να συμβάλει στη διαμόρφωση και την ενίσχυση ελληνικής πολιτιστικής ταυτότητας. Επιδιώκει, ακόμη, να προσφέρει στους νέους επαγγελματικές ευκαιρίες, να προβάλλει προβλήματά και αιτήματα που τους αφορούν, ενώ ταυτόχρονα τους συμπαραστέκεται σε κάθε ζήτημα παρέχοντας αποτελεσματικές οδηγίες.

Στην προσπάθειά της να βοηθήσει τις Ε.Κ. αλλά και να συντονίσει το έργο τους στο σημαντικό θέμα των νέων, συντάχθηκε ειδικό καταστατικό για την οργάνωση της νεολαίας στις Ε.Κ. Όπως είναι φυσικό, η πρωτοβουλία αυτή είναι σπουδαία αλλά, ταυτόχρονα, δύσκολη και απαιτεί λεπτούς χειρισμούς, καθώς η νεολαία αποτελεί το «μήλο της έριδος» για πολλούς ενδιαφερόμενους, παράγοντες, φορείς, οργανώσεις, κόμματα κ.λπ.

Η αντιμετώπιση της ελληνικής νεολαίας στη Γερμανία χρήζει μια πρόσθετη ειδική μεταχείριση. Οι νέοι αυτοί θα αποτελέσουν αργότερα τους μελλοντικούς Ευρωπαίους πολίτες, οι οποίοι, λόγω των ειδικών συνθηκών διαβίωσης, έχουν μια ιδιαιτερότητα σε σύγκριση με τους νέους των ευρωπαϊκών κρατών που έζησαν και ενηλικιώθηκαν στη χώρα καταγωγής τους. Η ελληνική νεολαία της Γερμανίας –όπως και των άλλων εθνικοτήτων–, επειδή ζει άμεσα την επαφή με τους πολίτες των άλλων εθνών, είναι σε θέση με κατάλληλη προετοιμασία να καταστεί πιο εύκολα η απαραίτητη γέφυρα μεταξύ των διάφορων ευρωπαϊκών εθνών και η βάση μιας ρεαλιστικά ενωμένης Ευρώπης. Επειδή, μάλιστα, τη στιγμή αυτή κανένας άλλος φορέας δεν είναι προετοιμασμένος να αναλάβει αυτήν την ευθύνη, ούτε το ελληνικό σχολείο ούτε οι ελληνικές και γερμανικές αρχές, θα μπορούσε η Ομοσπονδία να ενεργοποιηθεί ακόμη περισσότερο στο πεδίο αυτό. Η σπουδαιότητα του εγχειρήματος απαιτεί προσοχή στις ενέργειες, υπευθυνότητα στην οργάνωση κάθε είδους προσφοράς, συνέπεια στην εκτέλεση των ενεργειών που θα σχεδιαστούν. Δεδομένου ότι το πρόβλημα της νεολαίας δεν αφορά μόνο τους Έλληνες αλλά και τους άλλους αλλοδαπούς, η Ομοσπονδία θα μπορούσε να συνεργαστεί με τους υπεύθυνους των άλλων εθνικοτήτων για μια πιο αποτελεσματική αντιμετώπιση των προβλημάτων της νέας γενιάς, των πρώτων, θα λέγαμε, Ευρω-πολιτών.

Κοινωνική εργασία για τις Γυναίκες

Ένας ιδιαίτερα ευαίσθητος χώρος πρωτοβουλιών για την Ομοσπονδία είναι το κοινωνικό της έργο για τις γυναίκες και τούτο, γιατί η στάση της ελληνικής κοινωνίας προς τη γυναίκα κινείται μεταξύ δύο αντίθετων πόλων: αφενός του ιδιαίτερου σεβασμού προς τα ηλικιωμένα άτομα, αφετέρου του παραγκωνισμού της γυναίκας σε όλη την άλλη περίοδο της ζωής της. Αυτή η στάση είναι, βέβαια, προϊόν της αγωγής που ίσχυε –λίγο ή πολύ– μέχρι και τη δεκαετία του '70 στην Ελλάδα.

Η πρώτη γενιά γυναικών που ζει και εργάζεται στη Γερμανία, αντιπροσωπεύει τον τύπο της γυναίκας όπως τον διαμόρφωσε η παραδοσιακή αγωγή που αναφέραμε. Το κάθε βήμα προόδου στον τομέα της προσωπικής ανεξαρτησίας στοίχισε σ' αυτήν την πρώτη γενιά γυναικών πολύ κόπο.

Στον ρόλο της μητέρας και της οικοδέσποινας προστέθηκε και εκείνος της εργαζόμενης. Αυτό σήμαινε για την Ελληνίδα όχι μόνο μια επιβάρυνση, αλλά και μια διεύρυνση των δυνατοτήτων της και της επιρροής της τόσο στην οικογένεια όσο και στην κοινωνία. Ο νέος αυτός ρόλος απαιτούσε πρόσθετο ψυχικό και σωματικό κόπο, ταυτόχρονα, όμως, πρόσφερε την ευκαιρία για διεκδίκηση και κατάκτηση δικαιωμάτων, τα οποία της είχε στερήσει η ελληνική πατριαρχική οικογένεια.

Σκοπός του κοινωνικού έργου της Ομοσπονδίας για τη γυναίκα είναι να τη βοηθήσει να αντιμετωπίσει τις νέες ευθύνες, και παράλληλα να της υποδείξει τρόπους ώστε να αξιοποιήσει τις νέες δυνατότητες που της προσφέρει ο ρόλος της εργαζόμενης και το ευρωπαϊκό περιβάλλον.

Τα θετικά που προέκυψαν από τη νέα της θέση είναι το αίσθημα της αυταξίας, η μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων μέσα και έξω από την οικογένεια, καθώς και το δικαίωμα να συμμετέχει καθοριστικά στις αποφάσεις της οικογένειας.

Η οικονομική της συμβολή στην οικογένεια επέφερε διαφοροποίηση στους ρόλους των συζύγων. Έτσι, στη Γερμανία το σπίτι δεν είναι πια αποκλειστική υπόθεση της γυναίκας. Ο άντρας οφείλει εξίσου να συμμετέχει στις δουλειές του σπιτιού και στην διαπαιδαγώγηση των παιδιών.

Οι υπεύθυνοι για το κοινωνικό έργο της γυναίκας επιχειρούν με δημοσιεύματα ή προσωπικές επαφές να ευαισθητοποιήσουν τις ελληνικές και γερμανικές υπηρεσίες για τα προβλήματα τα Ελληνίδων στη Γερμανία, και ταυτόχρονα να βοηθήσουν τις ίδιες στην απελευθέρωσή τους από τις κοινωνικές προκαταλήψεις οι οποίες συντελούν ανασταλτικά στη χειραφέτησή τους. Προσπαθούν, ακόμα, να καταστήσουν σαφές στους συζύγους ότι η διαφορά στη διαπαιδαγώγηση των δύο φύλων, η άνιση κοινωνική αντι-

μετώπιση απέναντί τους, η φυλετική θεσμοθέτηση των ρόλων μέσα στην οικογένεια, καθώς και ο φυλετικός προσδιορισμός επαγγελματών, αντιστρατεύονται την αξιοπρέπεια του ανθρώπου.

Με το σκεπτικό ότι η γυναίκα μπορεί να επηρεάσει πιο άμεσα την αγωγή της νέας γενιάς καταβάλλεται προσπάθεια να πειστεί η Ελληνίδα της Γερμανίας και να αναλάβει πρωτοβουλία για μια νέα αγωγή των παιδιών της, που θα απαλλάξει ειδικότερα τα κορίτσια από ένα αναχρονιστικό σύστημα, θύμα του οποίου υπήρξε η ίδια.

Η Ομοσπονδία αγωνίζεται να οργανώσει τις Ελληνίδες ώστε να διεκδικήσουν καλύτερες συνθήκες εργασίας, βελτίωση της θέσης τους μέσα στην κοινωνία και δημιουργία ευκαιριών για την καταπολέμηση της απομόνωσής τους στον κοινωνικό τους περίγυρο. Η Ομοσπονδία συμπαραστέκεται στην πολύ λεπτή αποστολή που η Ελληνίδα καλείται να αναλάβει στη Γερμανία, αφενός δηλαδή να ενισχύσει το άνοιγμα της οικογένειας προς το κοινωνικό περιβάλλον, αφετέρου να μεταδώσει τη γλώσσα, τον πολιτισμό, την παράδοση και τη θρησκεία της πατρίδας στη νέα γενιά, μεταγίζοντας βασικά στοιχεία της ελληνικής ταυτότητας.

Στα πλαίσια σεμιναρίων που οργανώνει η Ομοσπονδία για τις γυναίκες τους δίνεται η ευκαιρία να πληροφορηθούν για διάφορα θέματα που τις αφορούν, να συζητήσουν προβλήματα, να ανταλλάξουν απόψεις και εμπειρίες, να γνωρίσουν νέες μεθόδους και στρατηγικές στην αντιμετώπιση των προβλημάτων τους.

2.1.6 Αιτήματα της Ομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων προς τις ελληνικές και γερμανικές αρχές

Έχουμε αναφέρει ότι η Ομοσπονδία αισθάνεται στρατευμένη στην υπηρεσία των Ελλήνων της Γερμανίας. Στην προσπάθεια της να υπηρετήσει τον Ελληνισμό προβάλλει συγκεκριμένα αιτήματα στις ελληνικές και γερμανικές υπηρεσίες.

Προς τις ελληνικές υπηρεσίες

1. Την αναγνώριση της Ομοσπονδίας και των Ε.Κ. ως επίσημο όργανο εκπροσώπησης των Ελλήνων στο νέο κοινωνικοπολιτιστικό χώρο.

2. Τη συμμετοχή των Ελλήνων μέσω αντιπροσώπων τους στις συζητήσεις και τις αποφάσεις που λαμβάνονται για τα προβλήματα που έχουν σχέση με την παραμονή και την εργασία τους στη Γερμανία.

3. Τη συμμετοχή των Ελλήνων στις εθνικές εκλογές της Ελλάδας από τον τόπο διαμονής τους.

4. Τη χρηματοδότηση ομάδας επιστημόνων που θα συνεργαστούν με την Ομοσπονδία των Ε.Κ. και θα συμβάλουν βάσει επιστημονικών μελετών στην επίλυση των προβλημάτων των Ελλήνων στη Γερμανία.

5. Τη νομική κατοχύρωση σταθερής οικονομικής ενίσχυσης προς την Ομοσπονδία, ώστε να μπορέσει να προγραμματίζει μακροπρόθεσμα τις δραστηριότητές της.

6. Την αναγνώριση των Ελλήνων της Γερμανίας εκ μέρους της Ελληνικής Κυβέρνησης ως αυτόνομης και ανεξάρτητης ομάδας, που σημαίνει ότι δε θα πρέπει να συνδέει την όποια προσφορά της με πολιτικά ανταλλάγματα ή να αναμειγνύεται στα εσωτερικά της Ομοσπονδίας και των Ε.Κ.

7. Την αναγνώριση των υπηρεσιών των Ελλήνων της Γερμανίας προς το Έθνος, που σημαίνει ότι ο Ελληνισμός της Γερμανίας δε χρειάζεται να αισθάνεται υποχρεωμένος για τις ενισχύσεις των εκάστοτε κυβερνήσεων. Εξάλλου δεν χρειάζεται μόνο ο Ελληνισμός της Γερμανίας τη συμπαράσταση της Ελλάδας, αλλά και η Ελλάδα την πολιτική δύναμη του Ελληνισμού στη Γερμανία.

8. Την οικονομική ενίσχυση φορέων που εκπροσωπούν τους Έλληνες στη Γερμανία, κατά τον ίδιο τρόπο που το Ελληνικό Κράτος ενισχύει τους δήμους και τις κοινότητες στον ελλαδικό χώρο.

Προς τις γερμανικές υπηρεσίες

1. Τη συμμετοχή των Ελλήνων μέσω των οργανώσεών τους στην επίλυση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι ίδιοι στο γερμανικό χώρο. Με βάση τη μέχρι σήμερα εμπειρία, σύμφωνα με την οποία οι υπεύθυνοι του γερμανικού κράτους δεν μπορούν από μόνοι τους να επιλύσουν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι αλλοδαποί, οι Έλληνες θεωρούν επιτακτική την ανάγκη αναγνώρισης της συμμετοχής τους στη διαδικασία για την επίλυση των προβλημάτων τους.

2. Την αναγνώριση των δημοκρατικά εκλεγμένων αντιπροσώπων των Ελλήνων αλλά και των αλλοδαπών εργαζομένων γενικότερα.

3. Αυτό βέβαια θα σήμαινε:

- τη συμμετοχή των δημοκρατικά εκλεγμένων αντιπροσώπων μέσω των φορέων τους στις συζητήσεις για τη λύση των προβλημάτων των αλλοδαπών εργαζομένων,
- την εγγύηση της συμμετοχής τους στις κοινοτικές εκλογές της Γερμανίας,
- τη δημιουργία ομάδων εργασίας στο γερμανικό κοινοβούλιο, οι οποίες, σε συνεργασία με τους αντιπροσώπους των αλλοδαπών εργαζομένων, θα αναλάμβαναν την επίλυση των προβλημάτων τους.

4. Την παροχή των αναγκαίων οικονομικών μέσων, καθώς και την προσφορά των απαραίτητων χώρων τόσο στις Ε.Κ. όσο και στην Ομοσπονδία για την αποδοτικότερη εργασία τους.

5. Το διορισμό Ελλήνων και Γερμανών υπαλλήλων, σε μόνιμη ή προσωρινή βάση, ανάλογα με τις ανάγκες, για τις Ε.Κ. και την Ομοσπονδία, προκειμένου να ανταποκριθούν πιο αποτελεσματικά στις υποχρεώσεις τους.

6. Τη διάθεση εξειδικευμένου προσωπικού, το οποίο θα συνέβαλε στην επιτυχία των διαφόρων δραστηριοτήτων των Ε.Κ. και της Ομοσπονδίας.

7. Τη δυνατότητα επιμόρφωσης των Ελλήνων που επιθυμούν να αναλάβουν συγκεκριμένες ευθύνες κοινωνικής προσφοράς απέναντι στους Έλληνες π.χ. στο χώρο κοινωνικής εργασίας για τους νέους, τις γυναίκες, την επιμόρφωση ενηλίκων κ.λπ. Η επιτυχής έκβαση κάθε τέτοιας προσπάθειας απαιτεί ειδικές γνώσεις.

3. Τρίτη βαθμίδα οργάνωσης

3.1 Συντονιστικό Όργανο Ελληνικών Ομοσπονδιών και Κοινοτήτων Ευρώπης (Σ.Ο.Ε.Ο.Κ.Ε)

Οι επιτυχίες των Ε.Κ. και των Ομοσπονδιών Δ. Ευρώπης καλλιέργησε την ιδέα σύστασης ενός συλλογικού οργάνου, το οποίο θα συντονίζει τις ενέργειες των Ε.Κ. και των Ομοσπονδιών, ώστε να αποβαίνουν περισσότερο αποτελεσματικές προς όφελος του Ελληνισμού.

Στο πνεύμα αυτό πραγματοποιήθηκε στις 10-12.12 το 1988 «στις Βρυξέλλες συνάντηση εκπροσώπων Ελληνικών Κοινοτήτων από Σουηδία, Δανία, Ολλανδία, Βέλγιο, Αγγλία, Ελβετία και Γερμανία με θέμα τη συγκρότηση Συνομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων Ευρώπης», όπου αναγνωρίστηκε η αναγκαιότητα συγκρότησης ενός τέτοιου οργάνου²⁴. Η επόμενη συνάντηση των εκπροσώπων των ελληνικών μεταναστευτικών οργανώσεων Δ. Ευρώπης έγινε στις Βρυξέλλες στις 18- 9.2. το 1989. Έλαβαν μέρος η «Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Δυτ. Γερμανίας, Σουηδίας, Ολλανδίας, Βελγίου, Ελβετίας, των Κοινοτήτων Δανίας, Γαλλίας και του Ελληνικού Πολιτιστικού Κέντρου Αγγλίας». Οι σύνεδροι αποφάσισαν «ομόφωνα τη δημιουργία Συντονιστικού Οργάνου Ελληνικών Ομοσπονδιών και Κοινοτήτων Ευρώπης (Σ.Ο.Ε.Ο.Κ.Ε.) με έδρα τη Βόννη».

«Η αναγκαιότητα της δημιουργίας του οργάνου αυτού προέκυψε από τα συσσωρευμένα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες μετανάστες στη Δυτ. Ευρώπη, όπως η:

- α) απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων στις χώρες παραμονής,
- β) διατήρηση και ανάπτυξη της πολιτιστικής ταυτότητας των Ελλήνων μεταναστών και

²⁴ ΜΝ Β' 15νθήμερο Δεκέμβρη 1988, 1.

- ιδιαίτερα της νέας γενιάς,
 γ) αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας,
 δ) εκπαίδευση των Ελληνόπουλων του εξωτερικού.
 ε) διαμόρφωση κοινής γνώμης για εθνικά θέματα»²⁵

Το Συντονιστικό αυτό Όργανο σκοπεύει στην από κοινού αντιμετώπιση των προβλημάτων των Ελλήνων και την προώθηση λύσεων τους. Γι' αυτό καλεί την Ε.Ε. και τις κυβερνήσεις των χωρών όπου διαμένουν Έλληνες και φυσικά την Ελληνική Κυβέρνηση να στηρίζουν ηθικά και οικονομικά τις δραστηριότητες του Συντονιστικού Οργάνου για την ευόδωση των στόχων του.

Στην επόμενη συνάντηση των εκπροσώπων των «Ομοσπονδιών Ελληνικών Κοινοτήτων της Δυτ. Γερμανίας, Σουηδίας, Βελγίου, Ολλανδίας, Ελβετίας και των Κοινοτήτων Δανίας, Αγγλίας και Παρισίου», η οποία έγινε στη Βόννη στις 15.-16.4 το 1989, ολοκληρώθηκε ο κανονισμός λειτουργίας του οργάνου και εκλέχτηκε 7μελής γραμματεία η οποία θα εκτελούσε χρέη Εκτελεστικού Οργάνου μέχρι τη πραγματοποίηση της Γεν. Συνέλευσης που ορίστηκε για τις 9-10.12.1989.

Οι εκπρόσωποι των παραπάνω ελληνικών οργανώσεων όρισαν τα προς συζήτηση θέματα για Γεν. Συνέλευση το Δεκέμβριο του 1989:

- Διατήρηση και ανάπτυξη της πολιτιστικής ταυτότητας του απόδημου Ελληνισμού και ιδιαίτερα της νέας γενιάς
- Επεξεργασία κοινών θέσεων για την εκπαίδευση των Ελληνόπουλων
- Κατάκτηση πολιτικών δικαιωμάτων στις χώρες παραμονής
- Θεσμική και νομική αναγνώριση των Ομοσπονδιών και των Κοινοτήτων στη Δυτ. Ευρώπη
- Ισότιμη συμμετοχή του Ελληνισμού στις χώρες διαμονής
- Καταπολέμηση του ρατσισμού και των διακρίσεων
- Από κοινού παρέμβαση σε θέματα εθνικού χαρακτήρα
- Συζήτηση και προσδιορισμός των μέσων για την επίτευξη των στόχων τους²⁶.

Παράρτημα

Απόφαση του Ιδρυτικού Συνεδρίου της Ομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων Δ. Γερμανίας και Δ. Βερολίνου

Προς όλους τους Έλληνες της Ομοσπ. Δημοκρατίας της Γερμανίας και Δυτ. Βερολίνου.
 Προς όλους τους αρμοδίους ελληνικούς παράγοντας.

Αντιπρόσωποι 27 Ελληνικών Κοινοτήτων της Δυτ. Γερμανίας και Δυτ. Βερολίνου συνελθόντες, απεφασίσαμε την ίδρυση Ομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων για την προάσπιση των γενικωτέρων εθνικών συμφερόντων και των ειδικών συμφερόντων των διαβιούντων εις την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας Ελλήνων.

Η συνεχιζόμενη πολιτική μεταναστεύσεως και το δημιουργηθέν εξ αυτής κύμα φυγής προς το εξωτερικών και δη προς την Δυτ. Γερμανία, σημαντικού τμήματος του πιο ζωτικού από απόψεως ηλικίας και υγείας παραγωγικού δυναμικού της Πατρίδος μας, πέρα από την προσωρινή λύση που δίνει στο πρόβλημα της ζωής μας και την ανεργία, έχει μια σειρά καταστρεπτικές επιπτώσεις στην εθνική οικονομία της χώρας μας και σε μας τους ίδιους και δημιουργεί τεράστια προβλήματα που η αντιμετώπισή τους εκ μέρους των υπευθύνων ελληνικών αρχών και των άλλων αρμοδίων παραγόντων, απαιτεί την συμπαράσταση και δραστηριότητα όλων μας για τη λύση τους.

²⁵ ΜΝ Β' 15νθήμερο Δεκέμβρη 1988, ΜΝ Α' 15νθήμερο Μαρτίου 1989.

²⁶ ΜΝ Β' 15νθήμερο Απριλίου 1989, 1.

Με υψηλόν το φρόνημα και την συναίσθηση ευθύνης απέναντι του έθνους, είμεθα υποχρεωμένοι να διακηρύξωμεν, ότι η πολιτική μεταναστεύσεως είναι άκρως αντίθετη με τα εθνικά συμφέροντα και ότι διακαής πόθος μας είναι η επιστροφή μας στην Πατρίδα για να προσφέρουμε όλο το δυναμικό μας για την ανόρθωση της οικονομίας της, υπό όρους που να εξασφαλίζουν την πολιτισμένη διαβίωση των ιδίων και των οικογενειών μας. Η θέση μας είναι πάντα στην Πατρίδα και το βλέμμα μας είναι πάντα στραμμένο σ' αυτή και οι παλμοί της καρδιάς μας συνενώνονται με τους παλμούς της καρδιάς όλων των εργαζομένων για το καλό και την προκοπή της Ελλάδος. Διατηρούμε υψηλό το εθνικό μας φρόνημα και με την ελπίδα της γρήγορης επιστροφής μας στα βουνά, τους κάμπους, τ' ακρογιάλια της ηλιόλουστης Πατρίδος μας, κάνουμε και θα κάνουμε το παν για να διατηρούμε την ελληνικότητά μας και να τιμούμε το ελληνικό όνομα.

Για το σκοπό αυτό αλλά και για την αντιμετώπιση των πολλαπλών μικρών και μεγάλων, ατομικών και ομαδικών προβλημάτων μας, που δημιουργεί η ζωή και η εργασία έξω από την Πατρίδα, προβλημάτων που οι εκάστοτε ελληνικές κυβερνήσεις και οι εδώ εκπρόσωποί τους αγνόησαν ή αδιαφόρησαν για τη λύση τους, επιβάλλεται η συνένωση των δυνάμεών μας. Πρώτο και κύριο χρέος μας είναι, να ενδιαφερθούμε εμείς οι ίδιοι για τα προβλήματά μας. Η εποχή να αναθέτουμε σε άλλους τη φροντίδα για μας, για τα ζητήματά μας, για τη ζωή μας, ανήκει στο πολύ μακρινό παρελθόν. Σήμερα μόνο όταν οι ίδιοι οι εργαζόμενοι ενδιαφέρονται για τον εαυτό τους, για τα ζητήματα τους μπορούν να διεκδικήσουν το δικαίωμα και την απαίτηση από τους αρμοδίους παράγοντας να επιληφθούν για τα ζητήματα τους και να τα λύσουν.

Οι συνθήκες κατοικίας, οι όροι εργασίας, η τεχνική μας κατάρτιση και η ελληνική μόρφωση των παιδιών μας, η ψυχαγωγία μας στα ξένα, το στοίβαγμα μας στα βαγόνια όταν πηγαίνουμε στην Ελλάδα, οι μεταφράσεις και οι προξενικές θεωρήσεις, η εγκυρότητα των θρησκευτικών γάμων μας, ο εξοστρακισμός των χαρτοπαικτικών λεσχών που διαφθείρουν την ψυχή μας και προκαλούν οικογενειακά δράματα και μια σειρά αλλά, είναι μέρος των προβλημάτων που μας απασχολούν και που η ικανοποιητική επίλυσή τους βρίσκεται πρώτα πρώτα στα δικά μας χέρια.

Η ίδρυση της Ομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων αποτελεί την έκφραση της φιλοδοξίας να συμπαρασταθεί και ηγηθεί στην προσπάθεια εξύψωσης του ελληνικού ονόματος στα ξένα και τη διατήρηση της ελληνικότητάς μας.

Και η προσπάθεια αυτή θα στεφθεί τόσο γρηγορότερα από επιτυχία όσο καλύτερα κατανοήσουν όλοι οι Έλληνες που βρίσκονται στη Δυτ. Γερμανία την ανάγκη να γίνουν μέλη των Κοινοτήτων της περιοχής τους και όλες μαζί οι Κοινότητες να συνενώσουν την προσπάθεια και τη δράση τους κάτω από την αιγίδα της Ομοσπονδίας μας.

Το Προεδρείο του Συνεδρίου της Ομοσπονδίας²⁷

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση:

Αστερίου Θεανώ, Καμάκας Γεώργιος (1989) *Οι Έλληνες του Μονάχου* Θεσσαλονίκη.

Καιροφυλάς Ιωάννης (1966) *Έλληνες στη Γερμανία 1700-1966*, Αθήναι.

Κλαδάς Σωκράτης (1965) *Τα θέματα των εν Δυτική Γερμανία Ελλήνων εργατών*, Αθήνα.

Κορδάτος Γιάννης (1956) *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*, τομ. 9ος Αθήνα, 211 κ.ε. και 546 κ.ε.

Μαντζουράνης Γιώργος (1974) *Έλληνες εργάτες στη Γερμανία (Γκασταρμπαιτερ)*, 2η έκδοση Αθήνα.

²⁷ Μαντζουράνης 1974, 277-278.

Μεταναστευτικά Νέα 1986, 1987, 1988, 1989.

- Συνέντευξη, Προβληματισμοί 1/83 σελ. 19-24

- Μεταναστευτικά Νέα Ιούν. 86/3, Ιούν. 87/6

Ριζοσπάστης 5.6.1983

- Τα σχολικά προβλήματα των ελληνοπαίδων στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας. «Μία εμπειρική κοινωνικοπαιδαγωγική έρευνα», Θεσσαλονίκη 1976.

Ταϊγανίδης Ι. (1986) Παράδοση και νεολαία στο: *Μεταναστευτικά Νέα* Απρίλης 1986/2, 3

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος (1975) *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα 1830-1922*, γ' έκδοση, Αθήνα.

Ξενόγλωσση:

Damanakis Michael (1978) *Sozialisationsprobleme der griechischen Gastarbeiterkinder in den Grund- und Hauptschulen der Bundesländer Nordrhein-Westfalen, Kastellaun.*

- (1987) *Μετανάστευση και εκπαίδευση*, Αθήνα, Gutenberg.

Dimakoroutos, Kostas: Die Organisation der griechischen Auswanderer in der Bundesrepublik Deutschland und ihre Beziehungen zu den deutschen Behörden. Referat, gehalten im Rahmen der 2. Sitzung der Gemischten Griechisch-Deutschen Kommission für Themen der griechischen Arbeitenden, Athen 18-20 Januar. (αδημοσίευτο χειρόγραφο).

Harder Richard (1962) *Eigenart der Griechen -Einführung in die griechische Kultur*, Freiburg i. Br. 1962.

den Hollander A. (1955) Der «Kulturkonflikt» als soziologischer Begriff und als Erscheinung, στο: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 7, 161-168.

Kanavakis Michalis (χ.χ.) Griechische Gemeinden in der Bundesrepublik. Thema: «Gastarbeiter» Geschichte einer Generation, στο: *Informationsdienst zur Ausländerarbeit*, 2/88, 81-88.

- (1989) Griechische Schulinitiativen in der Bundesrepublik- Eine Untersuchung über ihre Entstehungsgründe und- bedingungen sowie über die pädagogischen Motive griechischer Auswanderer, Diss., Frankfurt/M.

- (1989) (Hreg): ΠΗΓΕΣ- Quellen zu griechischen schulinitiativen in der Bundesrepublik Deutschland, Bde 1-5, Frankfurt/M.

(1995) (1998) (Hreg): ΠΗΓΕΣ- Quellen zu griechischen schulinitiativen in der Bundesrepublik Deutschland, τόμοι 6-7 Ιωάννινα, τόμοι 8-9 Ιωάννινα.

Pappas Kostas (1979) *Das Schulproblem der griechischen Gastarbeiterkinder in der Bundesrepublik Deutschland*, Magisterarbeit, Bonn.

Savvidis Georgios (1975) *Zum Problem der Gastarbeiterkinder in der Bundesrepublik Deutschland*, München.

Schlumm H. (1982) *Eine neue Heimat in der Fremde. Die Entwicklung der griechischen Gastarbeiter zu Angehörigen einer Einwanderungsminorität in der Bundesrepublik*, Diss, Paderborn.

Η διαδικασία συγκρότησης της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ

Αλέξανδρος Νικολαΐδης

Σε αυτή τη μελέτη προτάσσεται ο ισχυρισμός ότι η ιστορία δεν αποτελεί ένα τετελεσμένο γεγονός του παρελθόντος, αλλά συνδιαμορφώνεται τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, στην οποία συγγράφεται ή μεταβιβάζεται ως αφήγηση.

Ακολουθως, θα πρέπει ο κοινωνικός ερευνητής να έχει υπόψη του ότι κάθε συλλογή και ερμηνεία βιογραφικών αφηγήσεων, ιστορικών μαρτυριών, χειρογράφων και επισήμων εγγράφων, συντελείται σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο και σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικο-πολιτιστικό περιβάλλον, τα οποία διαποτίζουν ανεξίτηλα τη διεξαχθείσα κοινωνική και ιστορική έρευνα.

Το πανεπιστήμιο του Μπόχουμ ιδρύεται αρχές της δεκαετίας του '60 και άρχισε να λειτουργεί στο δεύτερο μισό της ίδιας δεκαετίας. Η παράθεση του αριθμού των Ελλήνων φοιτητών στο χρονικό διάστημα 1967-1971 (1967: 8, 1968: 10, 1969: 12, 1970: 16, 1971: 20) επιτρέπει τη συγκρότηση μιας υπόθεσης εργασίας ότι η ύπαρξη δύο Ελλήνων καθηγητών στο εν λόγω πανεπιστήμιο σφράγισε κατά καθοριστικό τρόπο την τότε αναδυόμενη πρωτόλεια ελληνική φοιτητική κοινότητα. Η αντίθεση των δύο αυτών καθηγητών στις αριστερικές φοιτητικές κινητοποιήσεις αυτής της χρονικής περιόδου δεν αφήνει περιθώρια όσμωσης των νεοεισερχομένων Ελλήνων φοιτητών με τη γερμανική φοιτητική σκηνή.

Τη χρονική περίοδο 1972-1974 ανατρέπεται άρδην το σκηνικό που σκιαγραφήθηκε προηγουμένως. Η γεωμετρική αύξηση των Ελλήνων φοιτητών στο Μπόχουμ -1972: 31, 1973: 50, 1974: 70- σηματοδότησε τη σταδιακή κατάρρευση του πολιτιστικού πλαισίου, που είχε εκπονηθεί από τους δύο Έλληνες καθηγητές για την ελληνική φοιτητική παροικία. Η μαζική προσέλευση Ελλήνων φοιτητών με κυρίως αγροτική προσέλευση οδήγησε βαθμhdόν στη συγκρότηση ενός ελληνικού επικοινωνιακού χώρου, ο οποίος ενείχε στοιχεία γκετοποίησης. Η ύπαρξη νεοεισερχομένων φοιτητών, των οποίων οι γονείς ή οι θείοι εργάζονταν στη Γερμανία, δημιούργησε συγχρόνως εκ των πραγμάτων επαφές με τις ελληνικές μεταναστευτικές κοινότητες της ευρύτερης περιοχής -Dortmund, Herten, Wuppertal, Hagen και Lüdenscheid-, γεγονός το οποίο σηματοδοτούσε την εγκαθίδρυση επαφών με ελληνικές αντιστασιακές πολιτικές οργανώσεις και επομένως τη σταδιακή μύηση των Ελλήνων φοιτητών με αριστερά πολιτικά ιδεολογήματα. Η ανάδυση της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ επιτυγχάνεται μέσω της ένταξης των Ελλήνων φοιτητών και διδασκόντων στο πλέγμα της διαπάλης των αντιστασιακών οργανώσεων με τους εκπροσώπους και συμπαθούντες της επταετίας στην ερύτερη περιοχή. Την περίοδο 1974-1976 παραμένει ο αριθμός των Ελλήνων φοιτητών σχετικά στάσιμος στο Μπόχουμ (1975: 75, 1976: 72). Τούτο επιτρέπει τον ελληνικό επικοινωνιακό χώρο του εν λόγω πανεπιστημίου να αναπτύξει μια συγκεκριμένη οργανωτική μορφή και δομή.

Η κατάρρευση της χουντικής δικαυβέρνησης το 1974 δεν οδήγησε μόνο στην περιθω-

ριοποίηση του ενός έλληνα καθηγητή στο πανεπιστήμιο, αλλά σηματοδότησε την απαίτηση του αναδυόμενου ελληνικού επικοινωνιακού χώρου να εκπροσωπήσει πλέον πολιτικά τον ελληνισμό του πανεπιστημίου. Το ίδιο διάστημα επακολούθησε όμως μια μαζική κάθοδος στελεχών αντιστασιακών οργανώσεων της περιοχής προς την Ελλάδα, η οποία δυσκόλεψε έντονα τη συγκρότηση οργανωτικών δομών εκ μέρους του ελληνικού επικοινωνιακού χώρου. Ακολούθως απαιτήθηκε μια προσπάθεια δύο ετών για να αποκτήσει αυτός ο χώρος οργανωτική υπόσταση. Παράλληλα αναπτύσσονταν φαινόμενα αυτοοργάνωσης και αυτοαπομόνωσης μέσα στους κόλπους του. Εκείνη την περίοδο ξεκίνησε να λειτουργεί η καφετέρια του πολυκαταστήματος Karstadt στο Uni Center –εμπορικό κέντρο δίπλα στο πανεπιστήμιο- ως τόπος συνεύρεσης των Ελλήνων φοιτητών, και η οποία λειτουργούσε πλέον τρόπον τινά ως τόπος ελληνικής δημοσιότητας. Η κατάρρευση της χούντας είχε δημιουργήσει μια αισιόδοξη ατμόσφαιρα, που προσέφερε γόνιμο έδαφος για τη σταδιακή πολιτικοποίηση των Ελλήνων φοιτητών αγροτικής καταγωγής. Συνεπώς πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβριο του 1976 μια συντακτική συνέλευση Ελλήνων φοιτητών, στην οποία η πλειοψηφία των παρευρισκομένων φοιτητών τάχθηκε υπέρ της υιοθέτησης του μοντέλου, που επικρατούσε στον φοιτητικό ελληνισμό της Δυτικής Ευρώπης. Όπερ σήμαινε την ίδρυση ενός Συλλόγου Ελλήνων Φοιτητών και Επιστημόνων με παραταξιακή διάρθρωση.

Επίσης αποφασίστηκε η συμμετοχή στην ΟΕΦΕ –Ομοσπονδία Ελληνικών Φοιτητικών Ενώσεων- της Ο.Δ. Γερμανίας και Δυτικού Βερολίνου. Εάν αναλογιστεί κανείς ότι η ΟΕΦΕ αποτελούνταν εκείνη την περίοδο κυρίως από εκπροσώπους ελληνικών φοιτητικών συλλόγων, που ήταν μέλη τοπικών οργανώσεων των φοιτητικών παρατάξεων της ελληνικής επικράτειας, δύναται κανείς να προβάλλει τον ισχυρισμό ότι η ίδρυση του ΣΕΦ Μπόχουμ σηματοδοτεί την κυριαρχία κομματικών σχημάτων της ελλαδικής επικράτειας επί του ελληνικού επικοινωνιακού χώρου του Μπόχουμ. Η μόνη παράταξη, η οποία ενείχε αρχικώς στοιχεία εντοπιότητας ήταν η φοιτητική παράταξη ΑΑΣΠΕ του μαοϊκού ΕΚΚΕ –Επαναστατικό Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος. Η απήχηση της ΑΑΣΠΕ στο Μπόχουμ επεξηγεί τη ριζοσπαστικοποίηση μερίδας φοιτητών, οι οποίοι είχαν έρθει επί χούντας στο Μπόχουμ και είχαν βιώσει την προσπάθεια χειραγώγησής τους εκ μέρους των δύο Ελλήνων καθηγητών του πανεπιστημίου. Στη συντακτική συνέλευση του ΣΕΦ Μπόχουμ είχαν συμμετάσχει και φοιτητές, που πιθανότατα άνηκαν στο κεντροδεξιό χώρο, καθώς και φοιτητές που ασπάζονταν άναρχο-αυτόνομα ιδεολογήματα. Οι φοιτητές τούτοι αποχώρησαν από τη συνέλευση, διαφωνώντας με την ίδρυση του ΣΕΦ Μπόχουμ με τη προτεινόμενη του μορφή. Ακόλουθα ο ΣΕΦ Μπόχουμ δεν ήταν σε θέση να εκπροσωπήσει όλες τις υπάρχουσες τάσεις της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ.

Τούτο διαφαίνεται και από την πρώτη έντυπη δραστηριότητα –«ενημερωτικό δελτίο»- του ΣΕΦ, όπου δύναται να προβεί κανείς στην αντιστοίχιση των άρθρων με τις τρεις υφιστάμενες παρατάξεις του ΣΕΦ. Ακολούθως φαίνεται η ΠΣΚ¹ να ασχολείται με το Πολυτεχνείο και με μια παράθεση της ιστορίας των διοικητικών εκτοπίσεων στην Ελλάδα, η ΠΑΣΠ² προβάλλει μια επισκόπηση των αγώνων του ελληνικού λαού για την κατάκτηση της εθνικής ανεξαρτησίας και η ΑΑΣΠΕ προβαίνει στην καταγραφή των προβλημάτων των Ελλήνων φοιτητών στη Γερμανία, καθώς και στη στηλίτευση της απερχόμενης φοιτητικής αυτοδιοίκησης (AStA), που απαρτιζόνταν από τη χριστιανοδημοκρατική παράταξη RCDS και την αναφορά στη συμβολή του συμβουλίου αλλοδαπών της φοιτητικής αυτοδιοίκησης για την επίλυση των καθημερινών προβλημάτων των αλλοδαπών φοιτητών.

Η ίδρυση του ΣΕΦ Μπόχουμ σηματοδοτεί τη νομιμοποιητική λειτουργία πολιτικών παρατάξεων στους κόλπους του ελληνικού επικοινωνιακού χώρου του πανεπιστημίου. Ο

¹ Παράταξη προσκείμενη στο ΚΚΕ.

² Παράταξη προσκείμενη στο ΠΑΣΟΚ.

σχηματισμός της Πανσπουδαστικής –ΠΣΚ- και της ΠΑΣΠ συνδέει το ΣΕΦ Μπόχουμ με το υπόλοιπο ελληνικό φοιτητικό κίνημα στη Γερμανία και προσφέρει τη δυνατότητα να εντάξει τους νεοεισερχόμενους Έλληνες φοιτητές στο πανεπιστήμιο. Ακολούθως δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι τα ιδρυτικά μέλη και των δύο προαναφερομένων παρατάξεων αποτελούνταν κυρίως από νεοεισερχόμενα άτομα. Στις πρώτες εκλογές στο ΣΕΦ Μπόχουμ το 1976 η ΠΑΣΠ αναδείχθηκε ως η πιο ισχυρή παράταξη στους κόλπους του ΣΕΦ Μπόχουμ.

Όπως και η ΑΑΣΠΕ έλαβε δύο έδρες στο διοικητικό συμβούλιο του ΣΕΦ Μπόχουμ. Η ΠΣΚ έλαβε μόνο μια έδρα. Την περίοδο 1977-1981 (1977: 84, 1978: 92, 1979: 105, 1980: 114, 1981: 120) αυξάνει απρόσκοπτα ο αριθμός των Ελλήνων φοιτητών στο Μπόχουμ. Ακολουθώντας επισφραγίζεται και θεμελιώνεται η διαδικασία συγκρότησης της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας στο Μπόχουμ. Η ενσωμάτωση των νεοεισερχομένων φοιτητών αναδεικνύεται ως το κυρίαρχο ζήτημα εκείνης της περιόδου. Η προσπάθεια υλοποίησης αυτού του προτάγματος εκ μέρους της ΠΣΚ αναδεικνύει τη μακροπρόθεσμη στόχευση και δράση της στο Μπόχουμ. Καθοριστικό ρόλο παίζει η διαδικτύωση της ΠΣΚ στην ευρύτερη περιοχή.

Ακολούθως προσέρχονται στο Μπόχουμ εκκολλημένοι φοιτητές, οι οποίοι είχαν φοιτήσει σε άλλο γερμανικό πανεπιστήμιο το προπαρασκευαστικό τμήμα και είχαν ήδη μνηθεί στα ιδεολογήματα της ΠΣΚ. Επομένως επιτυγχάνει η ΠΣΚ στο Μπόχουμ τη σύζευξη ατόμων στους κόλπους της, που προέρχονται από τα εργατικά και μικροαστικά στρώματα με άτομα, τα οποία μεγάλωσαν επί το πλείστον στην ελλαδική περιφέρεια και οι γονείς τους διαβίωναν στην ευρύτερη περιοχή του Μπόχουμ και εξασκούσαν εργατικά επαγγέλματα. Η δυναμική, που απορρέει από αυτή τη συγχώνευση, αναγορεύει την ΠΣΚ στις αρχές τις δεκαετίας του '80 ως κυρίαρχη και ηγεμονεύουσα δύναμη στο ΣΕΦ Μπόχουμ.

Η αύξηση της συνεκτικότητας της ΠΣΚ συνάδει όμως με την αποσύνθεση των υπολοίπων ιδρυτικών παρατάξεων του ΣΕΦ Μπόχουμ. Η αποσύνθεση της ΑΑΣΠΕ τέλη της δεκαετίας του '70 καταδεικνύει τη σταδιακή αποσύνδεση ενός συστατικού μέρους του ελληνικού επικοινωνιακού χώρου του Uni-Center από το ΣΕΦ Μπόχουμ. Τα στοιχεία εντοπιότητας, που έχουν βιώσει και αποκομίσει τα άτομα που εκφράζονταν μέσω της ΑΑΣΠΕ εκλείπουν τώρα στο ΣΕΦ Μπόχουμ. Η ενασχόληση με το ρεμπέτικο αποτελεί μια αρχικά πρωτόλεια έκφραση της εντοπιότητας, που αρχίζουν να συναισθάνονται τα άτομα, τα οποία είναι πλέον περίπου μια πενταετία στο Μπόχουμ. Σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να ειπωθεί και η έντυπη δραστηριότητα, που αναπτύσσεται αυτή την περίοδο στους κόλπους της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας, αλλά εκτός του ΣΕΦ Μπόχουμ. Η έντυπη στηλίτευση των τεκταινομένων στον ελληνικό φοιτητικό χώρο –κομματικοποίηση, κατακερματισμός, καθοδήγηση, χειραγώγηση και αδράνεια- προβάλλεται μεν μέσα από μια αναφορά σε πρόσφατες εξελίξεις στην Ελλάδα, αλλά τα υφιστάμενα στοιχεία εντοπιότητας –αν και δεν μνημονεύονται ρητώς- δεν δύνανται να αγνοηθούν. Η εμμονή στην απελευθέρωση του ανθρώπου, στη χειραφέτηση της γυναίκας και στα δικαιώματα των παιδιών, η παράθεση της ονομασίας «Ομάδα μη οργανωμένων φοιτητών Μπόχουμ» και η παράλληλη χρήση μιας συγκεκριμένης εικονογράφησης –λουλούδια και έντομα- υποδηλώνουν με τον πιο ανάγλυφο τρόπο τον επηρεασμό από το εγχώριο φοιτητικό περιβάλλον.

Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι εκείνη την περίοδο πρωταγωνιστούσαν –ύστερα από μια μακρόχρονη κυριαρχία της σοσιαλοδημοκρατίας- οι λεγόμενες «Basisgruppen» (ομάδες βάσης) στο φοιτητικό στερέωμα του Μπόχουμ, οι οποίες αποτέλεσαν το πρόπλασμα για την ανάπτυξη μιας εναλλακτικής οικολογικής φοιτητικής κουλτούρας τη δεκαετία του '80.

Στις αρχές της δεκαετίας του '80 αποσυντίθεται και η ΠΑΣΠ, όταν η ΠΣΚ αναδεικνύεται ως πρώτη δύναμη στο ΣΕΦ Μπόχουμ. Η αποσύνθεση της ΠΑΣΠ υφίσταται δηλαδή μετά την απώλεια της ηγεμονίας της στα πλαίσια του ΣΕΦ Μπόχουμ. Αυτό το συμβάν οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι η ΠΑΣΠ δεν είναι σε θέση να ενσωματώσει τα νεοεισερχόμενα άτομα στα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας στους κόλπους της. Αν και σχηματίζεται μετά τις εκκαθαρίσεις στις οργανώσεις του ΠΑΣΟΚ το 1975 και το 1976, η ΠΑΣΠ Μπόχουμ δεν μπορεί να αφουγκραστεί τον πολυσυλλεκτικό χαρακτήρα, που υιοθετεί το κίνημα εκείνη

την περίοδο στην Ελλάδα. Ο σχεδόν αποκλειστικά αγροτικός της χαρακτήρας την εμποδίζει να οσμωθεί με τα μικροαστικά και εργατικά στοιχεία, που εμπλουτίζουν εκείνη την περίοδο την ελληνική φοιτητική κοινότητα του Μπόχουμ.

Η αποσύνθεση της ΠΑΣΠ σηματοδοτεί και θεμελιώνει συνάμα την οριστική αποσύνδεση του ΣΕΦ Μπόχουμ από τον ελληνικό επικοινωνιακό χώρο του Uni-Center. Το έτος 1982 αποτελεί ορόσημο για αυτή την εξέλιξη, διότι μειώνεται πρόσκαιρα ο αριθμός των εγγεγραμμένων Ελλήνων φοιτητών στο πανεπιστήμιο του Μπόχουμ –από 120 σε 116-. Το χρονικό διάστημα 1983-1985 (1983: 128, 1984: 140, 1985: 159) αυξάνει και πάλι ο αριθμός των Ελλήνων φοιτητών στο πανεπιστήμιο του Μπόχουμ. Ακολούθως μπορεί κανείς να προβάλει τον ισχυρισμό ότι ξεκινάει η ιδιομορφία της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ εν αντιθέσει με τις αντίστοιχες κοινότητες στα άλλα πανεπιστήμια. Διότι εκείνη την περίοδο αρχίζει να μειώνεται ο αριθμός των Ελλήνων φοιτητών στη Γερμανία. Ακόμη και στο κρατίδιο της Βόρειας Ρηνανίας Βεστφαλίας –όπου συμπεριλαμβάνεται το Μπόχουμ και διαθέτει το μεγαλύτερο αριθμό Ελλήνων μεταναστών σε όλη τη Γερμανία- μειώνεται ο αριθμός των Ελλήνων φοιτητών και χάνεται έτσι η αριθμητική υπεροχή του φοιτητικού ελληνισμού απέναντι στις άλλες εθνότητες. Έκτοτε αναδεικνύονται τα μεταναστευτικά στοιχεία –τα οποία υπήρχαν από τις αρχές τις δεκαετίας του '70- της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ ως τα κυρίαρχα δημογραφικά στοιχεία, σφραγίζοντας ανεξίτηλα την κοινωνική της φυσιογνωμία. Η ΠΣΚ συνεχίζει να δραστηριοποιείται στα πλαίσια του ΣΕΦ Μπόχουμ. Στην περίοδο 1982-1985 παρατηρείται μια διάχυση των δραστηριοτήτων της ΠΣΚ από το ΣΕΦ προς άλλες κατευθύνσεις. Η συμμετοχή της ΠΣΚ σε μια αναπτυσσόμενη πρωτοβουλία ειρήνης, στην οποία πρωτοστατούσαν παλαιστίνιοι την καθιστά συνδιαχειριστή του συμβουλίου αλλοδαπών της φοιτητικής αυτοδιοίκησης.

Δεν ήταν όμως σε θέση να προβεί σε αποφασιστικές πολιτικές ενέργειες, εκ των οποίων θα αποκόμιζε όφελος η συνεκτικότητα και το εκτόπισμα της παράταξης. Ακολούθως λειτουργούσε ο ΣΕΦ πρώτιστα ως μηχανισμός έκδοσης ψηφισμάτων και η συμμετοχή των εκπροσώπων της ΠΣΚ στο συμβούλιο αλλοδαπών ενείχε πρώτιστα ένα διεκπεραιωτικό χαρακτήρα. Η έκδοση ψηφίσματος του ΣΕΦ για την Παλαιστίνη, η δωρεά ενός χρηματικού ποσού στον τοπικό σύλλογο των Παλαιστίνων και η κάθοδος των εκάστοτε εκπροσώπων της ΠΣΚ στο συμβούλιο αλλοδαπών με το ψηφοδέλτιο της φοιτητικής παράταξης –MSB Spartakus- του γερμανικού κομμουνιστικού κόμματος DKP στις εκλογές για το φοιτητικό κοινοβούλιο δεν μπόρεσαν να αποτελέσουν το εφαλτήριο για μια ουσιαστική συνεργασία της ΠΣΚ με ομογάλακτες οργανώσεις στο πανεπιστήμιο. Το Νοέμβριο του 1985 η ΠΣΚ εκδίδει ένα πολυσέλιδο φυλλάδιο, προσπαθώντας να αφουγκραστεί την περιρρέουσα ατμόσφαιρα της εποχής, που επικρατούσε στη φοιτητική σκηνή του πανεπιστημίου, όπου γίνεται μνεία μιας εβδομάδας εκδηλώσεων για την ειρήνη και κατά τον από την κυβέρνηση των ΗΠΑ επιδιωκόμενο «πόλεμο των άστρων», την οποία διοργάνωνε η φοιτητική αυτοδιοίκηση. Επίσης προβάλλονται οι εγχώριες φοιτητικές κινητοποιήσεις κατά του καταρτιζόμενου νέου νόμου πλαισίου για τα γερμανικά πανεπιστήμια (HRG).

Η ΠΣΚ καταφέρεται στο φυλλάδιο αυτό και ενάντια στα μέτρα οικονομικής λιτότητας, που είχε εξαγγείλει η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ μετά την εκλογική της νίκη του έτους 1985. Επίσης γίνεται αναφορά στο πρόβλημα της Κύπρου, στα δικαιώματα των καταπιεζομένων λαών, στο Πολυτεχνείο, καθώς και στο γυναικείο ζήτημα, το οποίο χρήζει κατά την άποψη της αρθρογράφου πολιτικοποίησης, αντί να απωθείται στις διαπροσωπικές σχέσεις. Η ΠΣΚ εστιάζει την προσοχή της και στα προβλήματα των Ελλήνων φοιτητών στο Μπόχουμ και στη λειτουργία του ΣΕΦ. Ακολούθως διαφαίνεται η τεχνογνωσία της ΠΣΚ και η οικειότητα που έχει με τα διάφορα υφιστάμενα προβλήματα και ζητήματα. Η σφαιρική και σχηματική αναφορά όμως τούτων ενέχει τον κίνδυνο της γενίκευσης και της απλούστευσης για εργαλειακούς λόγους. Αυτό διαφαίνεται και στις προτάξεις της ΠΣΚ για το ΣΕΦ. Εξαίρεση αποτελεί η ρητή αναφορά «στους συνάδελφους που τέλειωσαν γερμανικό γυμνάσιο» και στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Η ΠΣΚ κατονομάζει τα προβλήματα αυτά ως «προβλή-

ματα γλώσσας, κουλτούρας και νοοτροπίας και επίσης συγκεκριμένες δυσκολίες στην επαγγελματική τους πορεία στην Ελλάδα». Ενδεικτικά αναφέρονται οι εξετάσεις για την απόκτηση ελληνικού απολυτηρίου, προκειμένου να μπορούν να δουλέψουν στο ελληνικό Δημόσιο. Η ΠΣΚ καταλήγει τονίζοντας ότι «οι συνάδελφοι τούτοι θα πρέπει να αντιμετωπισθούν με ιδιαίτερη ευαισθησία για να γίνει ο ΣΕΦ σταθμός ως προς την προσαρμογή τους στην ελληνική κοινωνία.» Επομένως συμπεριλαμβάνεται στις προτάσεις της ΠΣΚ για το ΣΕΦ το αίτημα «Ο ΣΕΦ να ασχοληθεί και να προωθήσει τα ιδιαίτερα προβλήματα των συναδέλφων που τέλειωσαν γερμανικό γυμνάσιο».

Η ΠΣΚ συνέλαβε λοιπόν την κοινωνική και δημογραφική μεταβολή, που επήλθε στην ελληνική φοιτητική κοινότητα. Χαρακτηριστική είναι επίσης η αναφορά στα προβλήματα του φοιτητικού συναλλάγματος, που επιτάθηκαν με την υποτίμηση της δραχμής, όπου η εισαγωγή στο θέμα τούτο εκ μέρους της ΠΣΚ είναι η ακόλουθη: «Σε ότι αφορά τους Έλληνες φοιτητές στη Γερμανία, που έχουν έρθει από την Ελλάδα...». Επρόκειτο λοιπόν για μια σημαντική καινοτομία στην αυτοαντίληψη της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Η πρωτοποριακή αυτή σύλληψη και τοποθέτηση της ΠΣΚ του Μπόχουμ καταδεικνύει την απόκτηση στοιχείων εντοπιότητας εκ μέρους της. Την περίοδο 1982-1985 μετασχηματίζεται ο ελληνικός επικοινωνιακός χώρος του Uni-Center. Η σύζευξη των υφισταμένων στοιχείων εντοπιότητας με νεοεισερχόμενους αποφοίτους, οι οποίοι θα συνέγραφαν τη διατριβή τους στο Μπόχουμ ή ασκούσαν επαγγελματική δραστηριότητα στην ευρύτερη περιοχή δημιουργεί γόνιμο έδαφος για τη διενέργεια πολυσυλλεκτικών συζητήσεων ποικίλης θεματολογίας. Οι συντελούμενες αλλαγές κυβερνήσεων στην Ελλάδα και στη Γερμανία προσέφεραν και τα ανάλογα ερεθίσματα για τη διεξαγωγή συνεκτικών κοινωνικό-πολιτικών συζητήσεων στην καφετέρια του πολυκαταστήματος Karstadt στο Unicenter.

Ταυτόχρονα διατηρεί αυτός ο επικοινωνιακός χώρος τον ανοιχτό του χαρακτήρα, λειτουργώντας ως οιονεί ελληνικό φοιτητικό στέκι, όπου ανταλλάσσονταν απόψεις για μουσικά ακούσματα, γευστικά και οικονομικά εδέσματα, αλλά και ευκαιρίες εργασιακής απασχόλησης. Το επικοινωνιακό αυτό πλαίσιο ήταν πρόσφορο για την ενσωμάτωση νεοεισερχομένων φοιτητών, καθώς και Ελλήνων μεταναστών από την πόλη. Η δόμηση της καφετέριας του πολυκαταστήματος –μικρά τραπέζια- και η ύπαρξη του προαναφερομένου φοιτητικού πυρήνος, ευνοεί το σχηματισμό ομαδοποιήσεων και προωθεί την ύπαρξη ποικίλης θεματολογίας. Θα πρέπει να επισημανθεί όμως ότι επρόκειτο για μια μακρόσυρτη διαδικασία.

Εκείνη την περίοδο παρατηρείται μια αξιοσημείωτη ανοδική κοινωνική κινητικότητα στον ελληνισμό της Γερμανίας, διαμέσου ενός πραγματικού οργασμού ίδρυσης ελληνικών εστιατορίων. Υπάρχουν μαρτυρίες ότι την πρώτη πενταετία της δεκαετίας του '80 πρέπει να εγκαινιάστηκαν περίπου 60-80 ελληνικά εστιατόρια μόνο στο Μπόχουμ. Ακολούθως υπήρξαν ευρείες δυνατότητες επαγγελματικής (ήμι) απασχόλησης για την ελληνική φοιτητική κοινότητα του Μπόχουμ, γεγονός που οδήγησε στην όσμωση με τον ελληνισμό της ευρύτερης περιοχής αλλά και στην αλληλογνωριμία μεταξύ των μελών της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Η θεώρηση του ελληνικού επικοινωνιακού χώρου στο Unicenter ως ελληνικής δημοσιότητας και δημοσίας σφαίρας μπορεί να προσληφθεί ως παρακινδυνευμένο εγχείρημα. Τουλάχιστον πρέπει να αποτέλεσε ο χώρος αυτός το εναρκτήριο λάκτισμα για τη σύσταση ενός ομίλου συζητήσεων, στον οποίο υπήρξε η διαπραγμάτευση διαφορετικών θεμάτων. Προηγούνταν η εισήγηση επί του θέματος. Η εισήγηση γίνονταν εκ περιτροπής και ο τόπος συνάντησης πρέπει να ήταν στην ευαγγελική φοιτητική κοινότητα. Ακολούθως τροχοδρομήθηκαν διαδικασίες αναστοχασμού, λεκτικής αντιπαράθεσης και συζητησιακής κουλτούρας μεταξύ των συμμετεχόντων σε αυτό τον όμιλο, οι οποίες εκ των πραγμάτων επηρέασαν και το πλαίσιο επικοινωνιακής συνεύρεσης των Ελλήνων στην καφετέρια του Karstadt στο Unicenter.

Η συγκρότηση μουσικού συγκροτήματος αποκλειστικά από μέλη αυτού του επικοινωνιακού πυρήνα, που έπαιζε κυρίως ρεμπέτικη μουσική σε ένα τούρκικο καφέ στη γειτονική πόλη του Dortmund, εμπλούτισε τον πυρήνα τούτο με νέα πολιτιστικά ερεθίσματα, και προσέδωσε

στον ελληνικό επικοινωνιακό χώρο του Unicenter εκείνης της εποχής μια πολυπολιτισμική διάσταση. Η απόληξη του πάντοτε άτυπου ομίλου συζητήσεων υποδηλώνει βέβαια την έλλειψη οργανωτικής υπόστασης, που όπως φαίνεται αποτέλεσε τροχοπέδη για την απρόσκοπτη συνέχεια αυτού του εγχειρήματος. Ωσουνούπο όμως η πυροδότηση του ζητήματος της ανυποταξίας έθεσε επιτακτικά το ζήτημα της οργανωτικής υπόστασης επί τάπητος.

Διότι διαφάνηκε πολύ γρήγορα ότι οι ελληνικές μεταναστευτικές οργανώσεις της Γερμανίας δεν μπορούσαν για δομικούς λόγους να συνδράμουν σε αυτό το εγχείρημα, αφού αποτελούνταν από παρατάξεις των κατεστημένων ελληνικών κομμάτων και τα μέλη των οργανώσεων τούτων –που ήρθαν στη Γερμανία με συμβάσεις εργασίας- είχαν υπηρετήσει στην Ελλάδα ήδη τη στρατιωτική τους θητεία. Ακόμη και ο ΣΕΦ Μπόχουμ ήταν διστακτικός απέναντι στην άμεση στήριξη των αιτημάτων των ανυποτάκτων, διότι η ΠΣΚ ως παράταξη δεν μπορούσε υιοθετήσει παρτικοουλαριστικά αιτήματα για την άρση της στρατιωτικής θητείας για μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα του εξωτερικού. Η σύσταση της επιτροπής των Ελλήνων ανυποτάκτων του Μπόχουμ πρέπει να συντελείται στο ήμισυ της δεκαετίας του '80. Δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι αποτελείται κυρίως από τα άτομα που συμμετείχαν στον όμιλο συζητήσεων. Τόπος συνεδρίασης αυτής της επιτροπής ήταν οι χώροι ενός φροντιστηρίου για την εκμάθηση των γερμανικών, που είχε εγκαινιάσει εκείνη την περίοδο μια ελληνίδα απόφοιτος της γερμανικής φιλολογίας στο Unicenter. Οι ανυπότακτοι του Μπόχουμ δεν πρέπει να αποτέλεσαν τους πρωτοπόρους σε αυτό το εγχείρημα. Το εφαλτήριο αυτής της κινητοποίησης πρέπει να αποτέλεσαν οι φοιτητούπολις της Ιταλίας. Το κοινωνικό στίγμα των πρωτοπόρων ήταν όμως συμβατό με εκείνο του Μπόχουμ. Εάν αναγνώσει κανείς το ψήφισμα της επιτροπής ανυποτάκτων της πόλης της Μπολόνιας, θα εκπλαγεί κανείς από τις ομοιότητες της επιχειρηματολογίας και του ορισμού της κατάστασης.

Οι ανυπότακτοι της Μπολόνιας λοιπόν αυτοαποκαλούνται φοιτητικό προλεταριάτο, το οποίο λόγω έλλειψης οικονομικού, κοινωνικού και πολιτιστικού κεφαλαίου προσφεύγει στην Ιταλία ως χώρο σπουδών. Ενώ βέβαια γίνεται μνεία του αντιδιδακτορικού αγώνα και της συμπαραστάσης στους εξεγερμένους του Πολυτεχνείου -υπενθυμίζοντας στους ιθύνοντες της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας τις εποχές όταν γίνονταν εκ μέρους τους αποδέκτες συγχαρητηρίων ενώ τώρα γίνονται θύματα συκοφαντήσεων ως δήθεν προνομιούχοι- παρατίθεται και ο παραλληλισμός με τους αγροτικές καταγωγής Έλληνες μετανάστες της Γερμανίας όσον αφορά τον εξαναγκαστικό χαρακτήρα της μετανάστευσης και την κοινωνικό-πολιτιστική περιθωριοποίηση στη χώρα υποδοχής. Η ρητή αναφορά στην αποτυχία στις εισιτήριες εξετάσεις για την ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση και στη μεταίχμιακή κατάσταση μεταξύ σπουδών και εργασιακής απασχόλησης προσφέρει τη δυνατότητα της ιδεολογικό-πολιτιστικής ταύτισης της πλειοψηφίας των ανυποτάκτων του Μπόχουμ με αυτούς τους ορισμούς της κατάστασης. Η χειραφετησιακή δυναμική, η οποία εκκινούσε από τις ιδρυτικές οργανώσεις των ανυποτάκτων, το πολιτιστικό κεφάλαιο ορισμένων αποφοίτων-μελών της τοπικής επιτροπής του Μπόχουμ, η επιτευχθείσα κουλτούρα επιχειρηματολογίας και διαλογισμού από τον όμιλο συζητήσεων και η δυναμικότητα του επικοινωνιακού χώρου στο Karstadt συντείνουν σε μια αξιόλογη δραστηριοποίηση της επιτροπής ανυποτάκτων του Μπόχουμ, η οποία είναι σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα να πρωτοστατήσει στο κίνημα των ανυποτάκτων και να προβεί σε ενέργειες για τη σύγκλιση ενός πανευρωπαϊκού συνεδρίου Ελλήνων ανυποτάκτων στο Μπόχουμ. Για την επίτευξη αυτού του στόχου λαμβάνουν τα μέλη της επιτροπής ανυποτάκτων την απόφαση περί καθόδου στις εκλογές για την ανάδειξη νέου Δ.Σ. του ΣΕΦ Μπόχουμ, έτσι ώστε να υπάρχει επίσημος φορέας ως διοργανωτής του συνεδρίου. Η ομάδα ανυποτάκτων κατέρχεται ακόλουθα ως Ελληνική Συνδικαλιστική Ομάδα στις εκλογές του ΣΕΦ Μπόχουμ στις αρχές του έτους 1986.

Η απόφαση αυτή πυροδοτεί αλυσιδωτές αντιδράσεις στους κόλπους της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Η ίδρυση της Ελληνικής Νεολαίας Ανεξαρτήτων –ΕΝΑ-μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα είναι απόρροια αυτών των εξελίξεων. Επρόκειτο για νεοεισερχόμενους φοιτητές της περιόδου 1982-1985. Οι πρωτοστατήσαντες γνωρίζονταν

εν μέρει ήδη πριν από τις σπουδές τους στο Μπόχουμ, διότι είχαν θητεύσει στο προπαρασκευαστικό τμήμα του πανεπιστημίου του Darmstadt και είχαν ξεκινήσει και τις σπουδές τους σε αυτή την πόλη. Εκεί είχαν βιώσει την πολιτική κυριαρχία της ΠΣΚ επί μιας αδιάρεπτης επικοινωνιακά ελληνικής φοιτητικής κοινότητας. Ο ιδρυτικός πυρήνας του ΕΝΑ αποτελούνταν λοιπόν από εικοσάρηδες, οι οποίοι αφενός είχαν κοινωνικοποιηθεί σε οργανώσεις της Νέας Δημοκρατίας στην ελληνική ύπαιθρο –και οι γονείς τους ήταν εργαζόμενοι στην ευρύτερη περιοχή του Μπόχουμ- και αφετέρου από κατοίκους ελληνικών αστικών κέντρων, με (μικρο)αστική καταγωγή και αντι-κομμουνιστικές αντιλήψεις και βιώματα. Τούτος ο ιδρυτικός πυρήνας λαμβάνει την απόφαση να συγκαλέσει μια ανοιχτή συζήτηση σε κοινόχρηστο χώρο μιας φοιτητικής εστίας στο Unicenter. Σε αυτή τη συζήτηση προσέρχεται πλήθος Ελλήνων φοιτητών, οι οποίοι δείχνουν ενδιαφέρον. Εδώ βέβαια θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο ορισμός της κατάστασης του ιδρυτικού πυρήνα ήταν η σύσταση μιας ανεξάρτητης παράταξης, η οποία θα προσπαθούσε να ενώσει και να συσπειρώσει την ελληνική φοιτητική κοινότητα του Μπόχουμ, καθιερώνοντας θεσμοποιημένους χώρους ελληνικής επικοινωνίας και μειώνοντας το βαθμό πολιτικοποίησης και διεθνούς προσανατολισμού του ΣΕΦ. Ακολούθως αποφασίζεται η επιλογή της ονομασίας ΕΝΑ. Στην ιδρυτική του φάση το ΕΝΑ είναι σε θέση να λειτουργήσει ως εκφραστής της πλειοψηφίας των νεοεισερχομένων Ελλήνων φοιτητών, που συμμετέχουν στον ελληνικό επικοινωνιακό χώρο στο Unicenter. Η ύπαρξη πολλών νέων φοιτητών, οι οποίοι μεγάλωσαν σχεδόν εξ' ολοκλήρου στην ελληνική επαρχία και οι γονείς τους ήταν ήδη από τη δεκαετία του εξήντα στη Γερμανία αποτέλεσε την κύρια κοινωνική βάση του ΕΝΑ, διότι αποτελούσαν και τους πιο συχνούς συμμετέχοντες από τη νέα φοιτητική γενιά στον ελληνικό επικοινωνιακό χώρο του Unicenter. Μετά την ίδρυση του ΕΝΑ επανεμφανίζεται και η ΠΑΣΠ.

Η εκλογές για το Δ.Σ. την περίοδο 1985-1986 σηματοδότησαν το εναρκτήριο λάκτισμα για την εκατέρωθεν όσμωση και προσπάθεια σύζευξης των συστατικών μερών της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Δεν επρόκειτο βέβαια για μια ανώδυνη διαδικασία. Διότι δεν είχε αναπτυχθεί μέχρι πρότινος μια κουλτούρα επιχειρηματολογικής αντιπαράθεσης και επικοινωνιακής αλληλογνωριμίας. Οι διαπληκτισμοί και οι συγκρούσεις που εκτυλίχθηκαν στην εκλογική γενική συνέλευση του ΣΕΦ Μπόχουμ οφείλονταν πρώτιστα στην έλλειψη αυτών των προαναφερθέντων επικοινωνιακών διαδικασιών. Ακολούθως μπορεί να προβληθεί ο ισχυρισμός ότι επρόκειτο στην ουσία για μια συστατική συγκέντρωση της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Οι κλυδωνισμοί και κραδασμοί που προέκυψαν από αυτό το γεγονός καταδεικνύουν συνάμα το εκτόπισμα και την εμβέλεια αυτού του εγχειρήματος. Η οξύτατη αντιπαράθεση μεταξύ ΠΣΚ και ΕΝΑ αποτέλεσε επομένως ένα αναπόσπαστο στοιχείο αυτής της συνέλευσης. Η μη αναφορά και η ουσιαστική παράλειψη της παρουσίας των ανυποτάκτων ως παράταξης από αρκετές μαρτυρίες –ακόμη και από ένα πρώην μέλος των ανυποτάκτων- υποδηλώνει μια υφιστάμενη διάχυτη δυσανασχέτηση και έμμεση αποδοκιμασία για το εγχείρημα της καθόδου υπερήλικων φοιτητών ως συνδικαλιστική ομάδα για το Δ.Σ. του ΣΕΦ και με στόχευση τη διεκδίκηση του δικαιώματος της ανυποταξίας. Η στηλίτευση και ο διασυρμός του υποψηφίου της ΠΑΣΠ ως απολιτικοποιημένου ατόμου, το οποίο επέλεξε σε προχωρημένη ηλικία να δραστηριοποιηθεί ως ΠΑΣΠ για να αποκομίσει προσωπικά ωφέλη από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ καταδεικνύει τον αποτροπιασμό κυρίως των πρώην μελών της ΠΑΣΠ Μπόχουμ για την εκ νέου κάθοδο της ΠΑΣΠ για τις εκλογές του ΣΕΦ με την ανακοίνωση των μέτρων οικονομικής λιτότητας και υποτίμησης της δραχμής που λήφθηκαν από το υπουργικό συμβούλιο της ελληνικής κυβέρνησης στο πρόγραμμα της. Ακολούθως αντιλαμβάνεται κανείς ότι η ριζοσπαστικότητα και η καινοτομία του συλλογικού εγχειρήματος εγκαθίδρυσης και της καθιέρωσης μιας πολυσυλλεκτικής ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ με αδιάρεπτη οργανωτική υπόσταση και εσωτερική αλληλουχία εδράζονταν στη διαγενεακή της έκφραση και εκπροσώπηση, καθώς και στην παράθεση και τον ενστερνισμό απόψεων –υπεράσπιση ανυποταξίας και αντιλαϊκών κυβερνητικών μέτρων-, οι οποίες εκ των πραγμάτων οδηγούν στην άρση του ιδρυτικού πολι-

τικού και οργανωτικού πλαισίου του ΣΕΦ Μπόχουμ. Τελικώς επιτεύχθη η περάτωση της διεξαγωγής της εκλογικής συνέλευσης και η εκλογή νέου Δ.Σ. του ΣΕΦ. Η μετάθεση και η επανάληψη της εκλογικής γενικής συνέλευσης φαίνεται να διευκόλυνε την ομαλή διεξαγωγή της εκλογικής διαδικασίας. Η επανάληψή της πρέπει να συνέβαλε σύμφωνα με μαρτυρίες στην περαιτέρω μαζικοποίηση της συνέλευσης.

Στην επαναληπτική εκλογική συνέλευση αναδείχθηκαν περισσότερα τα διαλογικά και αναστοχαστικά στοιχεία αυτής της συνεύρεσης. Ακολούθως επέδρασαν ο αυξημένος βαθμός της διαγενεακότητας αλλά και της εντοπιότητας ευεργετικά για μια επικοδομητική συνέχεια της συνέλευσης. Επρόκειτο λοιπόν στην ουσία για μια επανασύσταση της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Διότι όταν είχε υπάρξει η πρώτη συστατική συνέλευση του φοιτητικού ελληνισμού δέκα χρόνια νωρίτερα, δεν είχε επιτευχθεί τότε η ενσωμάτωση όλων των παρευρισκομένων στη διαδικασία ίδρυσης του ΣΕΦ, αφού είχε αποχωρήσει μερίδα φοιτητών από αυτή τη συνέλευση. Η εκλογή νέου Δ.Σ. του ΣΕΦ, που αποτελείτο από τέσσερις παρατάξεις (ΕΝΑ: 2, ΠΣΚ: 1, ΕΣΟ: 1, ΠΑΣΠ: 1) καταδεικνύει την εμβέλεια της προσπάθειας επανασύστασης της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Η ψήφιση ενός μέλους του ΕΝΑ ως πρόεδρο του ΣΕΦ με την υποστήριξη της ομάδας των ανυποτάκτων δεν οδηγεί μόνο στην άρση της ταύτισης του ΣΕΦ με μια «αριστερή» πολιτική κατεύθυνση, αλλά στην άρση της κυριαρχίας της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας από κομματικούς σχηματισμούς της ελλαδικής επικράτειας. Η πεμπτοσύα αυτού του εγχειρήματος καταδεικνύεται και από το γεγονός ότι η πλειοψηφία των ατόμων της ομάδας των ανυποτάκτων, οι οποίοι κοινωνικοποιήθηκαν τη δεκαετία του '70 με αριστερά πολιτικά ιδεολογήματα στον ελληνικό επικοινωνιακό χώρο του Μπόχουμ, συνέβαλαν σε αυτή τη μείζουσα μετατροπή του ιδεολογικού προσανατολισμού του ΣΕΦ Μπόχουμ.

Ο βαθμός ριζοσπαστικότητας και καινοτομίας αυτού του εγχειρήματος επεξηγεί βέβαια και την αποσιώπηση αυτού του γεγονότος σε πολλές αφηγήσεις εμπλεκόμενων ατόμων. Η ανυπαρξία των πρακτικών του ΣΕΦ εκείνης της περιόδου, όπως επίσης η απουσία από το Μπόχουμ των ατόμων που πρωτοστάτησαν εκ μέρους της ομάδος των ανυποτάκτων σε αυτό το εγχείρημα έχουν συμβάλει στην παγίωση αυτού του κλίματος της αποσιώπησης και της συγκάλυψης. Μολοταύτα υπάρχουν βάσιμα στοιχεία που αποδεικνύουν την ουσιαστική συνεργασία και σύμπραξη μεταξύ ΕΝΑ και ΕΣΟ. Η επίδοξη και φιλόδοξη προσπάθεια υλοποίησης του πανευρωπαϊκού συνεδρίου ανυποτάκτων ωθεί την ΕΣΟ εκ των πραγμάτων σε μια διαπραγματευτική διαδικασία με το ΕΝΑ. Η υπερψήφιση μέλους του ΕΝΑ σε πρόεδρο του ΣΕΦ συνάδει με την ανάλυση του ταμείου εκ μέρους της ΕΣΟ. Έκτοτε εγκαινιάζεται μια οιοιεί προγραμματική συνεργασία μεταξύ των δύο προαναφερομένων παρατάξεων. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος αναγορεύθηκε αρχικώς το φλέγον ζήτημα της ανυποταξίας. Ακολούθως συντάσσεται εκ μέρους του ΣΕΦ ένα υπόμνημα, το οποίο ενέχει πολλά στοιχεία από το προαναφερόμενο ψήφισμα του φοιτητικού συλλόγου της Μπολόνια, και στο οποίο ήταν συνημμένο ένα έντυπο με συγκεκριμένα αιτήματα και μια κατάσταση με τη συλλογή υπογραφών. Τα αιτήματα τούτα σχετίζονταν με τη θεώρηση διαβατηρίου για όλους τους ανυπότακτους μέχρι τη μόνιμη εγκατάσταση τους στην Ελλάδα, την ελεύθερη άφιξη και αναχώρηση σε ανυπότακτους στην Ελλάδα σε περίπτωση σοβαρής ασθένειας ή θανάτου ενός μέλους του στενού οικογενειακού τους περιβάλλοντος και τέλος κατάργηση των τυχόν κυρώσεων που επιβάλλονται σε ανυπότακτους μετά την εκπλήρωση της θητείας τους.

Η υλοποίηση και πραγμάτωση του πανευρωπαϊκού συνεδρίου ανυποτάκτων στο Μπόχουμ συγκαταλέγεται επίσης σε αυτή τη χρονική περίοδο. Το συνέδριο τούτο δεν διοργανώνεται βέβαια επίσημα από το ΣΕΦ, αλλά από την ομάδα των ανυποτάκτων. Το συνέδριο έγινε σε κτηριακό συγκρότημα της ευαγγελικής φοιτητικής κοινότητας και αποτελούνταν από επί μέρους εισηγήσεις, συζήτηση στην ολομέλεια και έκδοση ενός ψηφίσματος. Ο ΣΕΦ Μπόχουμ χορήγησε όπως βέβαια και η ευαγγελική φοιτητική κοινότητα και το συμβούλιο αλλοδαπών της φοιτητικής αυτοδιοίκησης ηθική και υλικότεχνική υποστήριξη για την πραγματοποίηση αυτού του μεγαλοεπιβόλου οργανωτικού και πολιτικού εγχειρήματος. Η διε-

νέργεια του συνεδρίου ανυποτάκτων είχε ευεργετικές επενέργειες για τη διαδικασία επανασύστασης της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Η προώθηση και εξωτερίκευση της διαγενεακής διάστασης και του προχωρημένου βαθμού εντοπιότητάς της αναζωογονεί τους υφιστάμενους επικοινωνιακούς της χώρους και προσδίδει μια αναστοχαστική χροιά και εμβέλεια στο περιεχόμενο των επικοινωνιακών της συνευρέσεων. Η εύρυθμη και εποικοδομητική λειτουργία του ΣΕΦ συνέβαλε στα προαναφερόμενα φαινόμενα. Το καλοκαίρι του 1986 ο ΣΕΦ συμμετείχε τόσο στην καλοκαιρινή υπαίθρια γιορτή του πανεπιστημίου όσο και στο διεθνές πολιτιστικό φεστιβάλ σε εγγύς λίμνη (Chempnade).

Δεν ήταν βέβαια η πρώτη φορά που ο ΣΕΦ Μπόχουμ συμμετείχε σε αυτά τα πολιτιστικά χάρπενινγκ. Αυτή τη φορά όμως η συμμετοχή του οφείλονταν πρώτιστα στην ενεργοποίηση των συνδεδετικών κρίκων της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας με το πολιτικό και πολιτιστικό γίνεσθαι του άμεσου περιβάλλοντός της. Η συμμετοχή του ΣΕΦ Μπόχουμ σε αυτά τα δύο πολιτιστικά δρώμενα εκτυλίχθηκε με την αρωγή και τη συνδρομή όλων των παρατάξεων που εκπροσωπούσαν στο Δ.Σ. του ΣΕΦ. Ακολούθως διαφάνηκε η διάθεση για κοινοτιστική δράση εκ μέρους των εκπροσώπων της οργανωσιακής έκφανσης της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Η συνεργασία των εκπροσώπων των διαφορετικών παρατάξεων συνέβαλε στην εκατέρωθεν όσμωσή τους και ενίσχυσε την πρόθεσή τους για ουσιαστική και αμφίδρομη επικοινωνία. Επομένως πρέπει αυτήν την εποχή να διαχέονται όλα τα προαναφερόμενα θετικά στοιχεία στον ελληνικό επικοινωνιακό χώρο του Karstadt στο Unicenter. Ο αναστοχασμός και ο διαλογισμός επί διαφορετικών θεμάτων κατισχύει πλέον επί μονίμου βάσεως σε αυτόν τον τόπο συνάντησης και ανταλλαγής απόψεων. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι συμμετείχαν όλοι οι παρευρισκόμενοι σε αυτές τις αναστοχαστικές επικοινωνιακές διαδικασίες.

Το πλήθος των συμμετεχόντων, η ποικιλία των συζητηθέντων θεμάτων διαμορφώνουν ένα σύνθετο και πολύμορφο σκηνικό ενός δυναμικού, ζωτικού και πολυσυλλεκτικού εθνικού επικοινωνιακού χώρου. Η διενέργεια εορταστικής εκδήλωσης για την εξέγερση του Πολυτεχνίου στις 18 Νοεμβρίου του 1986 από το ΣΕΦ Μπόχουμ, η οποία έλαβε χώρα σε χώρους της ευαγγελικής φοιτητικής κοινότητας, και απαρτίζονταν από εισήγηση, προβολή ταινίας (Λούφα και παραλλαγή), φιλμ ντοκουμέντο για το πολυτεχνείο, έκθεση φωτογραφίας και τέλος από ελεύθερη συζήτηση, δεν θεμελιώνει επομένως μόνο την αρραγή συνεργασία μεταξύ ΕΝΑ και ΕΣΟ, αλλά καταδεικνύει με τον πλέον εύγλωττο τρόπο την αποκρυστάλλωση μιας αναστοχαστικής συζητησιακής κουλτούρας στους χώρους της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας, η οποία πλαισιώνονταν και εμποτιζόνταν από το διαμορφώμενο κοινοτιστικό πνεύμα, που εδραιώνονταν βαθμηδόν στα πλαίσια του ΣΕΦ Μπόχουμ. Η υπογραφή του τότε προέδρου του ΣΕΦ Μπόχουμ, η πολυσυλλεκτική υφή της εκδήλωσης και η ύπαρξη μιας εισήγησης επί του θέματος, υποδηλώνει ανάγλυφα την καινοτομία της εκδήλωσης τούτης. Διότι δεν επρόκειτο για ένα κοινότυπο εορτασμό της επετείου της φοιτητικής εξέγερσης του πολυτεχνίου, αλλά για την πολύπλευρη και με αναστοχαστικό τρόπο ενασχόληση με ένα πολιτικό συμβάν της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, το οποίο έπαιξε καθοριστικό ρόλο σε συμβολικό επίπεδο στη συστατική διαδικασία της οργανωσιακής υπόστασης της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ.

Η υπογραφή του προέδρου του ΣΕΦ στην πρόσκληση για την εκδήλωση, αποτελεί μια αξιοσημείωτη κοινοτιστική χειρονομία προς τις υπόλοιπες παρατάξεις του ΣΕΦ Μπόχουμ, και πρωτίστως προς τους Έλληνες φοιτητές, οι οποίοι πολιτικοποιήθηκαν τη δεκαετία του εβδομήντα ως φοιτητές στο Μπόχουμ. Η εισήγηση, η οποία κατά πάσα πιθανότητα θα διενεργήθηκε από μέλος της ΕΣΟ θα πρέπει να αποτέλεσε κυρίως για τα μέλη του ΕΝΑ ένα μείζον εχέγγυο για έναν πολυδιάστατο και πολύπλευρο ορισμό της κατάστασης. Επίσης υποδηλώνει η επιλογή της προβολής της χιουμοριστικής ταινίας «Λούφα και παραλλαγή», η οποία έχει γυριστεί το έτος 1984 από το σκηνοθέτη Νίκο Περράκη μια πιο πολυδιάστατη προσέγγιση της φοιτητικής εξέγερσης του Πολυτεχνίου, η οποία εκ των πραγμάτων θα ενείχε και ανατρεπτικά στοιχεία αυτοκριτικής και αυτοειρωνίας. Η διενέργεια μιας έκθεσης

φωτογραφίας, της προβολής ενός φιλμ ντοκουμέντο και της ελεύθερης συζήτησης επισφραγίζουν την πολυσυλλεκτική υφή στην εκπόνηση της εκδήλωσης, εξασφαλίζοντας συγχρόνως τον επετειακό χαρακτήρα και την εύσημον μνείαν στην εξέγερση του πολυτεχνείου. Ταυτόχρονα προσπαθεί το ΕΝΑ να υλοποιήσει το εκλογικό του πρόγραμμα και αρχίζει να διοργανώνει κοινές συνεστιάσεις των μελών του συλλόγου με την ύπαρξη ομάδων εργασιών, οι οποίες προσπαθούσαν εκ περιτροπής με κοινοτιστικό τρόπο να διεκπεραιώσουν τις βραδιές τούτες της κοινής συνεστίασης –ψώνια, μαγείρεμα, λάντζα.

Με αυτό το τρόπο ήταν το ΕΝΑ σε θέση να εξασφαλίσει την υφιστάμενη συνεκτικότητα της παράταξης με επικοινωνιακές και κοινοτιστικές πρακτικές. Σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να αναφερθεί ότι στη διάρκεια της θητείας του Δ.Σ. το χρονικό διάστημα 1986-87 πρέπει να υπήρξε και μια ενισχυμένη οικονομική δανειοδότηση μελών του ΣΕΦ από το ταμείο του συλλόγου. Επρόκειτο για ένα ακανθώδες ζήτημα, το οποίο στη συνέχεια θα διαδραμάτιζε ένα εξέχον ρόλο στην περαιτέρω εξέλιξη και πορεία του ΣΕΦ Μπόχουμ. Επρόκειτο πιθανόν για την πρωτόλεια προσπάθεια εκ μέρους των δύο κυρίαρχων παρατάξεων στα πλαίσια της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ, οι οποίες δεν υπόκεινταν στην πολιτική και ιδεολογική δικαιοδοσία του ελλαδικού κέντρου, να εκπονήσουν μια κοινωνική πολιτική σε ευρεία κλίμακα για τους συμμετόχους της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Η εξελισσόμενη διαδικασία ανάδυσης ενός μαζικοποιημένου ελληνικού επικοινωνιακού χώρου με διαφορετικούς τρόπους επικοινωνίας και –λέσχη, καφετέριες, μπαράκια των εστιών- με το Karstadt ως τον κεντρικό και πολυσυλλεκτικό χώρο συνεύρεσης, συλλογισμού και αναστοχασμού και το ΣΕΦ ως οργανωτική πλαισίωση και ουσιαστική εγγύηση της υπόστασης αυτής της σκιαγραφούμενης φοιτητικής κοινότητας, υπαγορεύουν κατά πάσα πιθανότητα την ροπή προς ένα διευρυμένο δανεισμό χρημάτων από το ταμείο του ΣΕΦ.

Η αποσύνθεση της ομάδας των ανυποτάκτων και συνακόλουθα και της ΕΣΟ αποτελεί ένα καίριο πλήγμα για τη συνέχιση και την αναπαραγωγή της προαναφερόμενης πολύπλευρης, πολυσύνθετης και πολυσυλλεκτικής μορφής της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Η ψήφιση ενός νομοθετικού διατάγματος εκ μέρους της ελληνικής κυβερνήσεως, το οποίο ρύθμιζε τρόπον τινά το πρόβλημα της ανυποταξίας παρατίθεται ως ο κύριος λόγος για αυτή την αποσύνθεση της ομάδας των ανυποτάκτων. Ακολούθως έκαναν μεμονωμένα μέλη της ομάδας των ανυποτάκτων χρήση αυτών των ευεργετικών διατάξεων και υπηρέτησαν τη θητεία τους. Η αποτροπή της καθόδου της ΕΣΟ στις εκλογές για το Δ.Σ. του ΣΕΦ Μπόχουμ τη 15.01.1987 καταδεικνύει την ντε φάκτο διάλυση της ομάδας των ανυποτάκτων. Για την περίοδο 1987-1991 είναι διαθέσιμα τα πρακτικά του ΣΕΦ Μπόχουμ. Επομένως μπορεί κανείς ανάγλυφα και παραστατικά να παρακολουθήσει εκ του σύνεγγυς τη σταδιακή πτώση και αποδιάρθρωση του ΣΕΦ Μπόχουμ. Αρχικά μπορεί κανείς όμως να παρατηρήσει μέσω των καταγεγραμμένων τεκμηριών των πρακτικών μια αξιοπρόσεκτη συνεργασία και επικοινωνία μεταξύ των μελών του Δ.Σ. του ΣΕΦ Μπόχουμ. Η διενέργεια Δ.Σ. πριν από τη διεξαγωγή Γ.Σ. και η γραπτή καταγραφή του στα πρακτικά υποδηλώνει την ύπαρξη πλαισίου συνεργασίας και επικοινωνίας μεταξύ των τριών παρατάξεων –ΕΝΑ, ΠΣΚ, ΠΑΣΠ. Το υφιστάμενο κενό στην καταγραφή των πρακτικών στο χειμερινό εξάμηνο του 1987 μπορεί να αξιολογηθεί ως καθοριστικό για τις περαιτέρω εξελίξεις στα δρώμενα της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Ακολούθως θα μπορούσε κανείς να προβάλλει τον ισχυρισμό ότι μειώνεται βαθμηδόν και πάλι ο βαθμός διαγενεακής συγκρότησης του Karstadt στο Unicenter, αφού είχε επιτελεστεί ήδη και στο ΣΕΦ Μπόχουμ. Αυτό μειώνει ταυτόχρονα και το πλήθος των διενεργηθέντων πολυσευλλεκτικών συζητήσεων και τον επιτευχθέντα βαθμό αναστοχασμού στα πλαίσια αυτού του επικοινωνιακού χώρου. Ακολούθως επικρατούν σταδιακά τελετουργικά στοιχεία στην επικοινωνία των περισσότερων παρευρισκομένων.

Προφανώς επρόκειτο για επικοινωνιακές διαδικασίες και πρακτικές, οι οποίες υπήρχαν ανέκαθεν σε τούτον τον επικοινωνιακό χώρο. Εκείνη την περίοδο όμως κατισχύει το τελετουργικό στοιχείο βαθμηδόν στον επικοινωνιακό κώδικα συνομιλίας μεταξύ των παρευρι-

σκομένων. Οι τελετουργικές πρακτικές στη συναφθείσα επικοινωνία αναδεικνύονται ακολούθως ως κυρίαρχες και εμποτίζουν τη διανθρώπινη επικοινωνία κατά καθοριστικό τρόπο. Επομένως συσταίνεται σταδιακά ένας ειδικός κώδικας επικοινωνίας, ο οποίος πλαισιώνει ένα συγκεκριμένο και σπανίως ευμετάβλητο περιεχόμενο επικοινωνίας και συζήτησης, το οποίο εδράζεται στο χαμηλότερο κοινό παρανομαστή. Η τελετουργική διάσταση στην επικοινωνία δεν περιορίζει μόνο την ανάπτυξη αναστοχαστικών διαδικασιών στην επικοινωνία, αλλά λειτουργεί ακόμη και ως τροχοπέδη για την πλήρη κατίσχυση της καθημερινότητας σε αυτού του είδους της πλαισιωμένης επικοινωνίας. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι ίσχυε τούτο για όλους τους παρευρισκομένους στο Karstadt. Η έλλειψη αναστοχαστικών συζητήσεων και κοινοτιστικού επικοινωνιακού πράττειν αναπαράγει και ενισχύει τις τελετουργικές αυτές πρακτικές. Το ίδιο ισχύει και για την εξακολούθηση της ύπαρξης του προβλήματος της μη επιστροφής των δανειζομένων χρημάτων από το ταμείο του ΣΕΦ Μπόχουμ. Η εμφανής μείωση της διαγενεακής επικοινωνίας και διαντίδρασης στους κόλπους της εν λόγω φοιτητικής κοινότητας συνέτεινε καθοριστικά στη μη επίλυση αυτού του προβλήματος. Διαφαίνεται επομένως η ανάδυση ενός κατακερματισμού, η οποία θεμελιώνεται πρωτίστως στο χώρο της διασκέδασης και της ψυχαγωγίας. Διότι εκείνη την περίοδο δημιουργούνται στέκια βραδινής συνεύρεσης και ψυχαγωγίας, τα οποία κατοχύρωνουν και επισφραγίζουν μια ήδη υφιστάμενη ηλικιακή διαφοροποίηση. Στο μπαράκι των εστιών στο Unicenter συχνάζουν κυρίως άτομα, τα οποία λειτουργούν ως μέλη και ψηφοφόροι του ΕΝΑ ή διάκεινται ευμενώς απέναντί τους. Οι προχωρημένοι στην ηλικία Έλληνες φοιτητές συγκεντρώνονταν στο μπαράκι μιας άλλης φοιτητικής εστίας (Laerholzstraße 17- 19), που ήταν λίγο πιο απομακρυσμένη από το Unicenter. Τα μέλη της Πανσπουδαστικής –τουλάχιστον τα ενεργά της μέλη- πρέπει να συγκροτούσαν ένα δικό τους φιλικό κύκλο, ο οποίος δεν πρέπει να σύχναζε σε κανένα μπαράκι από τις δύο εστίες.

Επίσης θα πρέπει να σημειωθεί ότι υπήρχαν άτομα, τα οποία είχαν την ίδια περίπου ηλικία όπως και τα περισσότερα μέλη του ΕΝΑ, τα οποία όμως δεν εκφράζονταν –τουλάχιστον όχι πλήρως- από τον τρόπο επικοινωνίας μεταξύ των συμμετεχόντων στο ΕΝΑ. Επρόκειτο για άτομα, τα οποία είτε εξαρχής, είτε στη πορεία λειτουργούσαν στις παρυφές της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας, αποκτώντας όμως συνάμα ένα πολιτιστικό κεφάλαιο, το οποίο εκ των πραγμάτων τους μετέθετε στο μεταίχμιο των προαναφερομένων κοινωνικοπολιτικών ομάδων και φιλικών κύκλων. Τη δεύτερη πενταετία της δεκαετίας του ογδόντα συνεχίζει να αυξάνει ο αριθμός των Ελλήνων φοιτητών στο Μπόχουμ. Το χρονικό διάστημα 1986-1989 (1986: 167, 1987: 172, 1988: 175, 1989: 187) διαφαίνεται πλέον σαφέστατα και ρηξικέλευθα ο μεταναστευτικός χαρακτήρας της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ.

Η αυξανόμενη εισδοχή της δεύτερης γενιάς στο πανεπιστήμιο του Μπόχουμ μπορεί να λειτουργήσει ως επεξηγηματικό εργαλείο για την αύξηση αυτή. Η έλλειψη στατιστικών στοιχείων για τον αριθμό των Ελλήνων φοιτητών με γερμανικό απολυτήριο εκείνη την περίοδο δεν επιτρέπει να συνάγει κανείς ασφαλή συμπεράσματα κατά αδιάσειστο τρόπο. Επομένως θα πρέπει να αποτελεί η αύξηση των Ελλήνων φοιτητών με γερμανικό απολυτήριο αξιόπιστο γεγονός εκείνη τη χρονική περίοδο, αλλά δεν μπορεί να αποφανθεί κανείς με σιγουριά για την εμβέλεια και το αριθμητικό εκτόπισμα αυτής της αυξήσεως. Το γεγονός ότι δεν υπήρξε η κοινωνική αναγνωρισιμότητα της πλειοψηφίας αυτών των ατόμων ως Ελλήνων στα πλαίσια της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ δυσχεραίνει τον αριθμητικό εντοπισμό τους. Σε αυτή τη συνάφεια θα πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχουν μαρτυρίες, οι οποίες αναφέρονται στη διακωμώδηση των Ελλήνων φοιτητών με γερμανικό απολυτήριο π.χ. στον ελληνικό επικοινωνιακό χώρο του Karstadt όσον αφορά την καχεκτικότητα στην εκφορά και προφορά της ελληνικής γλώσσας. Δεν θα πρέπει βέβαια να λησμονηθεί ότι εκείνη τη χρονική περίοδο είχαν σταδιακά παγιωθεί και καθιερωθεί τελετουργικά στοιχεία επικοινωνίας στους χώρους συνάντησης της ελληνικής επικοινωνίας, τα οποία κάλλιστα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως επικοινωνιακοί μηχανισμοί αποκλεισμού νεοεισερχομένων ατόμων στους

κόλπους της. Έκτοτε βίωνε η ελληνική φοιτητική κοινότητα του Μπόχουμ μια ιδιόμορφη κατάσταση. Αφενός το Μπόχουμ δεν είχε να επιδείξει την προχωρημένη δομική ηλικιακή γήρανση από ελληνικές φοιτητικές κοινότητες άλλων γερμανικών πανεπιστημίων, αφετέρου είχε οδηγήσει όμως η αποτυχία του κοινοτιστικού εγχειρήματος εγκαθίδρυσης πολυσυλλεκτικών οργανωτικών δομών και επικοινωνιακών διαδικασιών σε μια αξιολογη απομαζικοποίηση κυρίως στην οργανωτική υπόσταση της –στο ΣΕΦ Μπόχουμ- αλλά συνάμα και στους χώρους επικοινωνιακής συνεύρεσης, από τις οποίες αποτελούνταν η συγκεκριμένη κοινότητα, η οποία μαστίζονταν εκ νέου από τον κατακερματισμό και το διαχωρισμό στους κόλπους της. Επομένως δεν ήταν σε θέση να αφουγκραστεί όχι μόνο τη διαφαινόμενη ή ήδη συντελούμενη μαζική εισροή των γερμανόφωνων Ελλήνων φοιτητών δεύτερης γενιάς στο εν λόγω πανεπιστήμιο, αλλά ούτε την ήδη συντελούμενη κοινωνική και πολιτιστική διαφοροποίηση στους κόλπους της. Διότι η πλήρης αποσύνδεση του ελληνικού απολυτηρίου από τις διενεργούμενες εισαγωγικές εξετάσεις των πανελληνίων από το έτος 1987 και η ισχύς της οδηγίας της ευρωπαϊκής κοινότητας από το έτος 1988 για την ισοτιμία στην αναγνώριση των τίτλων απόλυσης των ευρωπαϊκών εκπαιδευτικών συστημάτων είχε οδηγήσει στη θέσπιση νέων κανονισμών εισδοχής στα γερμανικά πανεπιστήμια για τους κατόχους ελληνικού απολυτηρίου εκ μέρους της συνδιάσκεψης των υπουργείων παιδείας των ομοσπονδιακών κρατιδίων. Έκτοτε δεν υπήρχε πλέον η νομική δυνατότητα για κάτοχο ελλαδικού απολυτηρίου να θητεύσει στο προπαρασκευαστικό τμήμα των γερμανικών πανεπιστημίων. Υπάρχουν βάσιμες ενδείξεις ότι κατά αυτό τον τρόπο διευκολύνθηκαν κυρίως εκείνοι οι κάτοχοι ελλαδικού απολυτηρίου, οι οποίοι είχαν σχέση με τη Γερμανία –παιδιά παλιννοσθησάντων οικογενειών, παιδιά μικτών γάμων, απόφοιτοι των ελληνογερμανικών σχολών Αθηνών και Θεσσαλονίκης- και κατοικούσαν στα αστικά κέντρα. Παράλληλα όμως θα πρέπει να τονιστεί ότι με την ισχύ αυτών των νέων διατάξεων ανακόπηκε ουσιαστικά το αγροτικό ρεύμα φοιτητικής μετανάστευσης προς τη Γερμανία.

Ο μεταναστευτικός χαρακτήρας του ελληνικού φοιτητικού πλυθισμού στο Μπόχουμ παραμένει βέβαια κυρίαρχος –μάλλον διευρύνεται περαιτέρω-, αρχίζει όμως η διαδικασία αποσύνδεσης αυτού του μεταναστευτικού χαρακτήρα από την αγροτική περιφέρεια της ελληνικής επικράτειας. Η βαθμιαία αποσύνδεση των συστατικών μερών της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας από τις δημογραφικές εξελίξεις και μεταβολές του ελληνικού φοιτητικού πληθυσμού στο Μπόχουμ οφείλεται όμως πρώτιστα στην απώλεια της υφιστάμενης πολυσυλλεκτικότητας των οργανωτικών και επικοινωνιακών δομών της εν λόγω κοινότητας, και στη διαδικασία έναρξης της διάχυσης των συμμετεχόντων σε αυτή στις ελληνικές παροικίες των γειτονικών πόλεων της ευρύτερης περιοχής. Η ιδιομορφία του φοιτητικού ελληνισμού του Μπόχουμ έγγειται στο ότι υπήρξε αρχές της δεκαετίας του ενενήντα ένα εναρκτήριο λάκτισμα για μια πολύμορφη διάχυση των συμμετεχόντων του προς ποικίλλες κατευθύνσεις –ευρύτερη περιοχή, πρώην ανατολική Γερμανία, Ελλάδα- με σχεδόν αποκλειστική έμφαση στην αυτοαπασχόληση και στις επιχειρησιακές δραστηριότητες.

Η υπόθεση εργασίας, που εδράζεται σε πλείστες αφηγήσεις, ότι η πλειοψηφία αυτών των ατόμων δεν είχε περατώσει τις σπουδές του, επεξηγεί και την έντονη δραστηριοποίηση στις γαστρονομικές επιχειρήσεις και την αναχώρηση Ελλήνων φοιτητών από το Μπόχουμ προς την πρώην Ανατολική Γερμανία. Δεν θα πρέπει βέβαια να λησμονηθεί ότι κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80 απασχολούνταν μια αξιολογη μερίδα Ελλήνων φοιτητών του Μπόχουμ στη γαστρονομία. Η διάχυση αυτή οδηγεί μεσοπρόθεσμα στην αποσύνθεση της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ, διότι δεν υπήρχε πλέον η διαγενεακότητα στους κόλπους της, αλλά μεμονωμένα άτομα διαφορετικής ηλικίας, τα οποία λειτούργουσαν πλέον σε αυξανόμενο βαθμό σε ένα κοινωνικό κενό. Οι εξελίξεις αυτές οδηγούν σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα στη ναυάγηση του κοινοτιστικού εγχειρήματος στα πλαίσια του ΣΕΦ. Το κλείσιμο του Karstadt το έτος 1992 καταδεικνύει και επισφραγίζει το τέλος του φοιτητικού ελληνισμού του Μπόχουμ και σε επικοινωνιακό επίπεδο.

Η παρείσφρηση του κοινωνικού αδιαχώρητου στα εναπομείναντα μέλη της ελληνικής

φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ –καθώς και στα νεοεισερχόμενα άτομα, τα οποία πρόλαβαν να βιώσουν τη σταδιακή και βαθμιαία αποσύνθεση της- σφράγισε έκτοτε τό κοινωνικό τους πράττειν, καθώς και τις συλλογικές και συνειρμικές τους παραστάσεις για την υφή της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Για αυτό το λόγο ίσως δε γίνονται αντιληπτές –τουλάχιστον δεν μεταφέρονται στις εκ των υστέρων γενόμενες αφηγήσεις συγκεκριμένων ατόμων- ότι στο ίδιο περίπου χρονικό διάστημα υφίστανται ενδείξεις κινητικότητας στο χώρο του φοιτητικού ελληνισμού του Μπόχουμ. Είναι πολύ ενδιαφέρον το γεγονός ότι στις αφηγήσεις αυτές εκλαμβάνεται το χρονικό διάστημα 1992-1994 –στη διάρκεια του οποίου μετασχηματίζεται η πρόσοψη αλλά και η δομή του εμπορικού κέντρου Unicenter, καθώς αποπερατώνεται και το μετρό ως ηλεκτρικός έως το πανεπιστήμιο- ως μια μεταιχμιακή κοινωνική περίοδο, στην οποία αποτελούσαν οι ίδιοι τους μοναδικούς εναπομείναντες Έλληνες στο πανεπιστήμιο. Είναι όμως επίσης αξιοσημείωτο το γεγονός ότι προσδίνονταν στα άτομα αυτά από άλλες μαρτυρίες κοινωνική ακτινοβολία και λίαν αποδεκτά κοινωνικότητα. Ακόλουθα μπορεί κανείς να προβεί στην υπόθεση εργασίας ότι επιτελείται τότε όντως μια όσμωση μεταξύ διαφορετικών ατόμων, τα οποία όμως λόγω της ετερογένειάς τους –ηλικία, κοινωνική καταγωγή, πολιτιστική παιδεία, επίπεδο σπουδών και σχέση με Γερμανία-, την αίσθηση και τραυματική εμπειρία του κοινωνικού αδιαχώρητου που είχαν βιώσει και εξακολουθούσαν να συναισθάνονται, καθώς και του όντως υφιστάμενου κοινωνικού κενού που τους περιέβαλλε, δεν είναι σε θέση να συγκροτήσουν ένα συνεκτικό φιλικό κύκλο με ποικίλες δραστηριότητες και τακτικές συνευρέσεις. Το χρονικό διάστημα 1990-1995 συνεχίζει η ενυπωσιακή αύξηση του αριθμού των Ελλήνων φοιτητών στο Μπόχουμ, η οποία διεξάγονταν πλέον με ιλιγγιώδη τρόπο (1990: 201, 1991: 213, 1992: 234, 1993: 248, 1994: 260, 1995: 281). Έκτοτε δεν έχει ξεπεραστεί αυτός ο αριθμός των Ελλήνων φοιτητών στ ο πανεπιστήμιο του Μπόχουμ, εκ των οποίων περίπου τα δύο τρίτα –σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία των επομένων ετών- ήταν κάτοχοι γερμανικού απολυτηρίου.

Πολιτιστική ένταξη απόδημων Ελλήνων στη Δυτική Γερμανία: Παραδείγματα από τη λογοτεχνία και το θέατρο

Αγλαΐα Μπλιούμη

Εισαγωγή

Το μεταπολεμικό μεταναστευτικό φαινόμενο στη Δυτική Γερμανία έχει μπει πια στην τέταρτη δεκαετία. Στην εργασία αυτή γίνεται αναφορά στην ονομασία «Δυτική Γερμανία» η οποία βέβαια είναι πλέον παρωχημένη, αφού μάλιστα μετά την πτώση του τοίχους του Βερολίνου υπάρχει επίσημα και διεθνώς η ενωμένη Γερμανία. Ωστόσο, χρησιμοποιώ την ονομασία αυτή ιστορικά, επειδή με τον τρόπο αυτό μπορώ να εξηγήσω καλύτερα τη φυσική πορεία των γεγονότων. Συγκεκριμένα γνωρίζουμε ότι από τη δεκαετία του '50 και εξής υπήρξαν δύο διαφορετικά μεταναστευτικά ρεύματα: το ένα προς τη Δυτική Γερμανία και το άλλο προς την Ανατολική Γερμανία. Κοινός παρονομαστής των μεταναστευτικών ρευμάτων στις δύο χώρες υπήρξε η «αρχή της συνεχούς εναλλαγής των ξένων εργατών» («Rotation») σύμφωνα με την οποία η διαμονή στη Γερμανία θα ήταν βραχυπρόθεσμη. Πρέπει να επισημανθεί ότι στη Δυτική Γερμανία, πολύ γρήγορα εγκαταλείφθηκε η εν λόγω αρχή, ενώ στην τότε Ανατολική Γερμανία η «αρχή της συνεχούς εναλλαγής των ξένων εργατών» ακολουθήθηκε με μεγάλη συνέπεια. Σε γενικές γραμμές η μετανάστευση στην Ανατολική Γερμανία δεν έπαιξε τόσο σημαντικό κοινωνικοοικονομικό ρόλο, όπως στη Δυτική. Οι μετανάστες προς την Ανατολική Γερμανία προέρχονταν συνήθως από την Κούβα, τη Μοζαμβίκη και το Βιετνάμ και στα τέλη της δεκαετίας του '80 ο αριθμός των ξένων εργατών δεν ξεπερνούσε τις 200.000¹.

Δε θα δώσουμε περισσότερα στοιχεία για το μεταναστευτικό φαινόμενο στις δύο Γερμανίες. Περιορίζομαι σε λίγα στοιχεία σχετικά με την Ανατολική Γερμανία, γιατί πρόκειται για ένα μάλλον άγνωστο φαινόμενο στο ελληνόφωνο κοινό. Στην παρούσα ανακοίνωση, όπως γίνεται πρόδηλο και από τον τίτλο, θα αναφερθώ στη λογοτεχνική και θεατρική παρουσία των απόδημων Ελλήνων στη Δυτική Γερμανία. Σκοπός της ανακοίνωσης είναι να δοθεί μια γενική εικόνα γύρω από τη λογοτεχνική δημιουργία των Ελλήνων από τις αρχές της ως σήμερα. Η παρουσίαση δεν μπορεί να είναι εξαντλητική παρά θα σταθεί στα σημαντικότερα έργα και στους σημαντικότερους σύγχρονους λογοτέχνες. Επίσης θα γίνει αναφορά στις σημαντικότερες προσπάθειες προώθησης και διάδοσης αυτής της λογοτεχνίας. Επειδή όμως η ελληνική παραγωγή δεν είναι ξεκομμένη από την παραγωγή των υπόλοιπων αλλοδαπών συγγραφέων, θα δοθούν και κάποιες θεωρητικές ορίζουσες της λεγόμενης «μεταναστευτικής λογοτεχνίας» στην οποία εντάσσεται και η ελληνική παραγωγή των αποδήμων.

¹ Πρβλ. Münz (1999) Rainer, *Zuwanderung nach Deutschland. Strukturen, Wirkungen, Perspektiven*. Frankfurt a. M.: Campus, 39.

Μεταναστευτική λογοτεχνία

Τα πρώτα δείγματα μεταναστευτικής λογοτεχνίας εμφανίζονται ήδη κατά τη δεκαετία του '60, από Ιταλούς εργάτες, οι οποίοι σε μεταναστευτικά φυλλάδια περιγράφουν στην ιταλική γλώσσα τις πρώτες τους εμπειρίες στην ξένη χώρα. Στις αρχές της δεκαετίας του '70 εκδίδεται επιτυχώς σε γερμανική μετάφραση το μυθιστόρημα του μετανάστη συγγραφέα τουρκικής καταγωγής Aras Ören «Was will Niyasi in der Naunynstraße», ενώ κατά τη δεκαετία του '80 η μεταναστευτική λογοτεχνία εισβάλλει δυναμικά στη λογοτεχνική σκηνή της Γερμανίας².

Κατά τη δεκαετία του '80 με αποκλειστική πρωτοβουλία των αλλοδαπών συγγραφέων ιδρύεται η «Πολυεθνική Καλλιτεχνική και Λογοτεχνική Εταιρία»³ («Polynationaler Literatur- und Kunstverein, ή απλά Polykunst») με πρωταρχικό σκοπό τη διάδοση αυτής της λογοτεχνίας στο γερμανικό χώρο⁴. Στην ουσία, πρόκειται για προσπάθειες υπέρβασης του μέχρι τότε κοινωνικού αποκλεισμού των αλλοδαπών στη Γερμανία μέσω της λογοτεχνίας, καθώς επίσης και της σωπής γύρω από τη λογοτεχνική τους παραγωγή. Συχνά οι λογοτέχνες πραγματεύονταν κοινωνικοπολιτικά θέματα, όπως το νομικά αβέβαιο status των μεταναστών στη Γερμανία, η μειονεκτική τους θέση στη χώρα, η ξενοφοβία και ο ρατσισμός. Δε θα πρέπει όμως να παραλείψουμε ότι υπήρχε και η επιδίωξη της αλληλογνωριμίας μεταξύ αλλοδαπών και Γερμανών, κάτι που μαρτυρεί εξάλλου και ο τίτλος της ανθολογίας «Annäherungen» («προσεγγίσεις»)⁵. Πέρα από τη θεματολογία θα πρέπει να τονίσουμε ότι χαρακτηριστικό της ποίησης, που σ' αυτή την πρώτη φάση παράγεται περισσότερο απ' ό,τι η πρόζα, είναι μια λιπή γλώσσα που συχνά αναπαριστά λογοτεχνικά τη δυσκολία χρήσης της γερμανικής γλώσσας.

Η διάσταση της πολιτικής συμμετοχής μέσω της λογοτεχνίας ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο με το εφεύρημα του «Gastarbeiterdeutsch», που, σύμφωνα με τους αντιπροσώπους της εταιρίας, θα χρησιμοποιούνταν προγραμματικά στα έργα των αλλοδαπών συγγραφέων. Πρόκειται για τη λογοτεχνική χρήση της κοινωνιολέκτου των ξένων της Γερμανίας, ώστε, με ειρωνικό τρόπο, να καυτηριάζεται ο κοινωνικός αποκλεισμός των αλλοδαπών. Ως λογοτεχνικό πρότυπο προβλήθηκε το ποίημα του Τρύφωνα Παπασταμέλου:

«warum water/ du mich holen/ in dieses Land/ wo ich nicht/ auf straßen/ spielen kann die/du so schön / putzen hast.»⁶ Μορφολογικά αποτυπώνει το ποίημα μια εσφαλμένη ορθογραφία, ενώ εκφραστικά αναπαριστά τη ζωή του περιθωρίου μέσου μιας συντακτικά «εσφαλμένης» γλώσσας. Συνεπώς το γλωσσικό εφεύρημα του «Gastarbeiterdeutsch» εκφράζει όχι μόνο λογοτεχνικές, αλλά πολύ περισσότερο πολιτικές τοποθετήσεις, αφού σκοπεύει ν' αντιτρέψει το κοινωνικό στίγμα των «γκασταρμπάιτερ» και να τους δώσει δυνατότητα έκφρασης μέσω μιας πολιτικοποιημένης λογοτεχνίας. Το γλωσσικό εφεύρημα του «Gastarbeiterdeutsch» δεν ευδοκίμησε για πολύ, επειδή από πολλούς αλλοδαπούς λογοτέχνες εκλήφθηκε η λειτουργία του ως πατερναλιστική. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι στις τάξεις των συγγραφέων υπήρχαν ελάχιστοι «γκασταρμπάιτερ». Οι περισσότεροι

² Πρβλ. Esselborn Karl (1997) Von der Gastarbeiterliteratur zur Literatur der Interkulturalität. In: *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 23 (1997), 50.

³ Η μετάφραση του Polynationaler Literatur- und Kunstverein από Γεωργουδάκη Αικατερίνη (2002) *Ποιήτριες ελληνικής καταγωγής στη Βόρεια Αμερική, Αυστραλία και Γερμανία. Ακροβατώντας ανάμεσα στις δύο πατρίδες, δύο ταυτότητες*. Θεσσαλονίκη, University Press, 26.

⁴ Πρβλ. Weigel Sigrid (1992) *Literatur der Fremde - Literatur in der Fremde*. In: Weigel, Sigrid, Briegleb, Klaus (Hrsg.): *Gegenwartsliteratur seit 1968*. [=Hansers Sozialgeschichte zur deutschen Literatur. Bd. 12] München, 210.

⁵ Πρβλ. Taufiq Suleman (1998) *Sehnsucht als Identität. Zur Emigranten-Literatur in der Bundesrepublik Deutschland*. In: Erb, Andreas unter Mitarbeit von Kraus, Hannes, Vogt, Jochen (Hrsg.): *Baustelle Gegenwartsliteratur. Die neunziger Jahre*. Wiesbaden: Westdeutscher, Verlag, 239.

⁶ Πρβλ. Chiellino Carmine (1995) *Am Ufer der Fremde. Literatur der Arbeitsmigration 1870-1991*. Stuttgart; Weimar: Metzler, 293.

ήταν διανοούμενοι που συμπαραστέκονταν στους εργάτες⁷.

Η δεκαετία του '80 είναι και η εποχή κατά την οποία η έννοια της «πολυπολιτισμικής κοινωνίας στη Γερμανία» αρχίζει να συζητιέται ευρύτερα. Συνεπώς και οι λογοτέχνες προσπαθούν να ξεπεράσουν τη γκετοποίηση στην οποία συνέβαλε η ταύτισή τους με τους γκασταρμπάιτερ ή ακόμη και ο διαχωρισμός τους ως «Ausländer» και να υπεραμύνονται πλέον την πολυπολιτισμική κοινωνία με τίμημα βέβαια την άμβλυνση της πολιτικοποιημένης λογοτεχνίας τους, τουλάχιστον σε προγραμματικό επίπεδο. Οι λογοτέχνες έλπιζαν ότι από τους διαφορετικούς πολιτισμούς στη Γερμανία θα μπορούσε να ξεπηδήσει μια νέα μεταναστευτική κουλτούρα και θεωρούσαν ότι η λογοτεχνία και ο πολιτισμός των μεταναστών αποτελούσαν ένα βασικό στοιχείο προς μια πολυπολιτισμική κοινωνία. Αρχές της δεκαετίας του '80 συζητήθηκε μαζί με τους αλλοδαπούς συγγραφείς, ως επί το πλείστον σε αριστερούς κύκλους, η έννοια της πολυπολιτισμικής κοινωνίας και οι σχετικές συζητήσεις φιλοξενήθηκαν σε ειδικά αφιερώματα γνωστών περιοδικών.

Είναι γεγονός ότι με όλες αυτές τις κινήσεις κατά τη δεκαετία του '70 και κυρίως του '80 η μεταναστευτική λογοτεχνία έγινε ευρύτερα γνωστή και σημειώθηκε αυξημένο ενδιαφέρον για τη διερεύνησή της από επιστημονική σκοπιά.

Στη δεκαετία του '90 έχει γίνει πια ευρύτερα γνωστή η μεταναστευτική λογοτεχνία, έτσι, ώστε να γίνεται λόγος πως πρόκειται στην ουσία για μια *avantgarde* (πρωτοποριακή) λογοτεχνία⁸. Ενδεικτικό είναι το άρθρο του γνωστού κριτικού βιβλίων Fritz Raddatz στην επιφυλλίδα της μεγάλης σε κυκλοφορία εφημερίδα, *Die Zeit*. Στο άρθρο αυτό ο Raddatz⁹ δε διστάζει να παραλληλίζει τη μεταναστευτική λογοτεχνία με την *Post-colonial-Literature* («λογοτεχνία των πρώην αποικιοκρατούμενων χωρών») ανάγοντας την αξία των αλλοδαπών της Γερμανίας στο ύψος διακεκριμένων συγγραφέων, όπως των Salman Rushdie, Kazuo Ishiguro, Derek Walcott και Bharati Mukherjee¹⁰. Είναι αξιοσημείωτο, ότι κατά τη δεκαετία του '90 διοργανώθηκαν συνέδρια, λογοτεχνικές βραδιές, μουσικά και γενικότερα καλλιτεχνικά προγράμματα όσο ποτέ άλλοτε, αποδεικνύοντας ότι στη γερμανική κοινωνία η πνευματική δημιουργία των αλλοδαπών αντιμετωπίζεται πια ως σημαντικό μέρος της πνευματικής ζωής του τόπου.

Για την περιγραφή της λεγόμενης «μεταναστευτικής λογοτεχνίας» στο σύνολό της, δηλ. τη λογοτεχνική παραγωγή των διαφόρων εθνικών ομάδων στη Γερμανία χρησιμοποιείται από τη φιλολογική έρευνα το περιγραφικό μοντέλο της Αμοντέο. Η Αμοντέο στηριζόμενη στο μοντέλο των Ντελέζ και Γκουατταρί κατάφερε να περιγράψει την ποικιλία των μορφών, δομών και γλωσσών της μεταναστευτικής λογοτεχνίας. Συνοπτικά η μεταναστευτική λογοτεχνία περιγράφεται με τέσσερις παραμέτρους που είναι α) η πολυφωνία, β) η ετερογλωσσία, γ) η κανονικότητα στη θεματολογία και τα μοτίβα και δ) η συγκριτική υφολογία.

Η παράμετρος της «πολυφωνίας» χρησιμοποιείται με πολύ γενικό τρόπο σύμφωνα με την αρχή της πολυφωνίας του Μπαχτίν και εννοεί τη δυναμική και την ετερογένεια της λογοτεχνίας μιας ομάδας που τα σύνορά της με την πλειονότητα είναι ρευστά και σε συνεχή κίνηση. Η πολυφωνική παράμετρος εννοεί εν ολίγοις την ενορχήστρωση διαφορετικών τύπων λόγων με όλες τις εκφραστικές τους δυνατότητες. Έτσι, αν δούμε τη λογοτεχνική

⁷ Πρβλ. Bosse Anke (1996) *Zwischen Vereinnahmung und Marginalisierung des „Fremden“*. "Zur sogenannten Migrantenliteratur in Deutschland. In: Hess-Lüttich", W.B. Ernest, Siegrist Christoph, Würffel, Stefan Bodo (Hg.): *Fremdverstehen in Sprache, Literatur und Medien*. Lang: Frankfurt, 247.

⁸ Πρβλ. Bauer (2002) *Gerhard Literarische Weltbürgerschaft und ihre Hindernisse*. In: Blioumi, Aglaia (Hrsg.): *Migration und Interkulturalität in neueren literarischen Texten*. München: Iudicium, 15-27.

⁹ Raddatz Fritz J. (1994) *In mir zwei Welten*. *Die Zeit* (1. Juni 1994), 45-47.

¹⁰ Raddatz Fritz J. (1994), ό.π., 45.

παραγωγή στο σύνολό της περιλαμβάνει διαφορετικές φωνές, όπως η πολιτικοποιημένη λογοτεχνία των μελών της εταιρίας (Polykunst-Verein) ή τη λογοτεχνία μοναχικών δημιουργών που ακολουθούν το δικό τους δρόμο, όπως ο Aras Ören¹¹.

Η παράμετρος της «ετερογλωσσίας» είναι ουσιαστικής σημασίας για την κατανόηση της δομής τουλάχιστον της σύγχρονης μεταναστευτικής λογοτεχνίας. Η ετερογλωσσία αναφέρεται αφενός στη διακριτή μεταφορά διαφορετικών εκφράσεων, ή λέξεων, από τη χώρα προέλευσης του συγγραφέα. Αυτές οι εκφράσεις πλέκονται με το υπόλοιπο κείμενο, το οποίο συνήθως είναι γραμμένο στα γερμανικά, οπότε έχουμε την περίπτωση της εμφανούς ετερογλωσσίας. Υπάρχει όμως και η περίπτωση της μη διακριτής ετερογλωσσίας που σημειώνεται υπό μορφή διαλογικότητας. Η γλώσσα στην οποία έχει γραφεί το λογοτεχνικό έργο, δηλ. η γερμανική, κάνει διάλογο με μια άλλη γλώσσα, αφήνοντάς την να υπολανθάνει, έστω και αν δεν είναι διακριτή. Αυτή η άλλη γλώσσα γίνεται στον αναγνώστη αντιληπτή από ανοίξεις μεταφορές, συγκρίσεις και λογοπαίγνια¹².

Η παράμετρος της «κανονικότητας στη θεματολογία και τα μοτίβα» («Regelmäßigkeit in der stofflichen und motivischen Strukturbildung») σημαίνει ότι η βασική σταθερά αυτής της λογοτεχνίας επικεντρώνεται μεν στις έννοιες «πατρίδα/ξενιτιά», όμως οι έννοιες δεν εμφανίζονται ως αντιθετικό ζευγάρι. Οι έννοιες εμφανίζονται συχνά να συνυπάρχουν υπό τη μορφή της αλληλενέργειας ομοίου και έτερου ή έστω της ταλάντευσης ανάμεσα στο οικείο και το ξένο. Έτσι οι έννοιες «πατρίδα/ξενιτιά» αποτελούν στα περισσότερα έργα αφενός βασική θεματολογική σταθερά, αφετέρου όμως δεν μπορεί να δοθεί γενικά μια απάντηση στο ερώτημα, σε ποιον από τους δύο πόλους υπάρχει περισσότερη οικειότητα. Με άλλα λόγια –θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε, ότι πολύ περισσότερο στη σύγχρονη μεταναστευτική λογοτεχνία παρά στην πρώτη της φάση– βρίσκεται σε αντιδιαστολή η ανάμνηση της «καλής» πατρίδας με τις αντιξοότητες της ξένης χώρας. Οι έννοιες «πατρίδα/ξενιτιά» δεν υφίστανται ως ξεχωριστές κατηγορίες που η μια συμβάλλει στη διαφοροποίηση της άλλης, αλλά αναπαριστάται η διαλεκτική σχέση ανάμεσα στις κατηγορίες «πατρίδα και ξενιτιά». Οι έρευνες της Amodeo έδειξαν ακόμη ότι μεταξύ άλλων ένα βασικό μοτίβο της λογοτεχνίας αυτής είναι και η μυθοπλαστική κατασκευή της πατρίδας μέσα από τη μυθιστορία¹³. Συχνά η ίδια η πράξη της συγγραφής παρουσιάζεται ως υποκατάστατο πατρίδας και άρα ο λόγος δεν αναπαριστά μονάχα, αλλά συνάμα αναπαριστάται.

Τέλος, τόσο το συνολικό ύφος αυτής της λογοτεχνίας όσο και το ύφος μεμονωμένων κειμένων χαρακτηρίζεται από την Amodeo ως συγκρητικό («synkretischer Stil»)¹⁴. Έτσι στο corpus της μεταναστευτικής λογοτεχνίας συμπεριλαμβάνονται διαφορετικά λογοτεχνικά είδη, γλώσσες και γλωσσικά επίπεδα, λογοτεχνικές παραδόσεις και κατά συνέπεια διαφορετικά πολιτισμικά συμφραζόμενα. Διάφορα στοιχεία εμφανίζονται συγχρόνως χωρίς το ένα να συμπεριφέρεται ανταγωνιστικά στο άλλο δημιουργώντας διαλογικότητα¹⁵.

Έστω και αν εγείρουμε αντιρρήσεις σε μεμονωμένες απόψεις του μοντέλου της Amodeo –π.χ. κάνει λόγο για το σύνολο της μεταναστευτικής λογοτεχνίας, ενώ τα περισσότερα γνωρίσματα αναφέρονται κυρίως στη σύγχρονη μεταναστευτική λογοτεχνία– θα

¹¹ Amodeo 1996, 110.

¹² Ο.π., 204.

¹³ Ο.π., 204.

¹⁴ «Η λέξη προέρχεται από την πολιτική συνεργασία των κρητικών πόλεων που οδήγησε στη δημιουργία ενός Συγκρητικού Κοινού (συν-κρητικού). Σημαίνει τη συνένωση στοιχείων που προέρχονται από διαφορετικούς πολιτισμούς, από διαφορετικές θρησκείες ή ακόμα από διάφορες αντιλήψεις» Βλ. Βερνίκος Νικόλαος, Δασκαλοπούλου Σοφία (2002) *Πολυπολιτισμικότητα: Οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας*, Αθήνα, Κριτική, 33.

¹⁵ Ο.π., 136.

πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι δίνει με αρκετά ευσύνοπτο τρόπο μια συγκροτημένη εικόνα των μορφών και δομών της μεταναστευτικής λογοτεχνίας. Στο στάδιο της σημερινής φιλολογικής έρευνας είναι το μοναδικό ολοκληρωμένο μοντέλο που καταφέρνει να περιγράψει την ετερογένεια της συγκεκριμένης λογοτεχνίας.

Λογοτεχνική παραγωγή των Ελλήνων

Ως προς την αρχή της λογοτεχνικής παραγωγής των απόδημων Ελλήνων στη Γερμανία θα πρέπει να ειπωθεί ότι εμφανίζεται περίπου στα μέσα της δεκαετίας του '60. Από το χρονικό διάστημα 1966 έως 1976 ο δημοσιογράφος Γιώργος Ματζουράνης πήρε συνεντεύξεις, συγκέντρωσε γράμματα και μαρτυρίες από Έλληνες συμπατριώτες του στη Γερμανία και τα εξέδωσε το 1977 με τον τίτλο «Μας λένε Γκασταρμπάτερ»¹⁶. Το βιβλίο αυτό δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως λογοτεχνικό, αλλά εντάσσεται περισσότερο στην παραλογοτεχνία και ουσιαστικά λειτουργεί περισσότερο ως ορόσημο για τις απαρχές της ελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής στη Γερμανία.

Ο πρώτος μετανάστης εργάτης συγγραφέας που εξέδωσε βιβλίο είναι ο Φάνης Φαντέμης, ψευδώνυμο του Δημήτρη Ανδριώτη. Από τη δεκαετία '60 ζει στο Βερολίνο και έχει εκδώσει τέσσερις συλλογές στα ελληνικά. Μολονότι πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του ως εργάτης στη Γερμανία, στη θεματολογία του κυριαρχούν οι μνήμες από τη ζωή του ως ναυτικός¹⁷.

Οι πιο γνωστοί στο ελληνικό κοινό Έλληνες λογοτέχνες, που ήδη έχουν επιστρέψει στην Ελλάδα, είναι ο Δημήτρης Χατζής, ο Αντώνης Σουρούνης και ο Μιλτιάδης Παπαναγνού. Ο Δημήτρης Χατζής δημοσίευσε το 1976 «Το διπλό βιβλίο» στα ελληνικά, ενώ το ίδιο έργο μεταφράστηκε στα γερμανικά το 1983 από τον εκδοτικό οίκο Ρωμιοσύνη. Για το έργο του Δημήτρη Χατζή δε χρειάζονται, νομίζω, περαιτέρω διευκρινίσεις, διότι πρόκειται για ένα έργο ευρύτερα γνωστό στο ελληνικό κοινό.

Ένας άλλος πολύ γνωστός στο ελληνικό κοινό συγγραφέας είναι ο Αντώνης Σουρούνης, ο οποίος σε ηλικία δεκαοχτώ ετών πήγε στη Γερμανία, όπου ήδη διέμεναν οι γονείς του. Τα έργα του αναφέρονται συνήθως στη ζωή στη Γερμανία και μάλιστα σε ομάδες του υποκόσμου. Γνωστά έργα του είναι «Οι συμπαίκτες» (1988), «Μερώνυχτα Φραγκφούρτης» (1992), «Ο Χορός των Ρόδων» (1994) με το οποίο πήρε και το πρώτο κρατικό βραβείο μυθιστορημάτων.

Λιγότερο γνωστός στο ελληνικό κοινό, αλλά περισσότερο γνωστός στο γερμανικό κοινό είναι ο Μιλτιάδης Παπαναγνού που το 1979 εξέδωσε τη συλλογή διηγημάτων «Οι Ξένοι» και το 1985 «Οι λαζογερμανοί». Και τα δύο έργα έχουν εκδοθεί στα ελληνικά. Ως προς τη θεματολογία του πραγματεύεται κλασικά μεταναστευτικά θέματα, αφού το πρώτο βιβλίο αναφέρεται στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες της πρώτης γενιάς στη Γερμανία, ενώ το δεύτερο στις δυσκολίες επανένταξης στην πατρίδα.

Άλλοι γνωστοί συγγραφείς είναι η Ελένη Τορόση, η οποία γράφει παιδικά διηγήματα τόσο στα ελληνικά όσο και στα γερμανικά, ο Πέτρος Κυρήμης, που γράφει μόνο στα ελληνικά και πιο γνωστό έργο του είναι «Η καρδιά του κότσιφα» (1995), ο Γιώργος Κρομμύδας που γράφει μόνο στα γερμανικά. Τα πιο γνωστά του μυθιστορήματα είναι η «Ιθάκη» (1989) και ο «Ελαιώνας» (1996). Θα πρέπει εδώ να πούμε ότι ο Γιώργος Κρομμύδας έχει εκδώσει στα γερμανικά και ποιητικές συλλογές. Ενδεικτικά αναφέρω το «Ημερολόγιο ενός χωρισμού» (1987) και τη συλλογή «Ο έρωτας όμως...» (1994). Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι έχουμε πολύ περισσότερους ποιητές παρά συγγραφείς. Ενδεικτικά αναφέρω μόνο κάποια ονόματα, Εύα Μπούρα, Γαρέφης Δελιγκάς, Μαρία Καραβία, Ζαχαρίας Μαθι-

¹⁶ Elsaesser, Michael (1988) «Griechische Migrationsliteratur – ein Überblick». In: Ehnert Rolf, Hopster Norbert: *Die emigrierte Kultur. Wie lernen wir von der neuen Ausländerkultur in der Bundesrepublik Deutschland? Ein Lese- und Arbeitsbuch*. Bd. 1. Frankfurt a. M., 160.

¹⁷ Βλ. Μαντζουράνης 1994, 134.

ουδάκης, Γλαύκος Κουμίδης, Βάιος Φασσούλας κ.ά.

Η διάδοση της λογοτεχνίας όμως δεν οφείλεται μόνο στις εκδοτικές προσπάθειες των λογοτεχνών αλλά πρέπει να αποδοθεί σε μηχανισμούς διάδοσής της. Ως τέτοιος μηχανισμός μπορεί να θεωρηθεί η ίδρυση της «Ένωσης Ελλήνων Συγγραφέων της Γερμανίας» το 1996 στο Μόναχο. Σύμφωνα με το καταστατικό σκοπός της Ένωσης καθορίστηκε η δημιουργία ενός κοινού φορέα μέσω του οποίου θα επιδιώκεται «η προώθηση των Ελλήνων συγγραφέων τόσο στη Γερμανία όσο και στην Ελλάδα και ενδεχομένως και σε άλλες χώρες με τη διοργάνωση διαφόρων ομιλιών καθώς και κοινών εκδοτικών προσπαθειών»¹⁸. Από την ίδρυση της Ένωσης και μετά διοργανώθηκαν λογοτεχνικές βραδιές από τα μέλη της τόσο σε διάφορες Ελληνικές Κοινότητες όσο και στο Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού στο Βερολίνο. Επίσης η Ένωση αυτή εξέδωσε το 1998 στον εκδοτικό οίκο Ρωμιούση τη δίγλωσση ανθολογία των μελών της με τίτλο «Γερμανία, οι Έλληνές σου...» («Deutschland, deine Griechen») ¹⁹.

Σ' αυτό το σημείο αξίζει να πούμε μερικά λόγια για τον «ελληνικό» εκδοτικό οίκο Ρωμιούση στην Κολωνία, αφού συνιστά αυτός πολύ σημαντικό μοχλό προώθησης της λογοτεχνίας των απόδημων Ελλήνων. Ο εκδοτικός οίκος Ρωμιούση αποτελεί στην ουσία ένα εφιαλτήριο για τους απόδημους Έλληνες που τους δίνει την ευκαιρία να εκδώσουν τα έργα τους τόσο στα γερμανικά όσο και σε ελληνική μετάφραση. Είναι χαρακτηριστικό ότι η πλειονότητα των Ελλήνων συγγραφέων έχει δημοσιεύσει τουλάχιστον ένα έργο στον εν λόγω εκδοτικό οίκο. Στα περίπου δεκαεπτά χρόνια ζωής ο εκδοτικός οίκος έχει επιπλέον εκδώσει και άλλες ανθολογίες στις οποίες συμμετέχουν Γερμανοί και άλλοι αλλοδαποί λογοτέχνες. Ενδεικτικά αναφέρω την Ελληνο-Γερμανο-Τουρκική ανθολογία «Kalimerhaba» που εκδόθηκε το 1992, επίσης την ανθολογία «...die Visionen deiner Liebeslust. Liebe und Erotik in der Fremde» το 1995, την ανθολογία «Kinder des Meeres. Geschichten der Heimat und der Fremde» το 1997. Όλες οι παραπάνω ανθολογίες είναι δίγλωσσες.

Όσον αφορά τις συλλογικές εκδοτικές προσπάθειες των Ελλήνων λογοτεχνών, θα πρέπει να ειπωθεί ότι έχουμε συνολικά τέσσερις ανθολογίες στις οποίες συμμετέχουν μόνο Έλληνες λογοτέχνες. Αξίζει να επιχειρήσουμε μια σύντομη παρουσίαση των ανθολογιών, γιατί έχουν εκδοθεί σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και επιτρέπουν τη συναγωγή συμπερασμάτων σχετικά με βασικές θεματολογικές και υφολογικές ορίζουσες που διέπουν τη λογοτεχνία των απόδημων Ελλήνων.

Η πρώτη ανθολογία φέρει τον τίτλο «Δημητράκης '86»²⁰ και εκδόθηκε αποκλειστικά στα γερμανικά το 1985 από τον εκδοτικό οίκο Ρωμιούση. Στην έκδοση κυριαρχούν τα κλασικά μοτίβα της μεταναστευτικής λογοτεχνίας όπως οι γλωσσικές δυσκολίες, προβλήματα ταυτότητας, οι καθημερινές δυσκολίες των γκασταρμπάιτερ, η διάθεση καταγγελίας των συνθηκών διαβίωσης στη Γερμανία κ.λπ. Ενδεικτικά αναφέρω το ποίημα της Ντάντη Σιδέρη, το οποίο αναφέρεται συχνά στη γερμανόφωνη φιλολογική έρευνα²¹ ως χαρακτηριστικό παράδειγμα λογοτεχνίας της πρώτης γενιάς μεταναστών:

¹⁸ Μπλιούμη Αγλαΐα (1997) Ίδρυση της Ένωσης Ελλήνων Συγγραφέων της Γερμανίας, στο: *Ελληνικοί Παλμοί Βερολίνου* (1997), 10.

¹⁹ Gianacacos Costas, Gerogiorgakis Stamatias (Hrsg.) (1998) *Deutschland, Deine Griechen... Eine Anthologie*. Romiosini, Köln.

²⁰ Eideneier Niki (Hrsg.) (1985) *Dimitrakis '86 «um eine Heimat bittend»*. Romiosini Köln.

²¹ Βλ. σχετικά με τη διαφορετική ερμηνευτική του ποιήματος στο: Blioumi Aglaia (2001) *Interkulturalität als Dynamik. Ein Beitrag zur deutsch-griechischen Migrationsliteratur seit den siebziger Jahren*. Tübingen, Stauffenburg, 111.

Das eigene Haus im Süden

*Ich sehe uns
sonnenhungrigen Gastarbeiter
als Greise
vor dem eigenen Haus
im Süden
den Alptraum Deutschland
verarbeiten*²²

Το ιδιόκτητο σπίτι στο νότο

*Βλέπω εμάς
τους διψασμένους για ήλιο γκασταρμπάιτερ
σαν γέροντες
μπρος στο σπίτι μας
στο νότο
τον εφιάλητη Γερμανία
να επεξεργαζόμαστε*²³

Η δεύτερη ανθολογία έχει εκδοθεί μόνο στα γερμανικά από το σχετικά μικρό εκδοτικό οίκο Peter-Grohmann. Εκδότης είναι ο μετανάστης συγγραφέας Ζαχαρίας Μαθιουδάκης. Η ανθολογία που εκδόθηκε το 1993, φέρει τον τίτλο «Gute Reise, meine Augen» (Καλό ταξίδι μάτια μου)²⁴. Συγκριτικά με την προηγούμενη ανθολογία αριθμεί μεν περισσότερα κείμενα γραμμένα στα γερμανικά, θεματολογικά όμως αναφέρονται στην Ελλάδα και γενικότερα σε ελληνικές παραδόσεις και δοξασίες. Ενδεικτικά αναφέρω τα διηγήματα των Κώστα Καραούλη «Der Steinadler», το «Gute Reise, meine Augen» (Καλό ταξίδι μάτια μου) της Μαριάνθης Jakobs-Σαμόλης, «Die Frau von der Insel Petálas» του Άδωνη Χριστοδουλή κ.α. Σε αυτήν την ανθολογία λείπουν εντελώς τα κλασικά μεταναστευτικά θέματα αν και υπάρχουν σε πολλά κείμενα η διάθεση καταγγελίας της γερμανικής πραγματικότητας. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι η καταγγελία δε γίνεται πια σε ρεαλιστικό ύφος, όπως συχνά συμβαίνει στην πρώτη ανθολογία, παρά υποβάλλεται μέσα από το μύθο. Χαρακτηριστικό ως προς το τελευταίο είναι το διήγημα της Φωτεινής Λαδάκη «Griechengift und Bieneniügen» («Ελλήνων δηλητήριο και ψέματα μελισσών»)²⁵, όπου δε γίνεται άμεση αναφορά στη Γερμανία, υποβάλλονται όμως αναφορές στη γερμανική ιστορία και σε υπάρχουσες προκαταλήψεις εναντίον των αλλοδαπών στη Γερμανία. Περίπλοκη αφηγηματική δομή έχει επίσης και το διήγημα του Χρυσάφη Λόλακα με τίτλο «Bezug» («Αναφορά»). Κατά συνέπεια μπορούμε να διαπιστώσουμε διαφοροποιήσεις σε σχέση με την πρώτη ανθολογία τόσο σε επίπεδο θεματολογίας όσο και δομών.

Η τρίτη ανθολογία έχει αποδέκτη το ελληνόφωνο κοινό, αφού εκδόθηκε από το Γιώργο Μαντζουράνη στον εκδοτικό οίκο Καστανιώτη και η έκδοση είναι αποκλειστικά ελληνική. Η ανθολογία φέρει τον τίτλο «Ανάμεσα σε δύο πατρίδες. Συγγραφείς στη Γερμανία με ελληνικό διαβατήριο»²⁶. Η ανθολογία αυτή περιλαμβάνει κείμενα από τις δύο προηγούμενες ανθολογίες σε ελληνική μετάφραση και συνεπώς ισχύουν όσα ειπώθηκαν παραπάνω.

Τέλος, η τέταρτη ανθολογία είναι η προαναφερθείσα ανθολογία της Ένωσης Ελλήνων Συγγραφέων («Deutschland, deine Griechen...»). Ως προς την οργάνωση του υλικού η δίγλωσση έκδοση των κειμένων αποτελεί καινοτομία. Επιπλέον οι ίδιοι συγγραφείς πολύ συχνά μεταφέρουν τα κείμενά τους στην άλλη γλώσσα παρέχοντας στην ουσία δύο διαφορετικές εκδοχές. Σε εκείνα τα έργα που έχουν μεταφραστεί κατά λέξη αναφέρεται ο συγγραφέας στο τέλος είτε του ελληνικού είτε του γερμανικού πρωτότυπου. Σε αντίθεση

²² Sideri Dadi (1985) *Das eigene Haus im Süden*. In: Eidenerier Niki (Hrsg.): *Dimitrakis '86 «um eine Heimat bittend»*. Romiosini, Köln, 16.

²³ Η ελεύθερη μετάφραση έγινε από εμένα.

²⁴ Mathioudakis Zacharias (Hrsg.) (1993) *Gute Reise meine Augen. Texte von Griechinnen und Griechen in Deutschland*. Stuttgart-Dresden, Peter-Grohmann.

²⁵ Η ελεύθερη μετάφραση του τίτλου έγινε από εμένα.

²⁶ Μαντζουράνης Γιώργος (1994) *Ανάμεσα σε δύο πατρίδες. Συγγραφείς στη Γερμανία με ελληνικό διαβατήριο*, Αθήνα, Καστανιώτης.

με τις πρώτες ανθολογίες η πλειονότητα των λογοτεχνών επιλέγει ως πρώτη γλώσσα συγγραφής τη γερμανική γλώσσα, γεγονός που κατά τη γνώμη μου υποδηλώνει τη διάθεση ενσωμάτωσης των λογοτεχνών στη πνευματική ζωή στη Γερμανία. Σε αυτήν την ανθολογία κάνουν το ντεμπούτο τους αρκετοί λογοτέχνες της λεγόμενης «δεύτερης γενιάς», οι οποίοι αποστασιωποιούνται μεν από τα κλασικά μεταναστευτικά μοτίβα, εντούτοις πραγματεύονται το στοιχείο της διαφορετικότητας που έζησαν στη γερμανική κοινωνία. Ενδεικτικά αναφέρω το ποίημα του Κώστα Ζούκα με τίτλο «δεν ξέρω».

δεν ξέρω
γεννήθηκα εδώ
μεγάλωσα εδώ
γιατί;
γιατί ζητάει η καρδιά μου το εκεί
γιατί;

Ανεξάρτητα από τις ανθολογίες αξίζει να πούμε αναφορικά με τη νεότερη γενιά λογοτεχνών ότι ως επί το πλείστον ασχολούνται με την ποίηση. Ποιητικές συλλογές έχουν να επιδείξουν ο Κώστας Γιαννακάκος με τις συλλογές «Νυχτώνει» που εκδόθηκε το 1989 από τον εκδοτικό οίκο Ρωμισούνη, τη συλλογή «Χωρίς αντίκρουσμα» που εκδόθηκε το 1997 από το σχετικά γνωστό εκδοτικό οίκο Babel στο Μόναχο και τη συλλογή «Όνειρο στ' όνειρό μου» που εκδόθηκε το 2002 πάλι από τον εκδοτικό οίκο Ρωμισούνη. Έντονο ποιητικό έργο παρουσιάζει και ο Μιχάλης Πατένταλης. Πέρα από τη συμμετοχή του σε διάφορες ανθολογίες έχει μέχρι στιγμής, εκδώσει τη συλλογή «Η μυωπία μιας πόλης» (1998) και τη συλλογή «Gilete Contour. 18 ποιήματα και μία αγελάδα» (2002). Και οι δύο συλλογές έχουν εκδοθεί από τον εκδοτικό οίκο Ρωμισούνη. Ο Μιχάλης Πατένταλης είναι σχετικά γνωστός και στο ελληνικό κοινό, αφού δημοσιεύει στα ελληνικά και το έτος 2000 κέρδισε το πρώτο βραβείο σε λογοτεχνικό διαγωνισμό με το διήγημα «Δυο φράουλες στην άμμο». Θα πρέπει να προσθέσουμε ακόμη ότι ο Πατένταλης τα τελευταία χρόνια πειραματίζεται και με πρόζα. Ενδεικτικό για τους ποιητές Πατένταλη και Γιαννακάκο είναι το γεγονός ότι ενώ ξεκίνησαν να γράφουν αποκλειστικά στα ελληνικά, τα τελευταία χρόνια πειραματίζονται όλο και περισσότερο πάνω στη γερμανική γλώσσα. Ισχύει, δηλαδή, αυτό που ειπώθηκε στην τέταρτη ανθολογία, ότι οι Έλληνες συγγραφείς αξιώνουν όλο και περισσότερο μια θέση στην πνευματική ζωή της Γερμανίας.

Φιλολογικές μελέτες για την εξακρίβωση κατά πόσο υπάρχουν στη λογοτεχνία των Ελλήνων αποδήμων στοιχεία από το μοντέλο της Amodeo δεν υπάρχουν. Διακρίνουμε κάποια στοιχεία ετερογλωσσίας στον Γλαύκο Κουμίδη με τη διακριτή μεταφορά διαφορετικών εκφράσεων ή λέξεων από τη χώρα προέλευσης του συγγραφέα και έναν έντονο προβληματισμό ως προς τη χρήση του εργαλείου της γλώσσας. Επίσης, η Ελένη Τορόση στο διήγημα «2800 χιλιόμετρα πήγαινε έλα. Δύο πόλεις, δύο ρυθμοί» παραλληλίζει την εκμάθηση της μητρικής της γλώσσας από τη βουβή της μητέρα με την εκμάθηση της γερμανικής. Ο Αντώνης Ρίζος στο διήγημα «Πατρική γλώσσα και μητρίδα γη» προβληματίζεται γύρω από τους μηχανισμούς εθνικοποίησης της γλώσσας. Αυτά όμως τα παραδείγματα σε καμία περίπτωση δε συνιστούν ετερογλωσσία. Ακόμη στη διδακτορική μου διατριβή απέδειξα ότι σε επιλεγμένους Έλληνες συγγραφείς δεν υπάρχουν διαπολιτισμικά στοιχεία γραφής²⁷. Μεταξύ άλλων δεν υπάρχει η υπέρβαση διπολικών σχημάτων, όπως «ξένος-οικείος» ή «πατρίδα-ξενιτιά». Ακόμη και στην Ελένη Τορόση που υπάρχει έντονο το στοιχείο της αυτοκριτικής δεν σκιαγραφούνται λογοτεχνικά υβριδικές ταυτότητες. Οι φιγούρες είναι είτε Έλληνες είτε Γερμανοί που επιδιώκουν την αλληλογνωριμία και αλληλοκατανόηση. Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι λείπει ένα παραπάνω επίπεδο διαπολιτισμικής ταυτότητας. Η γενική εντύπωσή μου εξάλλου είναι ότι οι Έλληνες συγγραφείς, ακόμη και οι νεότεροι, είναι ελληνοκε-

²⁷ Blioumi 2001.

ντρικοί, περιστρέφονται είτε γύρω από την Ελλάδα είτε γύρω από την κλειστή κοινότητα των Ελλήνων της Γερμανίας και δε μας δίνουν στοιχεία διαπολιτισμικής γραφής και συνείδησης, όπως για παράδειγμα συμβαίνει με Ιταλούς ή Τούρκους συγγραφείς. Κατά συνέπεια και η λογοτεχνική παραγωγή των απόδημων Ελλήνων δεν προσφέρει πιο avant-gard λογοτεχνικά δείγματα είτε σε επίπεδο δομών –υπάρχει έλλειψη ετερογλωσσίας– είτε σε επίπεδο μυθολογίας, εφόσον δεν σκιαγραφούνται λογοτεχνικά διαπολιτισμικά φαινόμενα στο πλαίσιο της ήδη υπάρχουσας πολυπολιτισμικής γερμανικής κοινωνίας.

Η λογοτεχνία των απόδημων Ελλήνων στη Γερμανία σε γενικές γραμμές δεν είναι ευρύτερα γνωστή. Πιο γνωστή λογοτέχνης είναι η Ελένη Τορόση που έχει κερδίσει αρκετά λογοτεχνικά βραβεία στη Γερμανία. Σχετικά γνωστοί είναι εκείνοι οι λογοτέχνες που ακολουθούν τους σύγχρονους τρόπους «μάνατζμεντ» της λογοτεχνίας, όπως είναι η συμμετοχή σε λογοτεχνικές βραδιές και σε συνέδρια σχετικά με τη μεταναστευτική λογοτεχνία. Έλληνες λογοτέχνες που ακολουθούν αυτούς τους μηχανισμούς προβολής και συνεπώς είναι κάπως γνωστοί στο γερμανικό κοινό είναι ο Κώστας Γιαννακάκος, ο Γιώργος Κρομμύδας και ο Μιχάλης Πατένταλης.

Θεατρικές προσπάθειες

Τέλος, θα κλείσω την ανακοίνωσή μου με κάποια ενδεικτικά παραδείγματα από τις θεατρικές προσπάθειες των Ελλήνων της Γερμανίας, σημειώνοντας όμως ότι υπάρχουν και πολλοί άλλοι θίασοι που λόγω έλλειψης χώρου δεν μπορούν να παρουσιαστούν.

Το «Ελληνικό θέατρο Βούπερταλ» ιδρύθηκε το 1990 από την ηθοποιό Μαρία Καραβία. Εκτός από θεατρικά έργα διοργανώνονται λογοτεχνικές βραδιές στην ελληνική και γερμανική γλώσσα που είναι αφιερωμένα σε Έλληνες ποιητές, όπως π.χ. ο Ρίτσος, ο Σεφέρης και άλλοι. Το ρεπερτόριο είναι ελληνικό και διεθνές. Ενδεικτικά, έχουν ανεβεί η Λυσιστράτη του Αριστοφάνη, Yerma του Federico Garcia Lorca κ.α.

Το «Γερμανο-ελληνικό θέατρο» ιδρύθηκε το 1990 από τον σκηνοθέτη Κώστα Παπακωστόπουλο και έχει σκοπό την πολιτιστική ανταλλαγή μεταξύ Ελλήνων και Γερμανών. Το επιτελείο του θιάσου αποτελείται από ένα μόνιμο πυρήνα οχτώ ηθοποιών –Γερμανών και Ελλήνων. Το ρεπερτόριο περιλαμβάνει ελληνικά και γερμανικά έργα. Ενδεικτικά έχουν ανεβεί: «ο Πλούτος» του Αριστοφάνη σε ελληνική γλώσσα, ο «Φιλοκτήτης» του Χάινερ Μύλλερ σε γερμανική γλώσσα, η «βέρα» του Κεχαϊδής σε ελληνική γλώσσα κ.ά. Θα λέγαμε ότι το θέατρο του Παπακωστόπουλου κινείται στα αχνάρια μιας μάλλον διαπολιτισμικής φιλοσοφίας, αφού τόσο το επιτελείο όσο και το ρεπερτόριο συμβάλλει στη διαπολιτισμική συνύπαρξη μεταξύ Ελλήνων και Γερμανών.

Και ως προς τη θεατρική παρουσία των αποδήμων Ελλήνων στη Γερμανία, συλλήβδην, θα πρέπει να ειπωθεί, ότι δεν υπάρχει κάποιος θεατρικός συγγραφέας, θεατρική ομάδα ή κάποιος θίασος ευρύτερα γνωστός στο γερμανικό κοινό. Από την άλλη μεριά πρέπει να υπογραμμιστεί ότι πέρα από τον τουρκικής καταγωγής θεατρικό συγγραφέα, Sinasi Dikmen, δεν υπάρχει γενικότερα κάποιος αλλοδαπός θεατρικός συγγραφέας που να είναι ευρύτερα γνωστός στο γερμανόφωνο κοινό. Τούτο μπορεί να σημαίνει μεταξύ άλλων ότι η εποχή της αμιγούς εθνотικής δημιουργίας παρήλθε.

Από τον Σύμβουλο στον Συντονιστή Εκπαίδευσης: Οργανωτικές παράμετροι της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στο εξωτερικό

Θεοδοσία Μιχελακάκη

Εισαγωγή

Η παρουσία ελληνικού πληθυσμού σε διάφορες χώρες ανά τον κόσμο ως αποτέλεσμα της ιστορικής διασποράς ή της νεότερης μεταναστευτικής κίνησης κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα, σε συνδυασμό με τις πολιτικές πρακτικές που αναπτύσσουν οι χώρες οι οποίες υποδέχονται αυτό τον πληθυσμό, συνθέτουν και διαμορφώνουν το πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργεί η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο εξωτερικό.

Η ανάγκη διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας, ιστορίας και πολιτισμού στις πρώτες γενιές μεταναστών οδηγεί στην ίδρυση και λειτουργία ελληνικών σχολείων ή τμημάτων διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας από την εκκλησία, τις κοινότητες και άλλους παροικιακούς φορείς, τους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς της χώρας υποδοχής και από το ελληνικό κράτος. Διαπιστώνεται μια ποικιλία των μορφών και φορέων εκπαίδευσης, των οποίων ο συντονισμός και η οργάνωση εναπόκεινται στους μηχανισμούς που το εθνικό κέντρο (Ελλάδα) καλείται να αναπτύξει.

Η οργανωτική λοιπόν παρέμβαση της Ελλάδας αναπόφευκτα κινείται στο τρίπολο που συνιστά:

α) η ετερογένεια της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης και η ιστορική εξέλιξη και οργάνωση των παροικιών και κατ' επέκταση των μηχανισμών που αυτές αναπτύσσουν και των πιέσεων που ασκούν,

β) οι διαφορετικές κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές, πολιτισμικές, εκπαιδευτικές, θεσμικές προϋποθέσεις της εκάστοτε χώρας υποδοχής και

γ) οι εκπαιδευτικές πρακτικές που αναπτύσσει το μητροπολιτικό κέντρο για τους πολίτες του που ζουν εκτός των γεωγραφικών του ορίων.

Αυτές δε οι εκπαιδευτικές πολιτικές είναι άμεσα συνυφασμένες αφενός με το διεθνές ιστορικό συγκείμενο και αφετέρου με τις ιδεολογικές βάσεις και προβολές του εκάστοτε κυβερνώντος κόμματος.

Στην παρούσα εισήγηση θα εξετασθεί η ιστορική εξέλιξη του θεσμού του Συντονιστή Εκπαίδευσης ως οργανωτικού μηχανισμού, ο οποίος συστήνεται από ένα εθνικό κράτος, λειτουργεί στα πλαίσια άλλων εθνικών κρατών και απευθύνεται σε ελληνικής ή μη καταγωγής άτομα εκτός των γεωγραφικών του ορίων. Στα πλαίσια της οργανωτικής θεωρίας για τη σύσταση και λειτουργία ενός διοικητικού θεσμού θα πρέπει να τίθενται ξεκάθαρα οι προς επίτευξη σκοποί και να επιστρατεύονται τα μέσα με τα οποία θα υλοποιηθούν αυτοί. Για την εξέλιξη δε και τη λειτουργία ενός οργανισμού ή ενός συστήματος είναι απαραίτητη η οργάνωση και η διοίκησή του μέσα από συγκεκριμένο προγραμματισμό και, τέλος, ο έλεγχός του (Μιχόπουλος, 1993).

Εξάλλου, η διοίκηση των εκπαιδευτικών οργανισμών για να είναι αποτελεσματική, δεν

πρέπει να περιορίζεται μόνο στην τήρηση και εφαρμογή γραφειοκρατικών κανόνων, αλλά παράλληλα πρέπει να επικεντρώνεται στην εσωτερική λειτουργία των εκπαιδευτικών συστημάτων σε σχέση με το περιβάλλον, στο οποίο προσφέρουν τις εκπαιδευτικές τους υπηρεσίες (Κωτσίκης, 1998). Κατ' επέκταση, τα θέματα οργάνωσης και διοίκησης της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στο εξωτερικό συνθέτουν ένα ιδιαίζον και πολύπλοκο πλέγμα, οι παράμετροι του οποίου σε μεγάλο βαθμό έχουν σχέση με τις επικρατούσες συνθήκες στην εκάστοτε χώρα διαμονής των Ελλήνων μεταναστών, αλλά/και κυρίως με τους μηχανισμούς που αναπτύσσει το ελληνικό κράτος σε εκπαιδευτικά ζητήματα.

Παράλληλα με τη μελέτη της ιστορικής εξέλιξης ενός θεσμού που αναπτύχθηκε και λειτουργεί λόγω της πολυάριθμης παρουσίας ελληνικού πληθυσμού στις διάφορες χώρες, είναι απαραίτητη και η ερμηνευτική προσέγγιση του θεσμικού πλαισίου και των διαδικασιών που αυτό προβλέπει για τη λειτουργία του θεσμού. Οι δύο άξονες ανάλυσης είναι αντίστοιχα:

α) τα κριτήρια επιλογής των Συντονιστών Εκπαίδευσης. Για τις οργανωτικές θεωρίες η στελέχωση οργανισμών και συστημάτων με προσοντούχα στελέχη αυξημένων προσόντων αποτελεί μηχανισμό ορθής και αποτελεσματικής λειτουργίας (Koontz, O' Donnell, 1984).

β) η διαδικασία επιλογής των Συντονιστών Εκπαίδευσης. Σε γραφειοκρατικά δομημένα εκπαιδευτικά συστήματα, όπως το ελληνικό, τα κριτήρια επιλογής προσωπικού εξασφαλίζουν μια ορθή λειτουργία του συστήματος.

1. Εξέλιξη θεσμικού πλαισίου

Η αναζήτηση της πρώτης θεσμικής οργάνωσης της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στο εξωτερικό μας παραπέμπει στο Νομοθετικό Διάταγμα 695/1970 (ΦΕΚ 221/70 τ.Α) *Περί εκπαίδευσης ελληνοπαίδων εξωτερικού*, το οποίο θέτει τις βάσεις για μια οργάνωση στο πνεύμα της ελλαδικής γενικής εκπαίδευσης. Οι μορφές εκπαίδευσης είναι: α) αυτές που λειτουργούν κάτω από την εποπτεία και οργάνωση των προξενικών αρχών, β) των αναγνωρισμένων ελληνικών κοινοτήτων ή ελληνικών ορθόδοξων εκκλησιαστικών αρχών ή ιδρυμάτων του εξωτερικού και γ) των ιδιωτών. Η εποπτεία των σχολείων ανατίθεται, με εντολή του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, σε ειδικούς εντεταλμένους εκπαιδευτικούς λειτουργούς, οι οποίοι επιθεωρούν τα σχολεία και το εκπαιδευτικό προσωπικό, συντάσσουν υπηρεσιακές εκθέσεις για τη λειτουργία των σχολείων και διεκπεραιώνουν τα διοικητικά θέματα που αφορούν το εκπαιδευτικό προσωπικό. Με κοινή απόφαση των Υπουργών Παιδείας και Θρησκευμάτων και Εξωτερικών τοποθετούνται σε ορισμένες πρεσβείες Εκπαιδευτικοί Σύμβουλοι, οι οποίοι ασκούν καθήκοντα Επιθεωρητή, με την ίδια νομική ισχύ που έχει ο θεσμός και στην Ελλάδα.

Με το νόμο 1304/1982 τίθενται ζητήματα διοίκησης του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος και εισάγεται ο θεσμός του Σχολικού Συμβούλου με στόχο την επιστημονική-παιδαγωγική καθοδήγηση του εκπαιδευτικού προσωπικού και την υλοποίηση της σχεδιαζόμενης εκπαιδευτικής πολιτικής. Στο άρθρο 2 του ίδιου νόμου καθορίζονται οι αρμοδιότητες των Προϊσταμένων των Γραφείων Εκπαίδευσης, οι οποίοι ασκούν κυρίως διοικητικά καθήκοντα. Η διάκριση μεταξύ παιδαγωγικών-συμβουλευτικών και διοικητικών-οργανωτικών στελεχών καταδεικνύει τη διάθεση του νομοθέτη για διαχωρισμό των οργάνων, των λειτουργιών και της οργανωτικής δομής της εκπαίδευσης με στόχο την υλοποίηση της εκπαιδευτικής πολιτικής (βλ. εισηγητική έκθεση Ν.1304/1982).

Η αναφορά στο νομικό πλαίσιο που ισχύει για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα γίνεται ακριβώς για το λόγο ότι πολλές από τις διατάξεις μεταφέρονται αυτούσιες και καλούνται να λειτουργήσουν στο εξωτερικό, κάτω από νέες διαφορετικές συνθήκες και προϋποθέσεις, έτσι όπως αυτές καθορίζονται από διακρατικές συμβάσεις και συμφωνίες, διεθνείς οργανισμούς, ιστορικές εξελίξεις, δεδομένα και ζητούμενα.

Το άρθρο 24 του Ν. 1304/1982 θέτει σε νέα βάση τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες των Συμβούλων και του Συντονιστή Συμβούλων Εκπαίδευσης Εξωτερικού, και κυρίως σε

διοικητικό, συμβουλευτικό και εποπτικό επίπεδο. Ειδικότερα, έργο του Συμβούλου Εκπαίδευσης είναι η επιστημονική-παιδαγωγική καθοδήγηση και η συμμετοχή στην αξιολόγηση και την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, καθώς και η ενθάρρυνση κάθε προσπάθειας για επιστημονική έρευνα στο χώρο της εκπαίδευσης. Με κοινή απόφαση των Υπουργών Εξωτερικών και Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων ορίζονται τα προσόντα επιλογής, τα οποία αφορούν: α) την επαγγελματική κατάρτιση (επιμόρφωση, μεταπτυχιακοί τίτλοι σπουδών, συγγραφική δραστηριότητα), β) την επαρκή γνώση της γλώσσας της χώρας στην οποία αποσπώνται και γ) παιδαγωγική κατάρτιση, μορφωτική καλλιέργεια, οργανωτική ικανότητα, δημοκρατική προσωπικότητα και άμεμπτο ήθος. Με τον ίδιο νόμο τη διοίκηση και τον έλεγχο λειτουργίας των σχολείων αναλαμβάνουν οι Προϊστάμενοι των Διευθύνσεων ή Γραφείων Εκπαίδευσης και ταυτόχρονα καταργούνται οι Επιθεωρητές Α' και Β' Δημοτικής Εκπαίδευσης¹. Με τον τρόπο αυτό η οργανωτική δομή του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος διαχωρίζεται με νέα θεσμικά όργανα, τα οποία μεταφερόμενα στο εξωτερικό συγκεντρώνονται και καταλήγουν στο θεσμό του Συμβούλου Εκπαίδευσης. Ψήγματα της διαφορετικής οργάνωσης διοικητικών και παιδαγωγικών στελεχών διαφαίνονται στην περίπτωση του Συντονιστή Συμβούλων Εκπαίδευσης Δυτικής Ευρώπης, ρόλος του οποίου είναι να συντονίζει και να εποπτεύει τα καθήκοντα των Συμβούλων Εκπαίδευσης της περιοχής του.

Το παραπάνω θεσμικό πλαίσιο τίθεται σε ισχύ και ενεργοποιείται μόλις το 1985 με την Υπουργική Απόφαση (ΦΕΚ 262/1985 τ. Β) σχετικά με τον «ορισμό μελών συμβουλίου επιλογής εκπαιδευτικών για απόσπαση ως συμβούλων εκπαίδευσης και συντονιστή συμβούλων Δυτ. Ευρώπης» και με βάση τις ισχύουσες διατάξεις για την επιλογή και τα καθήκοντα των Σχολικών Συμβούλων έτσι όπως καθορίζονται από το Νόμο 1566/1985.

Προσπάθεια τροποποίησης των θεμάτων που αφορούν την ελληνική εκπαίδευση στο εξωτερικό επιχειρείται με το νομοσχέδιο 2413/1996 (ΦΕΚ 124), το οποίο αναφέρεται στην «Ελληνική παιδεία στο εξωτερικό, τη διαπολιτισμική εκπαίδευση και άλλες διατάξεις». Στην εισηγητική έκθεση διαφαίνεται η προσπάθεια του νομοθέτη να θέσει σε νέα βάση τα ζητήματα εκπαίδευσης εξωτερικού. Η μετονομασία των Συμβούλων Εκπαίδευσης σε Συντονιστές Εκπαίδευσης και η επιφόρτιση με: συμβουλευτικά-επιστημονικά-διδασκικά, διοικητικά-κοινωνικά-μορφωτικά και εποπτικά καθήκοντα δεν είναι μια λεκτική μετονομασία αλλά κάλυψη χρόνιων αιτημάτων των ομογενών, σύμφωνα με τον Υπουργό Παιδείας και εισηγητή του νομοσχεδίου Γ. Παπανδρέου. Ουσιαστικά ο Συντονιστής Εκπαίδευσης συγκεντρώνει τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα του Σχολικού Συμβούλου και του Προϊστάμενου Διεύθυνσης έτσι όπως έχουν θεσμοθετηθεί και ισχύουν για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Στα πλαίσια, επίσης, του Ν. 2413/1996 θεσπίζεται ο θεσμός του Μορφωτικού Εκπαιδευτικού Συμβούλου σε πρεσβείες και προξενία των χωρών στις οποίες διαμένει ικανός αριθμός ομογενών με σκοπό: «α. την προώθηση της ελληνικής γλώσσας, του ελληνικού πολιτισμού και της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης...» β. «τη συνεργασία με τις ελληνικές διπλωματικές ή προξενικές αρχές και τους Συντονιστές Εκπαίδευσης για την εφαρμογή της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής» (βλ. αναλυτικότερα Ν. 2413/1996, άρθρο 13).

Η ύπαρξη του θεσμού του Μορφωτικού Συμβούλου, οποίος θεσμοθετείται με το Ν. 419/1976 και προβλέπει τη στελέχωση των ελληνικών πρεσβειών και προξενείων του Υπουργείου Εξωτερικών με επτά (7)² Μορφωτικούς Συμβούλους, σε διάφορες χώρες, δεν αποτρέπει το νομοθέτη να εισάγει νέο θεσμό επιφορτίζοντάς τον με ασαφείς αρμοδιότη-

¹ Ο θεσμός του Επιθεωρητή Α' και Β' έτσι όπως περιγράφεται από το Νόμο 309/1976 (ΦΕΚ 100/30-4-1976) αναφέρεται στην άσκηση διοίκησης, επιθεώρησης, καθοδήγησης, εποπτείας και ελέγχου των σχολείων και του εκπαιδευτικού προσωπικού της περιφέρειάς του.

² Μορφωτικοί Σύμβουλοι αποστέλλονται στις πρεσβείες Βόννης, Λευκωσίας, Καΐρου, Λονδίνου, Ουάσινγκτον, Παρισιού και Ρώμης.

τες, οι οποίες αλληλοκαλύπτονται με αυτές του Συντονιστή Εκπαίδευσης και με εξίσου ασαφείς διαδικασίες επιλογής. Η θεσμοθέτηση αυτή προκαθορίζει μάλλον μια δυσχερή λειτουργία και δυσκαμψία στα ζητήματα οργάνωσης και διοίκησης της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης, παρά λύνει τα οποία οργανωτικά θέματα³. Εξάλλου, τα καθήκοντα των Μορφωτικών Συμβούλων έτσι όπως καθορίζονται ή λειτουργούν με το Ν. 419/1976, εστιάζονταν στην ανάπτυξη και καλλιέργεια των μορφωτικών και πνευματικών σχέσεων⁴. Σταδιακά μετατρέπονται σε αυτά του Ειδικού Εμπειρογνώμονα σε θέματα που αφορούν την ελληνική εκπαίδευση στο εξωτερικό ως ειδικού απεσταλμένου, ενταγμένου στο διπλωματικό σώμα, αλλά πάντα σε συνεργασία με το Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών.

2. Κριτήρια επιλογής Συμβούλου / Συντονιστών Εκπαίδευσης

Αναζητώντας το εκάστοτε ισχύον θεσμικό πλαίσιο σχετικά με την επιλογή και τοποθέτηση εκπαιδευτικών στις θέσεις των Συμβούλων Εκπαίδευσης διαφαίνεται αφενός η βαρύτητα με την οποία το εθνικό κράτος αντιμετωπίζει τα θέματα της οργάνωσης/διοίκησης και αφετέρου η τάση να επιλέγονται πρόσωπα τα οποία καλούνται να υλοποιήσουν μια συγκεκριμένη εκπαιδευτική πολιτική. Η μελέτη των νομικών κειμένων φανερώνει ένα σταδιακά αυστηρότερο/τυπικότερο πλαίσιο που εξασφαλίζει με τη σειρά του μια διαφανή και αδιάβλητη διαδικασία.

Ο νόμος του 695/1970 ορίζει ως κριτήρια επιλογής τις μεταπτυχιακές σπουδές, την επισημοποιημένη κατάρτιση και κυρίως το ήθος και την προσωπικότητα του υποψηφίου. Η δε διαδικασία επιλογής των Επιθεωρητών και των Σχολικών Συμβούλων δεν αποσαφηνίζεται από το νομοσχέδιο, παραπέμποντας σε αδιαφανείς διαδικασίες επιλογής τους. Την υποψία αυτή ενισχύει το γεγονός των μετέπειτα αντιδράσεων και καταγγελιών των οργανώσεων, κοινοτήτων και μεταναστευτικών φορέων σχετικά με τη δράση και τη σύνδεση των εκπαιδευτικών στελεχών με τη δικτατορία στην Ελλάδα (ιδιαίτερα σε χώρες της κεντρικής Ευρώπης π.χ. Γερμανία) (βλ. αναλυτικά Μιχελακάκη, 2001).

Προσπάθεια μεγαλύτερης αποσαφήνισης και οριοθέτησης των προσόντων των Συμβούλων Εκπαίδευσης επιχειρείται με την Υπουργική Απόφαση ΦΕΚ 446/18-7-1985, όπου ορίζεται η διαδικασία επιλογής και τα προσόντα τα οποία συνίστανται: α) σε τυπικά προσόντα (δεκαετή επαγγελματική εμπειρία, συμμετοχή σε διοικητική θέση -διευθυντής Δημοτικού Σχολείου, Γυμνασιάρχης, Λυκειάρχης), β) στην παιδαγωγική κατάρτιση (μεταπτυχιακοί τίτλοι σπουδών και επιμόρφωσης, συγγραφική εργασία, γλωσσομάθεια, μορφωτική καλλιέργεια, οργανωτική ικανότητα, δημοκρατική προσωπικότητα και ήθος άμεμπτο).

Το νομικό πλαίσιο συγκεκριμενοποιείται ακόμα περισσότερο με την Υπουργική Απόφαση ΦΕΚ 707/20-8-1996, στην οποία γίνεται μοριοδότηση τόσο των τυπικών προσόντων, όσο και της προσωπικότητας του υποψηφίου μέσα από τη διαδικασία της προσωπικής συνέντευξης ενώπιον του Συμβουλίου Επιλογής (60 μόρια για την υπηρεσιακή κατάσταση, 20 μόρια για την γνώση ξένης γλώσσας στον προφορικό λόγο και 20 μόρια στην ικανότητα συνεργασίας, καθοδήγησης με τους εκπαιδευτικούς αλλά και με κοινωνικούς φορείς και, τέλος, γνώσης των εκπαιδευτικών ζητημάτων του εσωτερικού και εξωτερικού).

Η δωδεκαετής πραγματική υπηρεσία σε δημόσια σχολεία Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης τίθεται ως απαραίτητη προϋπόθεση για συμμετοχή στις διαδικασίες

³ Η ενεργοποίηση του άρθρου δεν έχει ακόμα επιτευχθεί, ενδεχομένως εξαιτίας των αρνητικών απόψεων που είχαν διατυπωθεί κατά τη συζήτηση του νομοσχεδίου από βουλευτές όλων των κομματικών παρατάξεων, ακόμα και της πλειοψηφίας (βλ. αναλ. Πρακτικά Συνεδριάσεων της Διαρκούς Επιτροπής Μορφωτικών Υποθέσεων της Βουλής των Ελλήνων, καθώς επίσης και τα Πρακτικά της Βουλής (ολομέλεια), Συνεδρίαση ΡΚΗ', 20-5-1996, 6510-6606).

⁴ Η διαδικασία επιλογής Μορφωτικών Συμβούλων συντελείται από Ειδική Επιτροπή του Υπουργείου Εξωτερικού και του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών, η οποία ορίζεται με υπουργική απόφαση, και στην οποία εισηγείται ο αντίστοιχος Πρέσβης.

επιλογής, αποκλείοντας με αυτό τον τρόπο νεότερους εκπαιδευτικούς που ενδιαφέρονται για την κάλυψη της θέσης.

Επίσης, το αυστηρότερο πλαίσιο το οποίο ορίζει η υπουργική απόφαση έχει διττή ερμηνεία: από τη μια εξασφαλίζει αδιάβλητη διαδικασία επιλογής και από την άλλη, αποκλείει τους εκπαιδευτικούς με προηγούμενη γνώση και εμπειρία των ζητημάτων εκπαίδευσης στο εξωτερικό, δεδομένου ότι δεν αναγνωρίζεται και δεν μοριοδοτείται η υπηρεσία του Συντονιστή Εκπαίδευσης και δεν αναγνωρίζεται η υπηρεσία των εκπαιδευτικών στις διάφορες μορφές ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στο εξωτερικό.

Εμβαθύνοντας ακόμα περισσότερο στις ρυθμίσεις του νόμου και των αποφάσεων αυτών μέσω των υπουργικών αποφάσεων διαφαίνεται μια αντίφαση μεταξύ τους, η οποία έγκειται αφενός στο ρόλο που καλείται να διαδραματίσει ο Συντονιστής και αφετέρου στην αναγνώριση των στοιχείων της προσωπικότητάς του, μέσα από την προσωπική συνέντευξη, τα οποία θα τον βοηθήσουν να αναπτύξει αυτό το ρόλο.

Πιο συγκεκριμένα, ο Συντονιστής Εκπαίδευσης είναι ο επίσημος εκπρόσωπος του ελληνικού κράτους σε θέματα εκπαίδευσης με στόχο πάντα να υλοποιεί την εκπαιδευτική πολιτική που σχεδιάζεται από το εθνικό κέντρο, συντονίζοντας, καθοδηγώντας, προτείνοντας εκπαιδευτικά μέτρα. Με άλλα λόγια είναι ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στην Ελλάδα και στην ομογένεια και καλείται να λειτουργήσει διαμεσολαβητικά ως αποδέκτης και ταυτόχρονα «μεταφορέας» αιτημάτων. Το θεσμικό πλαίσιο καθορίζει με σαφήνεια τα διοικητικά, οργανωτικά, συμβουλευτικά του καθήκοντα, εντούτοις αφήνει περιθώρια δράσης και συνεργασίας με κοινωνικούς φορείς, συλλόγους και μεταναστευτικές οργανώσεις αλλά και με τις εκπαιδευτικές αρχές της χώρας διαμονής.

Καλείται, λοιπόν, να υλοποιήσει μια εκπαιδευτική πολιτική φιλτραρισμένη μέσα από τις προσωπικές ιδεολογικές βάσεις και προβολές και παράλληλα να εισηγηθεί μέτρα για τη χάραξη εθνικής εκπαιδευτικής στρατηγικής.

3. Διαδικασία επιλογής Συμβούλων/Συντονιστή Εκπαίδευσης

Η δεύτερη παράμετρος η οποία εξετάζεται είναι η διαδικασία επιλογής των Συντονιστών Εκπαίδευσης και ιδιαίτερα η σύνθεση του Συμβουλίου Επιλογής. Στο Νομοθετικό Διάταγμα 695/1970 (ΦΕΚ 221/1970) τα ασαφή προσόντα των υποψηφίων (μεταπτυχιακές σπουδές, γλωσσομάθεια, ήθος και χαρακτήρας) δεν συνοδεύονται και από ξεκάθαρο πλαίσιο επιλογής⁵. Αυτή η νομική ασάφεια παραπέμπει σε συγκεκριμένη επιλογή προσώπων φιλικά προσκείμενων προς το δικτατορικό καθεστώς, τα οποία δρουν κάτω από αυστηρές εντολές χωρίς απαραίτητα να υλοποιούν συγκεκριμένες εκπαιδευτικές προτάσεις⁶.

Σε εφαρμογή του Νόμου 1304/1982, το 1985 το πενταμελές Συμβούλιο Επιλογής Συμβούλων Εκπαίδευσης αποτελείται από: 1 δικαστή διοικητικής δικαιοσύνης ΥΠΕΠΘ (πρόεδρος), 1 μέλος ΔΕΠ Παιδαγωγικού Τμήματος, 1 σύμβουλο του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, 1 ειδικό σύμβουλο του ΥΠΕΠΘ, και τον Συντονιστή Συμβούλων Εκπαίδευσης Δυτ. Ευρώπης⁷. Η συμμετοχή διαφορετικών θεσμικών οργάνων στις διαδικασίες στελέχωσης εκπαιδευτικών θεσμών ερμηνεύεται ως σταδιακός εκδημοκρατισμός των διαδικασιών ακυρώνο-

⁵ Ας σημειωθεί ότι στην παρούσα φάση δεν έχουμε στη διάθεσή μας το σύνολο των εγγράφων σχετικά με τις διαδικασίες επιλογής και τοποθέτησης των πρώτων Σ.Ε. Στα αρχεία του ΥΠΕΠΘ τα παλαιότερα πρακτικά επιλογής Σ.Ε. είναι αυτά που σχετίζονται με την 7-8-1985 προκήρυξη «πλήρωσης θέσεων συμβούλων εκπαίδευσης εξωτερικού και συντονιστή συμβούλων εκπαίδευσης». Πριν τη συγκεκριμένη ημερομηνία δεν υπάρχουν στα αρχεία του ΥΠΕΠΘ πρακτικά επιλογής συμβούλων εκπαίδευσης.

⁶ Σε αναφορές, έγγραφα, τοποθετήσεις συλλογικών μεταναστευτικών ομάδων της Γερμανίας συχνά γίνεται λόγος για προσπάθεια ελέγχου και διώξεων των Ελλήνων μεταναστών που διάκεινται αρνητικά προς την χούντα (Καναβάκης Μ., 1989).

⁷ Η συμμετοχή εκπροσώπου από το Υπουργείο Εξωτερικών κρίνεται απαραίτητη δεδομένης της άμεσης σχέσης του Σ.Ε. με τις ελληνικές διπλωματικές αρχές ως διοικητικά υφιστάμενου.

ντας την κυβερνητική/κομματική επιλογή-τοποθέτηση.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η τροποποίηση σύνθεσης του δεκαμελούς πλέον Συμβουλίου Επιλογής με την ψήφιση του Νόμου 2413/1996, ο οποίος καθορίζει ως εξής τη σύστασή του: 3 μέλη ΔΕΠ (1 εξ' αυτών πρόεδρος), 1 σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, ο προϊστάμενος της Διεύθυνσης Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης (ΥΠΕΠΘ), 1 εκπρόσωπος από το Υπουργείο Εξωτερικών, 2 αιρετοί εκπρόσωποι της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και 2 αιρετοί εκπρόσωποι της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Η συμμετοχή συνδικαλιστικών εκπροσώπων των εκπαιδευτικών στις διαδικασίες επιλογής στελεχών εκπαίδευσης ερμηνεύεται στα πλαίσια της οργανωτικής θεωρίας, όπου η πολιτική εξουσίας νομιμοποιείται με συμμετοχή κοινωνικών φορέων (Μιχόπουλος, 1993). Η αυξημένη βαρύτητα στα συνδικαλιστικά όργανα των εκπαιδευτικών διαφαίνεται ακόμα περισσότερο με την Υπουργική Απόφαση (ΦΕΚ 1152, 5-9-01) για «συγκρότηση του Συμβουλίου Επιλογής Συντονιστών Εκπαίδευσης του Εξωτερικού», συγκροτημένου ως εξής: 1 μέλος ΔΕΠ (πρόεδρος), ο πρόεδρος του ΙΠΟΔΕ, ο προϊστάμενος της ΔΙΠΟΔΕ, 1 εκπρόσωπος του ΥΠΕΞ, 2 αιρετοί εκπρόσωποι Α/θμιας Εκπαίδευσης, 2 αιρετοί εκπρόσωποι Β/θμιας Εκπαίδευσης, ο Πρόεδρος ΚΥΣΠΕ, καθώς και ο Πρόεδρος ΚΥΣΔΕ.

Η μετατόπιση του κέντρου βάρους στην επιλογή και στελέχωση της εκπαίδευσης σε αρκετούς εκπροσώπους και σε συνδικαλιστικά όργανα των εκπαιδευτικών έχει διττή ερμηνεία. Θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως διάθεση συμμετοχής συλλογικών οργάνων στις διαδικασίες επιλογής και κατ' επέκταση στην ανάδειξη τους ως φορέα άσκησης πολιτικής. Από την άλλη, αυτή ακριβώς η συμμετοχή των συνδικαλιστικών οργάνων σε διαδικασίες φανερώνει τη λειτουργία τους ως ομάδων πίεσης τόσο στη διαμόρφωση, όσο και στην άσκηση εκπαιδευτικής πολιτικής.

Κι εδώ ακριβώς υπάρχει η αντίφαση μεταξύ πολιτικών τοποθετήσεων και πολιτικών πρακτικών σχετικά με την διαδικασία. Σύμφωνα με τα συγκεντρωτικά μοντέλα διοίκησης εκπαιδευτικών συστημάτων τα θέματα που δικαιολογούν υψηλό βαθμό συγκέντρωσης είναι εκείνα που απαιτούν κανονιστική ρύθμιση, που συνδέονται με εθνικές προτεραιότητες και απαιτούν κεντρικό σχεδιασμό/προγραμματισμό. Τα ζητήματα μείζονος σπουδαιότητας ανήκουν στην αποκλειστική αρμοδιότητα του κεντρικού οργάνου, το οποίο θεσμοθετεί, αποφασίζει και αναθέτει σε ικανά στελέχη την υλοποίηση των πολιτικών επιλογών.

4. Σύνοψη

Η ερμηνευτική προσέγγιση των συγκεκριμένων νομικών κειμένων αφήνει να διαφανεί μια αντίφαση ως προς τα προσόντα των υποψηφίων και τις διαδικασίες επιλογής τους. Η αναζήτηση ικανών και προσοντούχων στελεχών επιφορτισμένων με εξουσίες και αρμοδιότητες «μείζονος» εθνικής σημασίας έρχεται σε αντίφαση με τις πρακτικές τελικά που αναπτύσσονται. Συνοψίζοντας λοιπόν διαπιστώνεται η ακόλουθη θεσμική εξέλιξη το χρονικό διάστημα 1970-2001:

Ως προς τα κριτήρια επιλογής:

α. την ελαχιστοποίηση της μοριοδότησης προσωπικοτήτων ικανών να επιτελέσουν το σκοπό αυτό (σε σύνολο 100 μονάδων, οι 20 διατίθενται για αξιολόγηση ενεργοποίησης, συνεργασία, πρωτοβουλιών, γνώσης των σχετικών ζητημάτων),

β. την υπερεκτίμηση τυπικών προσόντων (π.χ. 12ετή εκπαιδευτική προϋπηρεσία σε δημόσια σχολεία).

Ως προς τη διαδικασία επιλογής:

α. σταδιακή τροποποίηση στη σύνθεση του συμβουλίου και αντιστροφή των συσχετισμών μεταξύ στελεχών του Υπουργείου Παιδείας και μελών ΔΕΠ από τη μια και συνδικαλιστικών οργάνων των εκπαιδευτικών από την άλλη (6 στα 10 μέλη είναι εκπρόσωποι των συνδικαλιστικών οργανώσεων των εκπαιδευτικών),

β. αυτή η συμμετοχή συνδικαλιστικών οργάνων στις διαδικασίες επιλογής, τις καθιστά από ομάδες πίεσης σε ομάδες διαμόρφωσης εκπαιδευτικής πολιτικής, με ό,τι αυτό σημαίνει.

Βιβλιογραφία

Καναβάκης Μ. (1989) *Πηγές*, Peter Lang.

Κωτσίκης Β. (1998) *Εκπαιδευτικά συστήματα. Οργάνωση και διοίκηση. Συστημική προσέγγιση*, Ελλην, Αθήνα.

Μιχελακάκη Θ. (2001) *Η εκπαιδευτική πολιτική της Ελλάδας για τα παιδιά των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία (1975-1985)*, ΕΔΙΑΜΜΕ, Ρέθυμνο.

Μιχόπουλος Αν. (1993) *Η εκπαίδευση στο πλαίσιο της οργανωτικής θεωρίας*, Αθήνα.

Έλληνες μετανάστες στο μεταπολεμικό Βέλγιο: Διαδικασίες διαμόρφωσης κοινότητας και ταυτοτήτων

Λίνα Βεντούρα

Στην ανακοίνωση αυτή θα παρακολουθήσουμε –κάπως σχηματικά, βέβαια, λόγω του περιορισμένου χρόνου– την πολλαπλότητα των ταυτοτήτων των Ελλήνων μεταναστών που εγκαταστάθηκαν στο μεταπολεμικό Βέλγιο, καθώς και τους μετασχηματισμούς τους μέσα από τις νέες κοινωνικές εμπειρίες και σχέσεις, μέσα από την αλληλεπίδραση των πολιτισμικών συστημάτων της Ελλάδας και του Βελγίου και μέσα από τις αλλαγές στη διεθνή συγκυρία.

Έως τα μέσα της δεκαετίας του 1950 οι ολιγάριθμοι Έλληνες του Βελγίου ήταν στην πλειονότητά τους εγγράμματοι και ανήκαν στα μεσαία στρώματα. Από το 1953 έως και το 1964 όμως, μετακινήθηκαν στο Βέλγιο για να εργασθούν στα ανθρακωρυχεία περίπου 20.000 Έλληνες. Πρώην αγρότες οι περισσότεροι, στρατολογήθηκαν από τους εκπροσώπους που έστειλαν τα βελγικά ανθρακωρυχεία στην Ελλάδα, οι οποίοι είχαν αναλάβει την οργανωμένη μετακίνηση εργατών ακόμα και πριν από την υπογραφή της ελληνοβελγικής συμφωνίας μετανάστευσης το 1957. Παρόλο που οι διαδικασίες μετακίνησης Ελλήνων για να εργαστούν στα βελγικά ανθρακωρυχεία ξεκίνησαν αρκετά χρόνια πριν από την υπογραφή της ελληνογερμανικής συμφωνίας μετανάστευσης του 1960, μόλις το 3% των Ελλήνων που επέλεξαν την ενδοευρωπαϊκή μετανάστευση κατευθύνθηκαν προς το Βέλγιο. Από αυτούς το 30% είχε επιστρέψει στην Ελλάδα πριν από το 1965. Ο ελληνικός πληθυσμός του Βελγίου εξακολουθούσε ωστόσο να αυξάνεται έως τη δεκαετία του 1970 εξαιτίας της επανασύνδεσης των οικογενειών και της γέννησης των παιδιών όσων παρέμεναν. Παρά την αύξηση του αριθμού τους, οι Έλληνες στο Βέλγιο παρέμειναν λίγοι, τόσο σε απόλυτο αριθμό όσο και συγκριτικά με τις άλλες μεταναστευτικές ομάδες που εγκαταστάθηκαν στη χώρα, αλλά και σε σχέση με τους Έλληνες της Γερμανίας¹. Σήμερα, συνυπολογίζοντας τους πολυάριθμους μόνιμους υπαλλήλους διεθνών οργανισμών και τους φοιτητές και λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι σημαντικός αριθμός των ελληνικής καταγωγής κατοίκων της χώρας έχει πλέον βελγική υπηκοότητα και συνεπώς στις απογραφές καταμετράται στον γηγενή πληθυσμό, οι Έλληνες που ζουν στο Βέλγιο ανέρχονται περί-

¹ Τα στοιχεία που αφορούν τους Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο έως το 1981 και μεγάλο μέρος της προβληματικής της ανακοίνωσης προέρχονται από το βιβλίο μου (1999) *Οι Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο*, Αθήνα, Νεφέλη, όπου και οι σχετικές παραπομπές. Οι υποσημειώσεις εδώ αφορούν, συνεπώς, τη μετά το 1981 εποχή.

που σε 18.000 με 20.000².

Μετά από ορισμένα έτη εργασίας στα ορυχεία, οι Έλληνες εργάτες που παρέμειναν στο Βέλγιο είχαν το δικαίωμα να αποκτήσουν άδεια εργασίας σε άλλους οικονομικούς τομείς. Κατά τη δεκαετία του 1960 το σύνολο σχεδόν των Ελλήνων μεταπήδησε από τα ορυχεία στις βιομηχανίες και μετακινήθηκε από τις ανθρακοφόρες περιοχές προς τις Βρυξέλλες και άλλα αστικά κέντρα, όπου ένα μικρό ποσοστό κατάφερε να ανοίξει εστιατόριο, καφενείο ή να αγοράσει ταξί. Με τη μετακίνηση των μεταναστών από τα ορυχεία προς τα βιομηχανικά αστικά κέντρα, τα οποία παρείχαν ευκαιρίες απασχόλησης και στις γυναίκες, πολλές Ελληνίδες άρχισαν να εργάζονται εκτός οικίας.

Οι Έλληνες μετανάστες που εγκαταστάθηκαν μεταπολεμικά στο Βέλγιο εντάχθηκαν στην αγορά εργασίας, τοποθετούμενοι στις κατώτερες βαθμίδες της εργατικής τάξης της χώρας υποδοχής. Παρόλο που οι περισσότεροι σύντομα εγκατέλειψαν τα ορυχεία, ένα πολύ σημαντικό ποσοστό από όσους παρέμειναν στο Βέλγιο εξακολουθούσε το 1981 να κατέχει την ίδια κοινωνική θέση. Η πορεία των παιδιών των μεταναστών, παρά την καλύτερη μόρφωση που απέκτησαν και την αναμφισβήτητη ύπαρξη κάποιας κοινωνικής κινητικότητας, καθορίστηκε από την κοινωνική θέση των γονέων τους και, κυρίως, από την αρνητική οικονομική συγκυρία όταν ήρθε η σειρά τους να ενταχθούν στην αγορά εργασίας.

Παρά την οικονομική τους ένταξη, οι Έλληνες ανειδίκευτοι εργάτες βίωναν την περιφρόνηση των πολιτισμικών πρακτικών τους και αντιμετώπιζαν την εχθρότητα και τις προκαταλήψεις των γηγενών. Για να αντεπεξέλθουν στις δυσκολίες που δημιουργούσε η καλύτερη κοινωνική τους θέση, το εχθρικό περιβάλλον και ο γλωσσικός αποκλεισμός, για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες της καθημερινότητας, αλλά και για να αποκτήσουν χώρους κοινωνικής συναναστροφής, οι μετανάστες φρόντισαν για τη λειτουργία ελληνορθόδοξων εκκλησιών, οργανώθηκαν σε Κοινότητες και γράφτηκαν στα ελληνικά τμήματα των βελγικών συνδικάτων.

Λόγω της συμβολικής, αλλά και θεσμικής δύναμής της, η Εκκλησία αποτέλεσε μια από τις πρώτες δομές πλαισίωσης των μεταναστών. Η ελληνορθόδοξη Εκκλησία, ως θεσμός με μακρόχρονη ιστορία και αρθρωμένες δομές, ήταν σε θέση να μεταφυτεύσει στον νέο τόπο εγκατάστασης τελετουργίες και σύμβολα φορτισμένα συναισθηματικά και ιδεολογικά, και ταυτόχρονα να διατηρήσει ενεργά θραύσματα του παρελθόντος και της συλλογικής μνήμης μέσω των παραδόσεων και του τυπικού της. Τα σύμβολα και οι παραδόσεις αποκτούσαν μεγάλη ισχύ λόγω της ασφάλειας που παρείχε η αίσθηση της οικειότητας και της συνέχειας στους μετανάστες. σε ανθρώπους δηλαδή που είχαν εγκατασταθεί σε ένα μέρος όπου όλα σχεδόν ήταν άγνωστα και εν μέρει εχθρικά –προκαλώντας, συνεπώς, άγχος και φόβο–, και οι οποίοι ήταν αναγκασμένοι να αλλάξουν ριζικά και απότομα πολλά στοιχεία

² Υπηρεσίες του ελληνικού κράτους υπολόγιζαν, μάλλον υπερβολικά, το 1989 ότι οι Έλληνες του Βελγίου ήταν περίπου 25.000 (συμπεριλαμβανομένων των 4.000 μόνιμων υπαλλήλων διεθνών οργανισμών και των φοιτητών): βλ. στοιχεία της ΓΓΑΕ, τα οποία παρατίθενται στο Π. Καζάκος κ.ά. (1995) *Ο Ελληνισμός στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα, ΓΓΑΕ, 71. Σύμφωνα με τη βελγική απογραφή του 1994 οι Έλληνες στο Βέλγιο ήταν 20.288, ενώ λίγα χρόνια αργότερα, το 2001, ήταν μόλις 17.954. Βλ. Institut National de Statistique, Ministère des Affaires Economiques, Royaume de Belgique, Statistiques démographiques, No 3 B - Population Etrangère au 1.1.1994, Βρυξέλλες 1994 και Institut National de Statistique, Ministère des Affaires Economiques, Royaume de Belgique, Population et ménages. Population étrangère au 1.1.2001, Βρυξέλλες 2001. Ο ελληνικής υπηκοότητας πληθυσμός του Βελγίου μειώνεται συνεχώς, παρά τη μικρή αλλά σταθερή εισροή νεοαφιχθέντων, επειδή τα παιδιά και τα εγγόνια των μεταναστών αποκτούν αυτόματα ή με αίτησή τους τη βελγική υπηκοότητα. Μόνο κατά το έτος 1992, 940 Έλληνες απέκτησαν βελγική υπηκοότητα χάρη σε αλλαγές του νόμου περί ιθαγενείας. Βλ. M. Poulain (1994) *Migrations en Belgique. Données démographiques*, Courrier Hebdomadaire du CRISP, 1438-1439, 18. Αυξάνεται επίσης διαρκώς το ποσοστό της εξωγαμίας, γεγονός που αποτελεί μια ακόμη ένδειξη της κοινωνικής και πολιτισμικής ενσωμάτωσης των νεότερων γενεών στη βελγική κοινωνία βλ. Αλεξίου Α. (1997) Η παρουσία των Ελλήνων στο Βέλγιο, στο: Δαμανάκης Μ. (επιμ.), *Η εκπαίδευση των Ελληνοπαίδων στο Βέλγιο και στη Γαλλία*, Αθήνα, Gutenberg, 24. Ευχαριστώ θερμά τον Σύνδεσμο Έρευνας Ελληνικής Μετανάστευσης Βελγίου, και ιδιαίτερα τον πρόεδρό του κ. Δ. Γεωργόπουλο, για τις πληροφορίες που μου παρείχε πρόθυμα.

του τρόπου ζωής τους. Η ελληνορθόδοξη Εκκλησία στο Βέλγιο, όπως και σε άλλες παροικίες του εξωτερικού, προώθησε διαδικασίες και πεδία σύγκλισης μεταξύ των Ελλήνων όπου οι θρησκευτικές πρακτικές απέκτησαν το χαρακτήρα αναγνωριστικών σημείων. Η επίδειξή τους οργανώθηκε για να εκφράσει και να ενισχύσει την αλληλεγγύη μεταξύ τους και να σηματοδοτήσει την απόσταση με τους αλλόθρησκους και τους αλλοεθνείς.

Οι Κοινότητες υπήρξαν και αυτές χώροι όπου οι μετανάστες μπορούσαν να αισθανθούν ασφαλείς, λόγω της χρήσης οικείων κωδίκων, και να δημιουργήσουν επαφές και δίκτυα στήριξης, ούτως ώστε να αντιμετωπίσουν καλύτερα την κοινωνική μειονεξία. Η Ελληνική Κοινότητα Βρυξελλών, η πιο σημαντική από τις Κοινότητες του Βελγίου, συσπειρώνει έως τη δεκαετία του 1960 εύπορους Έλληνες εμπόρους και ελεύθερους επαγγελματίες και τελούσε, ουσιαστικά, υπό την κηδεμονία της ελληνικής πρεσβείας. Στις αρχές όμως της δεκαετίας του 1960, η συντριπτική αριθμητική υπεροχή των νεοαφιχθέντων στις Βρυξέλλες πρώην ανθρακωρύχων δεν επέτρεψε στους παλαιούς παροίκους να κρατήσουν την Κοινότητα στα χέρια τους, παρά τις προσπάθειές τους να αποκλείσουν τους κοινωνικά κατώτερους συμπατριώτες τους. Μέσα από συγκρούσεις, στις οποίες πρωτοστάτησαν στελέχη της Αριστεράς με μακρόχρονη εμπειρία στην οργάνωση συλλογικών φορέων και στην πολιτική δράση, η Κοινότητα πέρασε στα χέρια των εργατών και από το 1962 έως το 1967 ανέπτυξε έντονη κοινωνική και πολιτιστική δραστηριότητα. Πολύ σύντομα, λοιπόν, οι πολιτικές και οι ταξικές διαφοροποιήσεις και αντιπαραθέσεις μεταξύ των Ελλήνων στις Βρυξέλλες συνέβαλαν στην ανάδειξη –παράλληλα με την εθνοτική– έντονων, αν και συχνά άμορφων, πολιτικών και ταξικών ταυτοτήτων. Η ταξική και πολιτική διάσταση, η οποία διέτρεχε και τις ποικίλες πολιτισμικές εκφάνσεις, αναιρούσε το ενιαίο της εθνοτικής ομάδας και δημιουργούσε την ανάγκη διαφοροποίησης των παλαιών παροίκων από τους εργάτες συμπατριώτες τους. Με την επιβολή της δικτατορίας το 1967, η Κοινότητα συνετέλεσε στη δημιουργία της Επιτροπής Αντιδικτατορικού Αγώνα Ελλήνων Βελγίου και η ενασχόληση με τα πολιτικά ζητήματα της Ελλάδας έγινε σχεδόν το αποκλειστικό έργο της. Οι παλαιοί πάροικοι, λίγους μήνες μετά το πραξικόπημα στην Ελλάδα, ίδρυσαν ξεχωριστή Κοινότητα, η οποία συνενεργήθηκε στενά με τις αρχές της χούντας.

Μια από τις πρώτες δομές υποδοχής των Ελλήνων ανθρακωρύχων ήταν και τα ισχυρά και μαζικά κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960 βελγικά συνδικάτα. Τα ντόπια συνδικάτα διεκδικούσαν την ισότιμη μεταχείριση των μεταναστών (ούτως ώστε, μεταξύ άλλων, να μην προτιμούνται από τους εργοδότες) και επεδίωκαν την ένταξή τους σε αυτά για να διατηρήσουν την ενότητα της εργατικής τάξης. Λίγο μετά τη μαζική άφιξη Ελλήνων εργατών στα ανθρακωρυχεία, οργανώθηκαν ελληνικά τμήματα στα δύο μεγάλα συνδικάτα του Βελγίου, τα οποία συνέδεσαν τα δικά τους προβλήματα με αυτά των υπόλοιπων ξένων και των Βέλγων εργατών, παρέχοντας έτσι στους Έλληνες μετανάστες τη δυνατότητα να εντάξουν τη δική τους εμπειρία σε νέα ερμηνευτικά πλαίσια. Τα ελληνικά τμήματα των δύο βελγικών συνδικάτων έδωσαν μορφή και περιεχόμενο στις πολλαπλές ταυτότητες του Έλληνα, του μετανάστη, του ξένου, του συνδικαλισμένου, του μέλους της εργατικής τάξης, παρουσιάζοντάς τους όχι ως αλληλοαποκλειόμενες, αλλά ως δυνάμενες να συνυπάρχουν ταυτόχρονα. Παρουσίασαν δηλαδή στους μετανάστες εναλλακτικές ταυτότητες, καθώς και τη δυνατότητά τους να συνυπάρχουν με την ήδη διαμορφωμένη εθνική και θρησκευτική τους ταυτότητα. Υπήρξαν φορείς αλλαγών και χώροι ώσμωσης, λειτούργησαν ως μεσολαβητές ανάμεσα στη βελγική κοινωνία και τους μετανάστες, συμβάλλοντας δραστικά στη διαδικασία ενσωμάτωσής τους και παρέχοντάς τους έναν, έστω και περιορισμένο, χώρο κοινωνικής και πολιτικής συμμετοχής.

Παράλληλα, η εργασία στο ορυχείο ή το εργοστάσιο με τη διαφορετική διαχείριση του χρόνου και την επιβολή της πειθαρχίας, το σχολείο με τη συστηματική εκμάθηση της γλώσσας και εγχάραξη των πολιτισμικών κωδίκων της κοινωνίας υποδοχής στα παιδιά, η λογική που καλλιεργούσε το κράτος πρόνοιας, τα νέα καταναλωτικά πρότυπα και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, ασκούσαν ισχυρότατες πιέσεις υιοθέτησης των συμπεριφορών και των αξιών

που κυριαρχούσαν στη χώρα εγκατάστασης, με αποτέλεσμα οι μετανάστες να διαμορφώσουν σταδιακά υβριδικά συστήματα αξιών και κωδίκων συμπεριφοράς. Το ατομικιστικό όραμα της οικονομικής άνεσης και της κοινωνικής ανόδου, το οποίο είχε διαβρώσει προ πολλού τις αγροτικές κοινότητες της Ελλάδας, ωθούσε, εξάλλου, πολλούς μετανάστες να συμμορφωθούν με ορισμένα από τα πρότυπα της κοινωνίας υποδοχής. Η ευνοϊκή, εξάλλου, οικονομική συγκυρία την εποχή που εγκαταστάθηκαν στο Βέλγιο δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την ένταξη των μεταναστών από τις χώρες της Νότιας Ευρώπης στην αγορά εργασίας και τους επέτρεψε να επωφεληθούν, έστω και άниσα, από τη γενική οικονομική ευμάρεια, τις κατακτήσεις της εργατικής τάξης και τις παροχές του κράτους πρόνοιας πριν από τη μεταβολή της συγκυρίας και την αλλαγή των δεδομένων. Ταυτόχρονα λοιπόν με τις διαδικασίες οργάνωσης βάσει ενός εθνο-πολιτισμικού κριτηρίου, άλλες κοινωνικές δυνάμεις και θεσμοί επεδίωκαν την αφομοίωση των μεταναστευτικών ομάδων από το κυρίαρχο στη χώρα υποδοχής πολιτισμικό πρότυπο, αποβλέποντας είτε στην ενότητα της εργατικής τάξης, είτε στην αύξηση της παραγωγικότητας και της κατανάλωσης και στην απρόσκοπτη λειτουργία των δομών τους.

Η κρατική πολιτική του Βελγίου μεταβλήθηκε και αυτή με το χρόνο και προσανατολίστηκε βαθμιαία προς τη λήψη, έστω και αποσπασματικά, μέτρων που διευκόλυναν την ενσωμάτωση των μεταναστών και των παιδιών τους. Η ελληνική πολιτική, ιδίως μετά το 1974, εστίαστηκε στη θεσμική πλαισίωση και χρηματοδότηση των κοινοτήτων του εξωτερικού και στη διατήρηση της εθνικής συνείδησης και των πολιτισμικών χαρακτηριστικών των παιδιών των απόδημων. Ένδειξη της στροφής αυτής αποτελεί η ίδρυση το 1983 της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού. Με τις ανατροπές που επέφερε το 1989 στο διεθνές πεδίο και με την εντεινόμενη παγκοσμιοποίηση, διεθνώς αλλά και στη χώρα μας, άρχισε να αποκτά νέα βαρύτητα η έννοια της διασποράς³. Η δημιουργία του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού το 1995, με στόχο την περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεων εθνικού κέντρου και διασποράς και το συντονισμό των ενεργειών τους, εγγράφεται σε αυτή τη νέα συγκυρία. Την ίδια εποχή με τη μετατόπιση της πολιτικής της βελγικής και της ελληνικής κυβέρνησης σε θέματα μετανάστευσης, άρχισε και η ΕΟΚ να παρεμβαίνει δυναμικά με οδηγίες και προγράμματα στη διαχείρισή τους.

Κατά τη δεκαετία του 1980, τη στιγμή που η παρουσία των παλαιότερων μεταναστών είχε αποδυναμωθεί με τη μεταβολή της ηλικιακής κατανομής στην παροικία, αυξήθηκε ο αριθμός των νεοαφιχθέντων από την Ελλάδα υπαλλήλων της ΕΟΚ στις Βρυξέλλες και άλλαξε η κοινωνική σύνθεση των μελών και της ηγετικής ομάδας της Ελληνικής Κοινότητας της πόλης. Η νέα ηγετική ομάδα της Κοινότητας απαρτιζόταν κυρίως από υπαλλήλους της ΕΟΚ, καθώς και εκπαιδευτικούς ή δημοσιογράφους, πρόσωπα δηλαδή εξοικειωμένα με τους μηχανισμούς λήψης αποφάσεων στο επίπεδο των εθνικών κυβερνήσεων αλλά και των διεθνών οργανισμών, τα οποία διαχειρίζονταν πολλαπλούς γλωσσικούς και πολιτισμικούς κώδικες. Δίνοντας ταυτόχρονα έμφαση και στην εθνοτική και στην ευρωπαϊκή ταυτότητα, η νέα ηγετική ομάδα επεδίωξε να ισχυροποιήσει τη θέση της λειτουργώντας ως διαμεσολαβητής ανάμεσα στις κυβερνήσεις της Ελλάδας και του Βελγίου και στα όργανα της ΕΟΚ από τη μία, και στη μετανα-

³ Για τις αλλαγές στις σχέσεις του ελληνικού κράτους με τους απόδημους βλ. Μουσιούρου Λ. Μ. (1983) Το ελληνικό κράτος και ο ελληνισμός του εξωτερικού, στο: Τσαούσης Δ. Γ. (επιμ.) *Ελληνισμός – Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα, Εστία, 165-184 και Kitzroeff A. (1991) The transformation of Homeland-Diaspora relations: the Greek case in the 19th-20th centuries, στο: Fossey J. M. (επιμ.) *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic diaspora from antiquity to modern times*, τόμ. II, Άμστερνταμ, J. C. Gieben Publ., 233-250. Για τη νέα βαρύτητα της έννοιας της διασποράς βλ. Κοτζιάς Ν. (1998) Η θεωρία της διασποράς και της μετανάστευσης (ενοιολογική αποσαφήνιση) και η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Τομέας Φιλοσοφίας, *Ο Ελληνισμός της διασποράς. Προβλήματα και προοπτικές*. Διεθνές επιστημονικό συνέδριο, Αθήνα, Νέα Σύνορα-Α.Α. Λιβάνης, 19 και Anthias F. (1998) Evaluating «diaspora»: Beyond ethnicity?, *Sociology* 32, 3, 557.

στευτική εθνοτική ομάδα από την άλλη, και, βέβαια, να καταστεί απαραίτητη σε όλα τα μέρη⁴.

Η ηγετική αυτή ομάδα χάραξε μια στρατηγική ενότητας και συγκεντρωτισμού, η οποία κατέληξε: 1) στην ενοποίηση των δύο ελληνικών Κοινοτήτων στις Βρυξέλλες το 1991, 2) στην ίδρυση, λίγα χρόνια νωρίτερα, το 1988, της Ομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων Βελγίου, και, 3) στη δημιουργία του Συντονιστικού Οργάνου των Ελληνικών Ομοσπονδιών και Κοινοτήτων Ευρώπης το 1990. Με αυτές τις κινήσεις ενδυνάμωσε τα διαπραγματευτικά της όπλα ενόψει της συγκρότησης του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού και της μετεξέλιξης της ΕΟΚ σε Ευρωπαϊκή Ένωση⁵. Κατάφερε να αποσπάσει χρηματοδοτήσεις από την ΕΟΚ και τη ΓΓΑΕ για την κυκλοφορία ελληνικής εφημερίδας στις Βρυξέλλες καθώς και για την οργάνωση προγραμματίων εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας και επαγγελματικής κατάρτισης που απευθύνονταν στους νέους της δεύτερης γενιάς, κατά το διάστημα 1989-1992 τουλάχιστον⁶. Παράλληλα, σε συνεργασία με ορισμένα παιδιά μεταναστών σε πορεία κοινωνικής ανόδου, μετασχημάτισε τους στόχους της Κοινότητας, προσαρμόζοντάς τους στα νέα δεδομένα της παροικίας και της διεθνούς πολιτικής: προωθώντας την ιδέα του «Ευρωπαίου πολίτη» διατύπωσε τη θέση ότι η ενσωμάτωση των νέων ελληνικής καταγωγής στη βελγική κοινωνία έπρεπε να αντιμετωπισθεί ως ένταξη Ελλήνων στην ενωμένη Ευρώπη⁷.

⁴ Βασίζω τις απόψεις που εκφράζονται σε αυτή και την επόμενη παράγραφο κάτω κύριο λόγο στην ανάλυση της αρθρογραφίας της μηνιαίας εφημερίδας *Νόστος* (φ. 1-21) που εκδιδόταν στις αρχές της δεκαετίας του 1990 στις Βρυξέλλες από την Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Βελγίου. Στην εφημερίδα έγραφαν και επαγγελματίες Έλληνες δημοσιογράφοι που ζούσαν στις Βρυξέλλες. Η θεματολογία των κειμένων κάλυπτε ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων που αφορούσαν άμεσα τους μετανάστες (τα όργανα εκπροσώπησής τους, τα πολιτικά τους δικαιώματα, την ενημέρωσή τους, τη νεολαία και την εκπαίδευση, τη στρατολογία, τα ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά, το ρατσισμό), την Ελλάδα (τα «εθνικά θέματα», τη ΓΓΑΕ), το Βέλγιο, την πολιτιστική και αθλητική ζωή, την οικολογία και την ΕΟΚ-ΕΕ. Η τελευταία σελίδα της εφημερίδας αφιερωνόταν συστηματικά σε θέματα σχετικά με τη λειτουργία της ΕΟΚ-ΕΕ. Στο 2ο φύλλο της εφημερίδας διαβάζουμε: «Εμείς, οι Έλληνες του Βελγίου, 25 χιλιάδες περίπου τον αριθμό, έχουμε την τύχη να διαμένουμε και να εργαζόμαστε στην καρδιά της Ευρώπης και ο Ελληνισμός αυτός είναι ένα σημαντικό κομμάτι του Απόδημου Ελληνισμού στην Ευρώπη. [...] Ο Ελληνισμός, κατά συνέπεια, του Βελγίου που βρίσκεται στο κέντρο των αποφάσεων για την Ευρώπη, θα πρέπει και μπορεί να γίνει «Η αιχμή του δόρατος» της Ελλάδας στον Ευρωπαϊκό χώρο». *Νόστος* 2, Δεκέμβριος 1990, 1. Βλ. ενδεικτικά και τα εξής άρθρα: «Δικαίωμα ψήφου στους απόδημους προωθεί η κυβέρνηση» και «Συνέντευξη εφ' όλης της ύλης με το Γενικό Γραμματέα Απόδημου Ελληνισμού κ. Ανδρέα Ζαΐμη», *Νόστος* 1, Νοέμβριος 1990, 1-4 «Αδιέξοδο στην Εκπαίδευση. Την ευαισθητοποίηση της Αθήνας ζητά ο Ελληνισμός του Βελγίου», *Νόστος* 2, Δεκέμβριος 1990, 1-2, «Η Βελγική πολιτική για τους μετανάστες. Προτάσεις για την άρση των διακρίσεων. Συζήτηση εφ' όλης της ύλης με τον υπεύθυνο της βελγικής υπηρεσίας για τους μετανάστες», *Νόστος* 4, Φεβρουάριος 1991, 1-2 «Η Ομοσπονδία θα προωθήσει τα αιτήματά του Ελληνισμού. Επικοδομητική κριτική της ΟΕΚΒ για τη βελγική μεταναστευτική πολιτική», *Νόστος* 5, Μάρτιος 1991, 1-2 «ΕΟΚ και ψήφος στους μετανάστες» *Νόστος* 10, Οκτώβριος 1991, 5 «Το εκλογικό δικαίωμα των πολιτών της ΕΟΚ. Δημογραφικά, πολιτικά και νομικά προβλήματα», *Νόστος* 13, Ιανουάριος 1992, 8-9 «Βελγική υπηκοότητα στους μετανάστες», *Νόστος* 19, Σεπτέμβριος 1992, 4.

⁵ Χαρακτηριστικό είναι το σκεπτικό ίδρυσης του Συντονιστικού Οργάνου των Ελληνικών Ομοσπονδιών και Κοινοτήτων Ευρώπης, όπως περιγράφεται στην εφημερίδα *Νόστος*: «Η αναγκαιότητα ίδρυσης Πανευρωπαϊκού Συντονιστικού Οργάνου υπαγορεύτηκε επίσης και από την αναγκαιότητα πρόσβασης και συμμετοχής των Οργάνων των Αποδήμων Ελλήνων σε υπερεθνικούς οργανισμούς, όπως είναι η ΕΟΚ, αλλά και από σκοπιμότητα προκειμένου να μπορούν οι απόδημοι Έλληνες της Ευρώπης να παίξουν το ρόλο που τους ανήκει στο νομοθετημένο πλέον Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού (ΣΑΕ) στη χώρα μας...». *Νόστος* 1, Νοέμβριος 1990, 5. Το 1992, εξάλλου, αποφασίστηκε να μεταφερθεί η έδρα του Συντονιστικού Οργάνου στις Βρυξέλλες ώστε να υπάρχει αποτελεσματικότερη σύνδεση και επαφή με την ΕΟΚ: *Νόστος* 15, Μάρτιος 1992, 4.

⁶ Για τη χρηματοδότηση της εφημερίδας *Νόστος* από την ΕΟΚ βλ. φ. 1, Νοέμβριος 1990, 1. Παρουσιάσεις και σχόλια για τα εκπαιδευτικά προγράμματα στα εξής φύλλα της εφημερίδας *Νόστος*: φ. 2, Δεκέμβριος 1990, 6, 8 φ. 4, Φεβρουάριος 1991, 6 φ. 5, Μάρτιος 1991, 10 φ. 16, Απρίλιος 1992, 5 φ. 17, Μάιος 1992, 4 φ. 18 Ιούλιος-Αύγουστος 1992, 4 φ. 19, Σεπτέμβριος 1992, 1, 6, 8-10 φ. 20 Οκτώβριος 1992, 5.

⁷ «Οι νέοι της δεύτερης και τρίτης γενιάς των μεταναστών δεν αναζητούν πλέον τα μέσα για να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία, αλλά εφόδια για να ενταχθούν ως Έλληνες στην ενωμένη Ευρώπη»: *Νόστος* 11, Νοέμβριος 1991, 1. Από το 1987 λειτουργεί Επιτροπή Νεολαίας Βρυξελλών στο πλαίσιο της Ελληνικής Κοινότητας Βρυξελλών. Η εφημερίδα *Νόστος* αφιέρωνε πολλές σελίδες της στη νεολαία και τα προβλήματά της και δημοσίευε από το δεύτερο φύλλο και ύστερα άρθρα στα γαλλικά και στα φλαμανδικά για να προσεγγίσει και να ενημερώσει όσα παιδιά δεν γνώριζαν να διαβάζουν ελληνικά.

Τάχθηκε συνεπώς υπέρ της ένταξης στα βελγικά σχολεία μαθημάτων ελληνικής γλώσσας και ορθόδοξης θρησκείας και υποστήριξε την ανάγκη της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης⁸. Με το ίδιο σκεπτικό ενέπλεξε την Κοινότητα στη διεκδίκηση του δικαιώματος της ψήφου για τους μετανάστες, όχι μόνο στις ελληνικές εθνικές εκλογές, αλλά και στις τοπικές εκλογές του Βελγίου, ενώ, παράλληλα, χρησιμοποίησε την ψήφο των μεταναστών στις ευρωεκλογές ως μοχλό πίεσης προς τα πολιτικά κόμματα⁹.

Η νέα ηγετική ομάδα της Κοινότητας γνωρίζοντας τον αντίκτυπο της δράσης των Ελληνοαμερικανών στο Κυπριακό το 1974 και εκμεταλλευόμενη την ιδιαιτερότητα των Βρυξελλών ως έδρα της ΕΕ, επεδίωξε να διαδραματίσει ρόλο στα «εθνικά θέματα» με την ενθάρρυνση των μεταναστών και της κοινής γνώμης του Βελγίου, καθώς και με την κινητοποίηση της παροικίας κατά την περίοδο εξάρσης του μακεδονικού ζητήματος¹⁰. Αυτή η πολιτική φαίνεται ότι πριμοδοτήθηκε και από το ελληνικό κράτος: το 1996, στο πρώτο Συνέδριο του ΣΑΕ - Περιφέρεια Ευρώπης, ο υφυπουργός Εξωτερικών -και ένας από τους κύριους σχεδιαστές της πολιτικής ενίσχυσης του ρόλου των αποδήμων στα «εθνικά θέματα»- Γρηγόρης Νιώτης παρότρυνε τους εκπροσώπους των οργανώσεων όσων ζουν στη γηραιά ήπειρο να δημιουργήσουν ένα «ευρωπαϊκό λόμπι» κατά το πρότυπο του ελληνικού λόμπι στις ΗΠΑ. Στη συζήτηση που ακολούθησε, οι Βρυξέλλες θεωρήθηκαν ως η ενδεδειγμένη έδρα του¹¹.

Η συλλογική ταυτότητα των Ελλήνων, αλλά και των υπολοίπων μεταναστών, είχε συγκροτηθεί πριν από τη μετακίνησή τους βάσει μιας εν μέρει πραγματικής και εν μέρει κατασκευασμένης κοινής ιστορικής πορείας και πολιτισμικής κληρονομιάς, ενώ η επαφή τους με τον γηγενή πληθυσμό και με τους υπόλοιπους αλλοδαπούς ενίσχυσε την αυτοσυνείδησή τους. Ο στιγματισμός όμως και η συνακόλουθη επίκληση ξεχωριστών εθνοτικών ταυτοτήτων δεν υπήρξε το φυσικό προϊόν διαφορετικών παραδόσεων, αλλά απόρροια των ανισοτήτων που αντιμετώπισαν οι ξένοι εργάτες. Η άνιση σχέση του εθνικού πληθυσμού με τις μεταναστευτικές ομάδες εκτυλίχθηκε στο πλαίσιο του κοινωνικού συστήματος και των θεσμών του Βελγίου. Εφόσον ο αρχικός προσδιορισμός των μεταναστών ως ξένων χρησιμοποιήθηκε από την κυρίαρχη κοινωνική ομάδα για να τους αποκλείσει από ορισμένες δραστηριότητες και συνδιαλλαγές και για να περιορίσει την πρόσβασή τους στις πλούτου και δύναμης, ήταν επόμενο η ταυτότητα του ξένου να αποτελέσει μια βάση αντίστασης ενάντια στην κυριαρχία αυτή. Η οργάνωση βάσει ενός εθνοτικού κριτηρίου υπήρξε ένας

⁸ Για τα θέματα αυτά βλ. τα εξής φύλλα της εφημερίδας *Νόστος*: φ. 1, Νοέμβριος 1990, 5, φ. 2, Δεκέμβριος 1990, 2, φ. 4, Φεβρουάριος 1991, 1-2, φ. 5, Μάρτιος 1991, 1-2, φ. 11, Νοέμβριος 1991, 1, 7-10, φ. 13, Ιανουάριος 1992, 11.

⁹ Βλ. παραπομπές υποσημείωσης 3. «Η Γραμματεία του ΣΟΕΟΚ υποστηρίζει σήμερα ότι εάν τα κόμματα και η κυβέρνηση δεν κρατήσουν τις υποσχέσεις τους και δεν ανταποκριθούν θετικά στα αιτήματα του απόδημου Ελληνισμού της Ευρώπης, οι φορείς των αποδήμων θα κατέβουν στις ερχόμενες ευρωεκλογές με δική τους λίστα»: *Νόστος* 3, Ιανουάριος 1991, 3.

¹⁰ Βλ. ενδεικτικά τα εξής άρθρα σε φύλλα της εφημερίδας *Νόστος*: «Οι απόδημοι Έλληνες και τα εθνικά θέματα», φ. 3, Ιανουάριος 1991, 3, αφιέρωμα στο Κυπριακό, φ. 12, Δεκέμβριος 1991, 1, 7-9, με σχετικό κείμενο και στα γαλλικά στη 15, «Μακεδονία. Ιστορική πρόκληση», φ. 14, Φεβρουάριος 1992, 3, «Αθήνα-Σκόπια: Ανοιχτή πληγή» και παρουσίαση του συλλαλητηρίου για την ελληνικότητα της Μακεδονίας που οργανώθηκε στις Βρυξέλλες μπροστά στο κτίριο στο οποίο συνεδρίαζαν οι Υπουργοί Εξωτερικών της ΕΟΚ στις 2 Μαρτίου 1992, φ. 15, Μάρτιος 1992, 1, 8-9, «Τσάμηδες: Νέα πληγή», φ. 17, Μάιος 1992, 11, αφιέρωμα στο «μακεδονικό πρόβλημα», φ. 21, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1992, 1, 7-10. Για τη δράση των Ελληνοαμερικανών στα «εθνικά θέματα» και τον αντίκτυπό της βλ. Constan D., Platias A. (1993) «Diasporas in World politics: An introduction», στο: Constan D., Platias A. (επιμ.), *Diasporas in World politics: The Greeks in comparative perspective*, Λονδίνο, Macmillan, 3-28. Karpathakis A. (1999) Home society politics and immigrant political incorporation: The case of Greek immigrants in New York City, *International Migration Review XXXIII*, 1, 55-79 και Kitroeff A. (2001) Homeland-diaspora relations: The Greek-Americans and Greece in the 20th century, ανακοίνωση στο συνέδριο με θέμα *Arméniens et Grecs en Diaspora: Approches comparatives* που οργάνωσε το Γαλλικό Ινστιτούτο στην Αθήνα το 2001.

¹¹ Πρακτικά του Α' Συνεδρίου ΣΑΕ – Περιφέρεια Ευρώπης (Λευκωσία 6-8/6/1996) στην ιστοσελίδα του ΣΑΕ – Περιφέρεια Ευρώπης, 17, 22.

από τους τρόπους με τους οποίους οι μετανάστες διαχειρίστηκαν το φόβο που προξενούν οι αλλαγές και το άγνωστο, καθώς και την κοινωνική μειονεξία. Οι κληρονομίες και οι παλαιότερες ταυτότητες λειτούργησαν ως βάση για την άρθρωση μορφών κοινωνικής αλληλεγγύης και δικτύων αλληλοβοήθειας, χρησιμοποιήθηκαν δηλαδή για τη συγκρότηση ενός κοινωνικού κεφαλαίου. Προϋπάρχουσες ή καινοφανείς διαφορές απέκτησαν όμως νέο κοινωνικό νόημα και σημασία όταν ακριβώς συσχετίστηκαν με την άνιση πρόσβαση στις πηγές πλούτου και κύρους και με τις συγκρούσεις για την ανακατανομή των κοινωνικών θέσεων¹².

Η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ οδήγησε σταδιακά σε συνολικότερους μετασχηματισμούς στη ζωή των μεταναστών, καθώς μετέβαλε το νομικό καθεστώς των Ελλήνων που ζουν στο Βέλγιο προσδίδοντάς τους νέα δικαιώματα. Χάρη, εξάλλου, στις ιδεολογικές διεργασίες που συνόδευσαν την πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης, από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, ο ορισμός του ξένου είχε ήδη μεταβληθεί: η λέξη μετανάστης για τους περισσότερους Βέλγους ταυτιζόταν πλέον με τον μουσουλμάνο Άραβα ή Τούρκο, ενώ οι Έλληνες, οι Ιταλοί και οι Ισπανοί μετανάστες μετατράπηκαν στη συνείδηση της κοινωνίας υποδοχής σε Ευρωπαίους πολίτες. Η δυναμική των διεθνών σχέσεων λειτουργούσε λοιπόν, στις συγκεκριμένες ιστορικές συγκυρίες, με τρόπο ώστε να συγκροτηθούν, παράλληλα με την εθνοτική, νέες ευρύτερες ταυτότητες – όπως, για παράδειγμα, η ταυτότητα των «μεσογειακών» λαών της Ευρώπης ή η ταυτότητα του «Ευρωπαίου πολίτη».

Τα εθνοτικά δίκτυα και οι ταυτότητες μεταβλήθηκαν συνεπώς, όπως είδαμε, μέσα από τις σχέσεις των μεταναστών με πολλαπλά δίκτυα και θεσμούς στον τόπο καταγωγής και στη χώρα υποδοχής, αλλά και μέσα από τις νέες κοινωνικές τους εμπειρίες και την εξοικείωση με διαφορετικές πολιτισμικές αναπαραστάσεις. μετασχηματίστηκαν μέσα από την αλληλεπίδραση των κοινωνικών σχέσεων και των πολιτισμικών συστημάτων του κράτους αποστολής και της χώρας στην οποία εγκαταστάθηκαν, αλλά και σε συνάρτηση με τη νέα συγκυρία των διεθνών σχέσεων. Σε όλους αυτούς τους μετασχηματισμούς ωστόσο οι αρχικοί μετανάστες-εργάτες, λόγω της σωρευτικής λειτουργίας του καθεστώτος τους ως ξένων και της κοινωνικής τους προέλευσης και θέσης, είχαν λιγότερες δυνατότητες από άλλες κοινωνικές ομάδες γηγενών ή Ελλήνων να ορίσουν και να κατευθύνουν τις διαδικασίες ανασυγκρότησης των ταυτοτήτων και των πολιτισμικών τους χαρακτηριστικών.

¹² Βλ. υποσημείωση 1.

Ιστορική προσέγγιση της παρουσίας των Ελλήνων στις Κάτω Χώρες από το 1600 μέχρι την εποχή της μετανάστευσης του 1950

Θανάσης Διαλεκτόπουλος

1. Τα ίχνη των πρώτων Ελλήνων στις Κάτω Χώρες τον 17ο αιώνα

Πληροφορίες για τη ζωή και τη δράση Ελλήνων στην Ολλανδία αντλούμε, ήδη από τις αρχές του 17ου αιώνα, κυρίως από το αρχαικό υλικό που βρίσκεται συγκεντρωμένο στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Algemeen Rijksarchief) στη Χάγη. Σχεδόν όλο το υλικό που σώζεται εκεί προέρχεται από εκθέσεις διπλωματικών και προξενικών αντιπροσώπων και από τοπικά αρχεία Πρεσβειών και Προξενείων. Στα Δημοτικά Αρχεία του Άμστερνταμ και στην πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη του Λέυντεν είναι επίσης φυλαγμένο πολύτιμο υλικό. Ακόμα, ιδιωτικά αρχεία κάποιων οικογενειών (διπλωματών και προξένων) μπορούν να περιλαμβάνουν έγγραφα με πλούσιες πληροφορίες. Οι αναφορές που γίνονται στις διάφορες πηγές αφορούν κυρίως τον εμπορικό και διπλωματικό τομέα καθώς και την εκπαίδευση. Στις διπλωματικές εκθέσεις επισυνάπτονται συχνά σημαντικά παραρτήματα: αποδεικτικά έγγραφα, αντίγραφα επιστολών πληροφοριοδοτών, λογαριασμοί και κατά την ελληνική επανάσταση και τοπικές εφημερίδες. Στα τοπικά αρχεία Πρεσβειών και Προξενείων βρίσκουμε συμβολαιογραφικές πράξεις, δικόγραφα, έγγραφα σχετικά με χρεοκοπίες κ.λπ.

Στενά συνδεδεμένα με τα τοπικά αρχεία είναι τα Ταμιακά αρχεία (Thesauriearchieven) που περιέχουν τα κατάστιχα των φόρων που επιβάλλονταν στο εμπόριο Ολλανδών υπηκόων και προστατευομένων ή στο εμπόριο που γινόταν με ολλανδικά πλοία. Τέλος, στα ιδιωτικά αρχεία διπλωματών και προξένων εκτός από σημειώσεις και αλληλογραφία ιδιωτικής φύσης υπάρχει περίπτωση να βρίσκονται και τμήματα υπηρεσιακών αρχείων που να έχουν σχέση με τους Έλληνες.

Αναδιφώντας όλες αυτές τις πηγές εξάγονται πολλές πληροφορίες γύρω από τη ζωή και οργάνωση των Ελλήνων που έρχονταν στην Ολλανδία με την ιδιότητα εμπόρων, κληρικών, σπουδαστών κ.λπ.¹

Στο τέλος του 16ου αιώνα άρχισαν ολλανδικά πλοία να εισέρχονται στην Ανατολική Μεσόγειο και στο Αιγαίο. Μετά το 1610 όμως άρχισε να αναπτύσσεται μια εμπορική κίνηση μεταξύ Ολλανδίας και των χωρών γύρω από το Αιγαίο με τη σταθερή άνθιση του ολλανδικού λεβαντινού (ιταλ. *levante* = ανατολικός) εμπορίου. Βασικός πυρήνας της εμπορικής αυτής κίνησης ήταν η ανταλλαγή ανάμεσα σε προϊόντα ευρωπαϊκής υφαντουργίας, ιδίως εριούχα υφάσματα (τσόχες) - αργότερα και με άλλα βιομηχανικά και αποικιακά προϊόντα- και στο ανατολικό βαι-

¹ Συστηματική αρχειακή έρευνα γύρω από την ελληνική παροικία της Ολλανδίας έγινε από τον Ben J. Slot και Daniël Koster. Οι δύο ερευνητές έχουν δημοσιεύσει κατά καιρούς διάφορες ανέκδοτες επιστολές και άλλο πολύτιμο αρχειακό υλικό που αφορά τη ζωή και την εμπορική δραστηριότητα των Ελλήνων πάροικων ήδη από τον 17ο αιώνα.

βάκι (σκέτο ή κλωστή ή ύφασμα), τα μεταξωτά, το μαλλί και τις τρίχες αιγών Άγκυρας.

Το ολλανδικό εμπόριο είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους Έλληνες εμπόρους της Σμύρνης γιατί ήταν ελεύθερο και όχι μονοπώλιο των Ολλανδών που ήταν εγκαταστημένοι στην Τουρκία. Οι υπήκοοι του Τούρκου Σουλτάνου είχαν το δικαίωμα να εμπορεύονται ελεύθερα από την Τουρκία στην Ολλανδία και να εγκατασταθούν ως έμποροι στο Άμστερνταμ αγοράζοντας με λίγα φιορίνια υπηκοότητα. Έτσι στα Αρχεία πολιτών (Roorterboeken) του Άμστερνταμ βρίσκουμε πολιτογραφημένους αρκετούς Έλληνες εμπόρους.

Οι πρώτοι Έλληνες που συναντούμε στην Ολλανδία είναι έμποροι που έμεναν στην Αμβέρσα, στη μικρή χρονική περίοδο του 16ου αιώνα, τότε που η πόλη αυτή υπαγόταν στην Ολλανδία². Τον 17ο αιώνα αρκετοί Έλληνες, κυρίως κληρικοί, ταξιδεύουν στην Ολλανδία συνήθως για σπουδές στο περίφημο Πανεπιστήμιο του Λέυντεν όπου εγγράφονται «τιμής ένεκεν» (honoris causa).

Ο 17ος αιώνας είναι ο Χρυσός αιώνας των Ενωμένων Ολλανδικών Επαρχιών και η Ολλανδία ήταν μια από τις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις. Τα ολλανδικά πανεπιστήμια ήταν σημαντικά κέντρα μόρφωσης και οι Ολλανδοί λόγιοι είχαν μεγάλη φήμη. Στο Πανεπιστήμιο του Λέυντεν αναπτύχθηκε έντονο ενδιαφέρον για την Ελλάδα, πράγμα στο οποίο συνέβαλε σημαντικά η μορφή του πατριάρχη Κύριλλου Λούκαρη (1572-1638). Το 1611 η ολλανδική κυβέρνηση έστειλε στην Κωνσταντινούπολη τον πρώτο πρεσβευτή της, τον Cornerlis Haga. Οι δραστηριότητες του Haga συνέβαλαν σημαντικά στη σύσφιξη των δεσμών μεταξύ των Ελλήνων και των Ολλανδών. Έχουμε τη μαρτυρία ότι κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα, δώδεκα περίπου Έλληνες πρόσφυγες, κληρικοί οι περισσότεροι, έφτασαν στην Ολλανδία σε αναζήτηση υποστήριξης και ότι στις περισσότερες περιπτώσεις πήραν οικονομική βοήθεια³. Υπήρχαν όμως και απατεώνες. Ένας απ' αυτούς ήταν ο Ιωάννης Τρύφων που έφτασε στη Χάγη το 1605, λέγοντας ότι είναι γιος του Δούκα της Μονεμβασίας διωγμένος από τους Τούρκους. Ξεγέλασε την ολλανδική κυβέρνηση και πήρε ελεημοσύνη⁴!

Δεν ήταν όμως πάντοτε τα χρήματα ο μοναδικός σκοπός που έφερε τους Έλληνες στην Ολλανδία. Μια ομάδα Ελλήνων μεταξύ των οποίων ο Χρύσανθος Λάσκαρις, κάποιος Nicolo Miniati από τη Ραγκούσα, ένας πρώην αρχιεπίσκοπος της Χίου και κάποιιοι εξόριστοι από τη Μάνη, πλησίασαν μεταξύ των ετών 1615 και 1619 τον Ολλανδό πρίγκιπα και λαμπρό στρατηγό της εποχής Maurits και του ζήτησαν να ηγηθεί ενός στρατού εναντίων των Οθωμανών. Το σχέδιο όμως δεν τελεσφόρησε⁵.

Η πρώτη εμπορική επαφή που θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ανάμεσα σε Έλληνες εμπόρους της Ανατολής και Ολλανδούς ανάγεται στα 1612 όταν έφτασε στην Ολλανδία κάποιος Νικόλαος Λύσιος από την Κύπρο. Ο Λύσιος μετέφερε προς την ολλανδική κυβέρνηση υπόμνημα σχετικό με την διοργάνωση μονοπωλιακού εμπορίου ανάμεσα σε Κύπρο και Ολλανδία, σχέδιο που, όμως, δεν έλαβε συνέχεια⁶.

2. Η πρώτη οργανωμένη ελληνική παροικία τον 18ο αιώνα

Στις αρχές του 18ου αιώνα έχουμε τις πρώτες ενδείξεις για Έλληνες εμπόρους που εγκαταστάθηκαν στην Ολλανδία. Ελληνική εμπορική παροικία όμως δεν είχε συσταθεί

² Αρχεία της πόλης Αμβέρσα, stadssecretariaat 5184 (έτος 1583). Slot B.J. (1981) Σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος από τον ΙΖ' αιώνα μέχρι τον Καποδίστρια *Νέα Εστία*, 1981, τόμος 110, τεύχος 1302, 1345 – 1359, 1349.

³ Koster Daniël (1995) *To Hellen's Noble Land*, Athens, 20.

⁴ Γενικά Αρχεία του Κράτους (Α.Ρ.Α) στη Χάγη. Αρχεία Staten Generaal, resolutie 5-7-1605. Slot B.J. (1981) Οι σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος..., ό.π. 1350.

⁵ Koster Daniël (1995) *To Hellen's Noble Land*, Athens, 20.

⁶ Γενικά Αρχεία του Κράτους (Α.Ρ.Α) στη Χάγη. Αρχεία Staten Generaal, resolutie 3-5- 1612. Slot B.J. (1981) Σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος..., ό.π., 1350.

ακόμα διότι μέχρι περίπου τα μέσα του 18ου αιώνα την πρώτη θέση στο εμπόριο με την Ολλανδία εξακολουθούσαν να την έχουν Αρμένιοι και Ιουδαίοι.

Πολλοί Έλληνες που έφταναν στο Άμστερνταμ μπάρκαραν συχνά με ολλανδικά καράβια. Στα αρχεία της Εταιρίας Ανατολικών Ινδιών αναφέρονται μερικά ελληνικά ονόματα⁷. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση ενός νέου από τα Μάρμαρα της Πάρου, του Γιάννη Μπιζιά, που είχε μπαρκάρει με ένα ολλανδικό καράβι στα 1729. Στην Ολλανδία δούλεψε σε ένα πλοίο της Εταιρίας Ανατολικών Ινδιών ως Jan van Biesen, ολλανδική μορφή του ελληνικού ονόματός του. Έφτασε να γίνει υποδιευθυντής των εφοπλιστικών τομέων της εταιρίας στην Ασία, διευθύνοντας ένα στόλο πενήντα μεγάλων εμπορικών πλοίων που ταξίδευαν μεταξύ Αραβίας και Ιαπωνίας. Επί είκοσι χρόνια παρέμεινε αγνοούμενος για την οικογένειά του και πέθανε στη Τζακάρτα, πρωτεύουσα της Ινδονησίας. Όταν στα 1751 τα αδέρφια του, απλοί ράφτες στη Σμύρνη, έλαβαν από την Ολλανδία απροσδόκητη κληρονομιά, διαθέτης της οποίας ήταν ο χαμένος τους αδερφός, είχαν τους λόγους τους να εκπλαγούν⁸.

Από τα μέσα του 18ου αιώνα η ανταλλαγή ολλανδικών προϊόντων με προϊόντα της Ανατολής άρχισε σιγά σιγά να περνά στα χέρια των Ελλήνων εμπόρων της Σμύρνης. Γύρω από τη Σμύρνη υπήρχε ένα καλά οργανωμένο δίκτυο που κάλυπτε την Ελλάδα, την Κωνσταντινούπολη και την Αίγυπτο.

«Το κανονικό πλαίσιο της εμπορικής λειτουργίας είναι η εμπορική εταιρία, η «συντροφία»: ενώνει ένα ορισμένο αριθμό «συντρόφων» που μετέχουν στα κέρδη και στις ζημιές ανάλογα με το κεφάλαιο που έχουν επενδύσει. Κατά κανόνα πρόκειται για εμπορικές εταιρίες που επιδίδονται σε εμπόριο μεγάλων αποστάσεων: έχουν την έδρα τους σε ένα μεγάλο κέντρο της τουρκοκρατούμενης ανατολής και οι συνέταιροι διασκορπίζονται στα εμπορικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ευρώπης για να διευθύνουν, επί τόπου, την πορεία των επιχειρήσεων»⁹.

Οι επιχειρήσεις αυτές ήταν περιορισμένης διάρκειας (3,5 μέχρι και 10 χρόνων) και αργότερα χωρίζαν. Μερικές μεγάλες ελληνικές επιχειρήσεις έκαναν εμπόριο εκατομμυρίων φιορινιών¹⁰. Μέσα στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής οικονομίας η ελληνική παροικία του Άμστερνταμ λειτουργούσε ως μεταπρατική μονάδα.

«Η παροικία του Άμστερνταμ, όπως και οι περισσότερες ελληνικές εμπορικές παροικίες που συγκροτούνται στο 18ο αιώνα, είναι βέβαια αποτέλεσμα της δημογραφικής πίεσης και των άλλων παραγόντων που συντελούν στη μετανάστευση από τον ελληνικό χώρο, ταυτόχρονα, όμως, εκφράζει και μια πιο προηγμένη φάση αυτού του ανταγωνισμού: στο μέτρο που εκποτίζουν από τις αγορές της οθωμανικής αυτοκρατορίας τους δυτικούς εμπόρους και τους υποκαθιστούν, οι Έλληνες έμποροι νοιώθουν αρκετά ισχυροί ώστε για να προωθήσουν τις θέσεις τους μέσα στις ίδιες τις χώρες των ανταγωνιστών τους. Το παράδειγμα της οικογένειας του Κοραή είναι χαρακτηριστικό: ο παππούς του Αδαμάντιου, ο Δ. Ρύσιος, εμπορεύεται με την Ολλανδία «δια μέσου των Ολλανδών». Μια γενιά αργότερα, ο πατέρας του, που μετέχει κι αυτός στο ολλανδικό εμπόριο της Σμύρνης, θέλει να έχει δικό του άνθρωπο στο Άμστερνταμ και στέλνει το γιο του να τον αντιπροσωπεύσει: οι Ολλανδοί ενδιάμεσοι καταργούνται»¹¹.

⁷ Γενικά Αρχεία του Κράτους (Α.Ρ.Α), Αρχεία Εταιρίας Ανατολικών Ινδιών, Scheepssoldijboeken D.92. Slot B.J. (1981) Σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος..., ό.π., 1350.

⁸ Slot B.J. (1981) Σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος..., ό.π., 1350. Γενικά Αρχεία του Κράτους (Α.Ρ.Α), Προξενείο Σμύρνης g-3, έτος 1751 και d-7.

⁹ Πέτρου Σταμάτης (1976) Γράμματα από το Άμστερνταμ, Ηλιού Φιλ. (επιμ.), Αθήνα, μθ'.

¹⁰ Slot B.J. (1981) Σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος ..., ό.π., 1346.

¹¹ Πέτρου Σταμάτης (1976) Γράμματα από το Άμστερνταμ, ό.π. Ο παππούς και ο πατέρας του Α. Κοραή αναφέρονται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Α.Ρ.Α). Dir Levantse Handel, φ. 135 και 138. Επίσης στο: Βίος Αδαμαντίου Κοραή, συγγραφείς παρά του ιδίου, Παρίσι, 1833, 18.

Γύρω στα 1750 γραμματείς και βοηθητικό προσωπικό ελληνικών εταιριών που εγκαθίσταντο για μεγάλα χρονικά διαστήματα στο Άμστερνταμ, ίδρυσαν μια μικρή εμπορική κοινότητα. Αυτή θα διατηρηθεί μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα. Δίπλα σ' αυτούς υπήρχε κι ένας κινητός πληθυσμός από σπουδαστές, ναυτικούς που ταξίδευαν στο λιμάνι του Άμστερνταμ, λόγιους που έρχονταν να τυπώσουν τα βιβλία τους, περαστικούς κληρικούς για εράνους κ.λπ.¹²

Για την ελληνική παροικία του Άμστερνταμ πληροφορίες αντλούμε από το βιβλίο του Β. Σκουβαρά όπου γίνεται αναφορά σε έναν από τους πάροικους, τον Ιωάννη Πρίγκο¹³. Ο Πρίγκος έχει καταγράψει τα πεπραγμένα της ιστορίας της ελληνικής παροικίας του Άμστερνταμ από τις 11 Ιουλίου 1753 ως τις 14 Δεκεμβρίου 1764. Το έργο αποτελείται από 164 χειρόγραφες σελίδες και είναι γνωστό ως *Χρονικό του Άμστερνταμ*. Πρόκειται στην ουσία για αντίγραφα επίσημων εγγράφων που έστελναν και έπαιρναν οι πάροικοι, σχολιασμένα και συνδεδεμένα χρονολογικά μεταξύ τους από τον Πρίγκο. Αποτελεί μοναδική πηγή για τη γνώση της ζωής και των δραστηριοτήτων των Ελλήνων του Άμστερνταμ στα μέσα του 18ου αιώνα.

Στην αρχική σύνθεση της παροικίας οι έμποροι από τη Σμύρνη και τη Χίο βρίσκονται στην πρώτη γραμμή ενώ παράλληλα σημειώνεται και παρουσία εμπόρων από τη Θεσσαλονίκη και τη Ζαγορά.

«Ήσαν όλοι τους απλοϊκοί, εργατικοί κι ασχολούνταν μ' εμπορικές επιχειρήσεις. Ξεριζωμένοι καθώς βρέθηκαν εκεί στις εσχατιές της Ευρώπης, τουρκομερίτες ταπεινοί, σχετίστηκαν μεταξύ των, συναναστρέφονταν ο ένας τον άλλο, και προσπαθούσαν να σπρώξουν τις μαύρες μέρες της ξενιτιάς, απαλύνοντας τον καθημερινό τους μόχθο. Τους ένωνε μια κοινή μοίρα και τους αδέρφωνε η νοσταλγία για τη μακρινή, σκιάβα πατρίδα τους»¹⁴.

Μέσα στο ετερόδοξο περιβάλλον όπου ζούσαν, η ορθόδοξη πίστη αποτελούσε πρωταρχικό πλαίσιο της ζωής τους και το μοναδικό τους πνευματικό στήριγμα. Γι' αυτό όταν στα 1752 πέρασε από το Άμστερνταμ ο επίσκοπος Αρκαδίας Γεράσιμος Αυλωνίτης, οι πάροικοι θέλησαν να λειτουργηθούν. Φρόντισαν να ζητήσουν άδεια απ' τις ολλανδικές αρχές και τους επιτράπηκε να τελέσουν το μυστήριο με την προϋπόθεση να *«έχουν την πόρτα ανοικτή να βλέπει ο καθένας όταν λειτουργούσι»*. Δόθηκε άδεια για έξι μήνες που ωστόσο έγινε παντοτινή¹⁵.

Μετά το τυχαίο αυτό γεγονός οι πάροικοι άρχισαν να σκέφτονται για μόνιμο ιερέα έτσι ώστε να μπορούν τακτικά να εκτελούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Κάποιοι περαστικοί ορθόδοξοι ναυτικοί πληροφόρησαν τους πάροικους ότι στην Αγγλία έμενε ένας Ρώσος ψάλτης που λεγόταν Αλέξιος Παρτζικάλας (ή Κοζάκος). Αλληλογράφησαν μαζί του κι αυτός δέχτηκε να χειροτονηθεί παπάς και να εγκατασταθεί μόνιμα στην Ολλανδία. Τον προτίμησαν γιατί ήταν Ρώσος υπήκοος κι ήλπιζαν έτσι να θέσουν την ενορία τους κάτω από την ρωσική προστασία και να δέχονται χρηματικές ενισχύσεις. Εφοδιασμένος με τις απαραίτητες συστατικές επιστολές, ο Αλέξιος πήγε στη Σμύρνη και χειροτονήθηκε ιερέας με το όνομα Αμβρόσιος.

Επιστρέφοντας ο Αμβρόσιος στην Ολλανδία, οι Έλληνες πάροικοι θέλησαν να ανακοινώσουν τη χειροτονία στη Σύνοδο της Ρωσίας και να ζητήσουν παράλληλα την ίδρυση ορθόδοξης εκκλησίας στο Άμστερνταμ. Η ρωσική Σύνοδος αντέδρασε στις ενέργειες των Ελλήνων που έγιναν χωρίς να ρωτηθεί εκείνη και χωρίς η χειροτονία να τελεστεί στη Ρωσία από Ρώσο αρχιερέα. Έτσι οι πάροικοι έμειναν με τον Αμβρόσιο Παρτζικάλα και οι ίδιοι ανέ-

¹² Πέτρου Σταμάτης (1976) Γράμματα από το Άμστερνταμ, μθ.

¹³ Σκουβαρά Β. (1964) Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789). Η ελληνική παροικία του Άμστερνταμ, η σχολή και η βιβλιοθήκη της Ζαγοράς *Θεσσαλικά Χρονικά*, Αθήνα, τόμος Θ'. Για την ελληνική παροικία του Άμστερνταμ βλέπε ακόμα: Ανδριώτη Ν. (1931) Το Χρονικό του Άμστερνταμ, *Νέα Εστία* 10, 846-853 και 914-920.

¹⁴ Σκουβαρά Β. (1964) Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)...., ό.π., 39.

¹⁵ Ανδριώτη Ν. (1931) Χρονικό του Άμστερνταμ, ό.π., 11. Σκουβαρά Β. (1964) Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)...., ό.π., 40.

λαβαν ολόκληρη τη μισθοδοσία και διατροφή του.

«Ο παπά-Αμβρόσιος έπαιρνε 24 φιορίνια το χρόνο για τροφή. Κάθε σπίτι ήταν υποχρεωμένο να τον τραπεζώνει μια-δυο φορές τη βδομάδα. Του έδιναν επίσης κι 60 φιορίνια το χρόνο για νοίκι. Το Πάσχα και τα Χριστούγεννα έβγαζαν και δίσκο για τον παπά. Τα Φώτα πήγαινε κι έκανε αγιασμό στα σπίτια των παροίκων»¹⁶.

Η εκκλησία στεγάστηκε σε ένα υπερώο και αφιερώθηκε στην Αγία Αικατερίνη. Για να εξοικονομήσουν οι πάροικοι τα εκκλησιαστικά σκεύη, έκαναν έρανο μεταξύ τους.

«Έτσι άρχισε ο ταχτικός εκκλησιασμός των Ρωμιών πραγματευτάδων. Ο εσπερινός γινόταν πότε στο ένα πότε στ' άλλο σπίτι. [...] Τις Κυριακές και τις μεγαλογιورتάδες συνάζονταν όλοι και γιόρταζαν μέσα σε μια γνήσια ρωμαίικη ατμόσφαιρα. Η εκκλησία τους πολύ συχνά είχε κι άλλους προσκυνητές. Πάντοτε βρίσκονταν περαστικοί ορθόδοξοι έμποροι, ένα πλήθος Γραικοί ναύτες που δούλευαν στα ολλανδέζικα εμπορικά καράβια, κι άλλοι τουρκομερίτες που σπούδαζαν στη Leyden. Κοντά σ' αυτούς, έρχονταν να λειτουργηθούν ναύτες ρωσικών καραβιών, Ρώσοι έμποροι και περατάρηδες «Μόσκοβοι» κάθε οικονομικής και κοινωνικής τάξης»¹⁷.

Στα επόμενα χρόνια οι Έλληνες πάροικοι επανέλαβαν την εκκλησία τους στη Σύνοδο της Ρωσίας για να αποκτήσουν μια επίσημη κι αναγνωρισμένη εκκλησία. Δε διστάζουν μάλιστα να ονομάσουν τη Ρωσική Εκκλησία «κοινή μητέρα των Ορθοδόξων κι ιδιαίτερα των Ρωμιών», προσπαθώντας έτσι να φανούν ευθυγραμμισμένοι με την εξωτερική ρωσική πολιτική εκείνο τον καιρό στην Βαλκανική. Παρόλα αυτά οι εκκλησίες τους δεν καρποφόρησαν.

Για να διευκολύνονται οι επισκέπτες και οι λόγιοι στην παρακολούθηση της λειτουργίας, αποφάσισαν οι πάροικοι να μεταφράσουν τη Θεία Λειτουργία στα Ολλανδικά. Με κοινή εισφορά πλήρωσαν ένα Ολλανδό ελληνιστή και την «εμεταγλώττισαν»- κατά την έκφραση του Χρονικού. Το τύπωμα της μετάφρασης έγινε με δαπάνη ενός Άγγλου βαρώνου γεννημένου στη Ρωσία, του Wolf. Αυτός όταν στα 1760 επισκέφτηκε το Άμστερνταμ, εκκλησιάστηκε στην εκκλησία των Ρωμιών, έμαθε για τον αγώνα τους και τους συμπάθησε. Έτσι κυκλοφόρησε η ορθόδοξη λειτουργία στα Ολλανδικά σε χίλια αντίτυπα.

Ένα τυχαίο γεγονός εκείνο τον καιρό ήρθε να δώσει λύση στο θέμα της εκκλησίας, χωρίς συνοδικές αποφάσεις και κυβερνητικές παρεμβάσεις. Στην Μπατάβια, νησί των ολλανδικών Ινδιών, πέθανε στα 1748 ο Φιλιππουπολίτης Ρωμιός Δημήτριος Παπα-Θανάσης που εμπορευόταν εκεί μαζί με τον συνέταιρό του Κωνσταντίνο Μαυρουδόγλου – ήδη αποβιώσας αυτός -, αφήνοντας στους κληρονόμους τους ένα ποσό 15.417 φιορινιών. Τα χρήματα αυτά στάλθηκαν στο Άμστερνταμ και κατατέθηκαν στο Ταμείο Παρακαταθηκών (Weeskamer) μέχρι να βρεθούν οι κληρονόμοι.

Στα 1762 έφτασαν στο Άμστερνταμ δύο Φιλιππουπολίτες επίτροποι της κληρονομιάς εφοδιασμένοι με επιτροπικά γράμματα και εξουσιοδοτήσεις. Το γραφειοκρατικό σύστημα της Ολλανδίας απαιτούσε, ωστόσο, κι άλλες βεβαιώσεις. Σύμφωνα με τους νόμους έπρεπε να παρουσιάσουν γνωστούς και αξιόπιστους εγγυητές. Μπροστά στην αμηχανία τους και κοντεύοντας οι ταξιδιώτες να φύγουν άπρακτοι, οι πάροικοι πρότειναν να μπουν δύο από αυτούς εγγυητές με την προϋπόθεση να διατεθούν πέντε χιλιάδες φιορίνια από το ποσό της κληρονομιάς για την αγορά ενός σπιτιού που θα στέγαζε την εκκλησία. Οι επίτροποι δέχτηκαν την πρόταση και το σχέδιο μπήκε σε εφαρμογή.

Σε λίγο καιρό βρέθηκε κάποιο οίκημα κοντά στην Παλιά Εκκλησία (Oudekerk), στην περιοχή Fluwelen Burgwal, σε μια ήσυχη γειτονιά μακριά από κέντρα διασκέδασης και ταβέρνες. Οι πάροικοι αποφάσισαν να το αγοράσουν. Σε μια σημείωσή του ο Πρίγκος γράφει:

«Είναι 6 κάμαρ, μέσα κομμάτι στενό είναι.... Έχει και κατώ όπου το λένε ολλανδέζικα κέλ-δερ. Αυτό θέλει το νοικιάζομε δια το δόσιμο της χώρας όπου είναι f 106 κάθε χρόνο. Και

¹⁶ Σκουβαρά Β. (1964) Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)...., ό.π., 43.

¹⁷ Σκουβαρά Β. (1964) Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)...., ό.π., 44.

τώρα εκείνος όπου κάθετο μέσα πλερώνει f 360 το χρόνο...»¹⁸.

Με την αγορά αυτού του οικήματος λυνόταν επιτέλους το πρόβλημα της στέγασης για την εκκλησία και τον παπά. Το γεγονός αυτό ήταν από τα πιο σημαντικά στην ιστορία της ελληνικής παροικίας του Άμστερνταμ.

Στα χρόνια αυτά, το Άμστερνταμ, πολυσύχναστη και εμπορικότατη πόλη με περίπου 200.000 κατοίκους, ήταν η εμπορική καρδιά της Ολλανδίας – το «μαγαζί του κόσμου» όπως το ονόμαζαν. Οι Ρωμιοί πάροικοι, παλιοί και νέοι, δούλευαν σκληρά μέσα στο ποικιλώνυμο πλήθος που κατέκλυζε καθημερινά τη Μπούρσα (Bourse = Χρηματιστήριο). Εκεί συναντιόντανπραματευτές από κάθε γωνιά της γης και γίνονταν οι διάφορες εμπορικές συναλλαγές και δοσοληψίες. Κάθε έμπορος είχε το δικό του τόπο για να τον βρίσκουν οι μεσίτες. Ο Ν. Παπαδόπουλος περιγράφει το χώρο αυτό ως εξής: «Μέγα Κτίριον πλινθομαρμάρινον με περιστύλιον, και βασταζόμενον από 46 στύλους επιγεγραμμένους με τοσούτους αριθμούς»¹⁹. Ο Πρίγκος εξηγεί:

«...κάθα νούμερο, ήτοι αριθμός, στέκει ένα γένος... Και κάθε κολόννα γράφει τι πουλούνε και αγοράζουν εκείνοι όπου στέκουν εκεί... Οι Ρωμαίοι στέκουν στο νούμερο 10 της κολόννας και ούλοι όσοι πραγματεύουν στην Ελλάδα, Κωνσταντινόπολη, Σμύρνη, Σαλονίκη, Αλεξάνδρα, Μισίρι και άλλα από εκείθε πάνε και έλθονται πραγματείεις»²⁰.

Το φθινόπωρο του 1771 φτάνει στο Άμστερνταμ ως αντιπρόσωπος μιας τετραμελούς εμπορικής εταιρίας, ο κατοπινός δάσκαλος του γένους Αδαμάντιος Κοραής συνοδευόμενος από τον Σταμάτη Πέτρου²¹. Ο Πέτρου ήρθε στο Άμστερνταμ ως παραγός (ο ίδιος αποκαλεί τον εαυτό του «δούλο» με την έννοια του υπηρέτη) τον οποίο διέθεσε ο ένας από τους συνεταίρους που είχε το οικονομικό προβάδισμα στην εταιρία, ο Στάθης Θωμά. Μέσα σε δύο χρόνια, από τον Οκτώβριο του 1772 ως τον Οκτώβριο του 1774, ο Πέτρου θα γράψει δεκατέσσερα γράμματα στο αφεντικό του στη Σμύρνη που αποτελούν πολύτιμη πηγή πληροφοριών γύρω από τη ζωή και τις εμπορικές δραστηριότητες του Κοραή, αλλά και γενικότερα το γίνεσθαι της ελληνικής παροικίας.

Η παροικία εξακολουθούσε να έχει πολύ κλειστή ζωή και να είναι πολύ δεμένη έχοντας ως μοναδική απασχόληση το εμπόριο. Κατά τα λόγια του Β. Slot οι Ρωμιοί «ζούσαν σ' ένα είδος πνευματικού γκέτο» μέσα στην «permissive society» (= κοινωνία ηθικής ανοχής) του Άμστερνταμ²². Ξένοι και νιόφερτοι καθώς ήταν προσπαθούσαν να προοδεύσουν καταβάλλοντας σκληρή προσωπική εργασία. Γράφει ο Σταμάτης Πέτρου:

«... (οι) εδώ πραγματευτάδες... όταν φορτώνουν πράγμα, δουλεύουν ωσάν χαμάληδες»²³. Μετά το πέρας της λειτουργίας κάθε Κυριακή και γιορτή μαζεύονταν στο δωμάτιο του παπά και συζητούσαν πίνοντας τον καφέ τους για τα διάφορα σημαντικά γεγονότα, ανακοίνωναν τα νέα που είχαν απ' τις πατρίδες τους και μιλούσαν «περί νεγότσιου (= εμπορίου) και περί άλλων συμβεβηκών»²⁴.

Μέσα στο Χρηματιστήριο ξεχώριζαν για τα μακριά ανατολίτικα ρούχα τους που ποτέ δεν σκέφτηκαν να τα εκσυγχρονίσουν με τον ευρωπαϊκό περίγυρο.

¹⁸ Ανδριώτη Ν. (1931) Χρονικό του Άμστερνταμ, ό.π., 147-148. Σκουβαρά Β. (1964) Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)...», ό.π., 100.

¹⁹ Παπαδόπουλος Νικόλαος (1816) Ερμής ο Κερδώςος» Εμπορική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 3ος, Βενετία, 216. Σκουβαρά Β. (1964) Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)...», ό.π., 51.

²⁰ Σκουβαρά Β. (1964) Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)...», ό.π., 51.

²¹ Στην ίδια εμπορική εταιρία μετέχουν επίσης ο Στάθης Θωμάς, ο Μανουήλ Πετροκόκκινος και ο Αντώνης Πατεράκης.

²² Slot Β. J. (1981) Σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος..., ό.π., 1350.

²³ Πέτρου Σταμάτης (1976) Γράμματα από το Άμστερνταμ, ό.π., 22.

²⁴ Πέτρου Σταμάτης (1976) Γράμματα από το Άμστερνταμ, ό.π., 6.

«Η μόνη τους καινοτομία ήταν οι περούκες που φορούσαν ή το φρόντισμα των μαλλιών τους σύμφωνα με τη μόδα. Την Κυριακή φώναζαν στο σπίτι τους τον κουρέα, μπαρμπερίζονταν και ταχτοποιούσαν τις περρούκες τους κι από κει τραπούσαν για την εκκλησία. Κάπως αργά βέβαια, ύστερ' απ' όλα αυτά. Γι' αυτό κι ο παπάς συχνά τους μάλωνε που αργούσαν για χάρη της κόμμωσής τους»²⁵.

Ο Κοραΐς έμεινε τους πρώτους δέκα μήνες στο σπίτι του εφημέριου της παροικίας, ιερομόναχου Άνθιμου. Οι παρατηρήσεις και περιγραφές του Πέτρου για τον Κοραΐ τον πρώτο καιρό, είναι αυτές «ενός παραδοσιακού ανθρώπου που αν και παραλλάζει σε κάτι από τα υπόλοιπα μέλη της ορθόδοξης παροικίας του Άμστερνταμ αυτό είναι, εκτός από τη μεγαλύτερη αυστηρότητα στα θέματα της πίστης και της λατρείας, η λογιοσύνη του...»²⁶. Ο νεαρός Διαμαντής «...παρουσιάζεται, στα εικοσιτρία του χρόνια, με όλη την αυστηρότητα που χαρακτηρίζει τα ησυχαστικής προέλευσης κινήματα που αρχίζουν να ξανανθίζουν, εκείνα τα χρόνια, στους κόλπους της εκκλησίας...»²⁷. Κρατούσε τις νηστείες του και παρακολουθούσε τακτικά τις λειτουργίες ώστε η ευλάβειά του να μοιάζει παραδειγματική. Ακόμα και στην εξωτερική του εμφάνιση αρνήθηκε να προσαρμοστεί στις συνήθειες των Δυτικοευρωπαίων και να ακολουθήσει τη μόδα τους:

«... ο σιόρ Διαμαντής δεν ήθελε ούτε «να βγάλει το καλουπάκι, μήτε το μουστάκι του να κόψη». Τα φορέματά του είναι «ταπεινά» και για πολύν καιρό εξακολουθεί να ντύνεται με τα «μακρυνά ρούχα», τα ανατολίτικα. Το ίδιο και η συμπεριφορά του στα εμπορικά πράγματα...»²⁸.

Δεν είχε περάσει, όμως, ούτε χρόνος από τότε που έφτασε ο Κοραΐς στο Άμστερνταμ και άρχισε να αλλάζει ριζικά μέσα στο νέο περιβάλλον: οι παραδοσιακές του αξίες άρχισαν να ανατρέπονται.

«Αντί για τους κλειστούς ορίζοντες, μια ακόρεστη περιέργεια για όλα αντί για τα καλά γραμματικά και τα θρησκευτικά βιβλία, η δίψα για την κάθε μάθηση και για τις νέες γνώσεις, αντί για τις νηστείες και την εγκράτεια, ο έρωτας, τα γλέντια, τα ξενύχτια αντί για την ανωνυμία της συλλογικής ζωής, η αυτόνομη παρουσία ενός επιθετικού ατομικισμού...»²⁹.

Η όπερα, η μουσική, η καθολική και προτεσταντική εκκλησιαστική παράδοση, το θαύμα της τυπογραφίας, τα εργαστήρια φυσικής ιστορίας, η εκπαίδευση κ.λπ., αποτελούν για τον Κοραΐ πρόκληση και πρόσκληση.

Στα γράμματα του Σταμάτη Πέτρου περιγράφονται οι εκδηλώσεις φιλαρέσκειας και κομψότητας του αλλαγμένου πλέον Κοραΐ:

«... φέρνει κάθε μέρα τον περουνιέρη να του φτιάχνει τα μαλλιά μίαν ώρα... Ωσά θα πάη στην Μπούρσα, καταχερνά να ντύνεται από τας 11½ ώραις έως στη μισή ύστερα από το μεσημέρι και πάντοτε έχει τον καθρέφτη κοντά του, το τσιμπίδι και το ψαλιδάκι, ωσάν να ήτο καμμία γιου φράου (= δεσποινίς). Μάλιστα έχει ένα συχαμένο ιδίωμα οπού πάντοτε μπρος στο καθρέφτη στέκει»³⁰.

Ο νεαρός Κοραΐς δέχεται πλήθος από ερεθίσματα για να διευρύνει τις γνώσεις και τα ενδιαφέροντά του. Καθώς διακατέχεται από δίψα για μάθηση, «κορφολογά» από παντού και ανοίγεται προς όλες τις κατευθύνσεις. Γράφει ο Πέτρου:

«έχει τέσσαρους δασκάλους ο πρώτος τονέ μαθαίνει ολλανδέζικα, ο δεύτερος εβραϊκά

²⁵ Σκουβαρά Β. (1964) Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)..., ό.π., 104.

²⁶ Πέτρου Σταμάτης (1976) Γράμματα από το Άμστερνταμ, κζ'.

²⁷ Idem.

²⁸ Idem, κθ'.

²⁹ Idem, λ'.

³⁰ Idem, 12.

και σπανιόλικα, ο τρίτος γεωμετρία, ο τέταρτος την κιθάρα, ένα αγγλέζικο παιχνίδι και τον ίδιον καιρόν τονέ μαθαίνει και φραντζέζικα τραγούδια με τη μουσική».

Οι εμπορικές δραστηριότητες του Κοραή γνωρίζουν πολλές διακυμάνσεις όπως και η ίδια του η ζωή: από τις παραδοσιακές προς τις νεωτερίζουσες μορφές. Όταν ο ίδιος γράφει, «εφαντάστηκα να κάμω πράγματα όπου να μη τα έκαμε ποτέ Ρωμαίος εδώ»³¹, φανερώνει τους νέους δρόμους που θέλησε να ανοίξει για να ασκήσει το εμπόριό του, ως ανατροπέας των κατεστημένων και νεωτεριστής.

Στο τέρμα της εμπορικής του σταδιοδρομίας ο Κοραής γνώρισε την αποτυχία. Ίσως η εμπορική αυτή αποτυχία να οφείλεται «κατά κύριο λόγο, σ' αυτά τα ανοίγματα που για να επιτύχουν χρειαζόταν άλλες προϋποθέσεις και πάντως μια οικονομική επιφάνεια που ο Κοραής, με το μικρό του κεφάλαιο, δεν μπορούσε να διαθέσει»³². Από πληροφορίες που αντλούμε από κάποιο γράμμα ενός εμπόρου από την Βενετία φαίνεται ότι ο Κοραής έφυγε τον χειμώνα 1777-1778, δυστυχισμένος απ' το Άμστερνταμ. Μεταξύ άλλων αναφέρεται:

«Έχω θλίψιν δια την κατάστασην του κοινού φίλου Κουραϊ. Έλαβα και έτερην γραφήν του και εδόθηκα εις δάκρια διατί μου έκανεν μέγα πόνον η διήγησίς της...»³³.

Γεγονός πάντως είναι ότι με την περιπέτεια αυτή διευκολύνθηκε «η στροφή (του Κοραή) προς τα γράμματα, προς την ολοκληρωτική απασχόληση με τα θέματα της παιδείας και του έθνους. Μέσα από την εμπορική αποτυχία του Άμστερνταμ ο ελληνικός διαφωτισμός κέρδισε τον ηγέτη του»³⁴.

3. Η ελληνική παροικία στα χρόνια της ελληνικής επανάστασης του 1821 και αργότερα

Το φιλελληνικό κίνημα που εκδηλώθηκε στην Ολλανδία ήταν από τα πρώτα στην Ευρώπη³⁵. Ήδη στα 1821 τυπώθηκαν τα πρώτα φιλελληνικά φυλλάδια που στην πλειοψηφία τους ήταν μεταφράσεις από ξένα πρωτότυπα.

Το Φεβρουάριο του 1822, ιδρύθηκε στο Άμστερνταμ μια Φιλελληνική Επιτροπή με σκοπό την υποστήριξη των Ελλήνων στη δοκιμασία τους. Η επιτροπή ήταν εντεκαμελής και απαρτίστηκε από τρεις κληρικούς διαφόρων ιερατικών βαθμίδων, δύο δικηγόρους, δύο καθηγητές Δικαίου και πέντε λεβαντεμπόρους. Πρόεδρος ήταν ο δικηγόρος Jan Fabius (1776-1850) και γραμματέας ο καθηγητής Δικαίου Cornelis Anne den Tex (1795-1854), στους οποίους αργότερα απονεμήθηκε το παράσημο του Σωτήρος από τον βασιλιά Όθωνα. Ανάμεσα στους εμπόρους μέλη της Επιτροπής, ξεχωρίζουν δύο ονόματα Ελλήνων: ο ένας είναι ο Στέφανος Παλαιολόγος (1776/63-1835) από την Πάτμο και ο άλλος ο Γεώργιος Τομασάκης (1790-1835) γεννημένος στο Άμστερνταμ αλλά χιώτικης καταγωγής.

Πότε ήρθε ο Στέφανος Παλαιολόγος στο Άμστερνταμ δεν είναι γνωστό, όμως στις 22 Οκτωβρίου 1801 παντρεύτηκε την Helena Ferber, Ολλανδή διαμαρτυρούμενη³⁶. Μεταξύ 1804-1818 ήταν μέλος τριμελούς «Εμπορικής Συντροφίας» αργότερα όμως δημιούργησε τη δική του εταιρεία και είναι γνωστός ως ιδιοκτήτης της φρεγάτας Anna Paulowna³⁷. Ο Γεώργιος

³¹ Πέτρου Σταμάτης (1976) Γράμματα από το Άμστερνταμ, ό.π., 60.

³² Idem, μη'.

³³ Γενικά Αρχεία του Κράτους (Α.Ρ.Α). Πρεσβεία Τουρκίας 1222 (25-11-1778), Slot B.J. (1981) Σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος..., 1352.

³⁴ Πέτρου Σταμάτης (1976) Γράμματα από το Άμστερνταμ, ό.π., νη'.

³⁵ Koster Daniël (1995) To Hellen's Noble Land, ό.π., 22.

³⁶ DTB 399, Amsterdam Municipal Archives 11. Koster Daniël (1998), «Dutch Philhellenism and the Greek Merchants of Amsterdam» *Pharos* (Journal of the Netherlands Institute in Athens) 6 (1998) 25-59, 34.

³⁷ Nanninga J.C. (1964) Bronnen tot de Geschiedenis van den Levantschen handel, Vol. 4, 2 parts, Den Haag 1964, no 1126, 1095.

Τομασάκης γεννήθηκε στο Άμστερνταμ και ήταν γιος Σμυρνιού εμπόρου. Και οι δυο τους ανήκαν στους πιο πετυχημένους εμπόρους με το Λεβάντε και χρησιμοποιούσαν τις εμπορικές τους δραστηριότητες για να βοηθήσουν στον απελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων.

Το όνομα του Παλαιολόγου δεν αναφέρεται στις πρώτες ούτε και μετέπειτα λίστες των μελών της Φιλικής Εταιρείας, όμως η μαρτυρία ότι στα 1821 στάλθηκε από το Άμστερνταμ υλική βοήθεια στους αγωνιζόμενους Έλληνες δείχνει ότι ο Παλαιολόγος είχε από νωρίς επαφές με επαναστατικούς κύκλους και πιθανόν να ήταν μέλος της Φιλικής Εταιρείας³⁸. Μεταγενέστερες πηγές ωστόσο φανερώνουν ότι ο Παλαιολόγος είχε ενεργό και πολύπλευρη δράση στον αγώνα των Ελλήνων. Στο *Journal de Bruxelles* (Φεβρουάριος 1822) που συντάχθηκε στο Λονδίνο αναφέρεται ότι μια εταιρία που έδρευε στο Άμστερνταμ είχε στείλει μέσω της θαλάσσιας οδού φορτίο με χιλιάδες όπλα στους Έλληνες επαναστάτες μέσω ενός Άγγλου εμπόρου από την Μασσαλία. Η μεταφορά αυτή θα πρέπει να είναι η πρώτη που έγινε από τον Παλαιολόγο³⁹.

Οι πατριωτικές ενέργειες του Παλαιολόγου επαινούνται από τον Κωνσταντίνο Πολυχρονιάδη, ενός από τα πρώτα μέλη της Φιλικής Εταιρείας, όταν σε μια επιστολή του τον αποκαλεί «αληθινό Έλληνα»: «ο εν Άμστελοδάμιον Παλαιολόγος δείχνεται αληθής Έλλην και ογλήγορα κάτι σας πέμπει»⁴⁰. Σε κάποια άλλη επιστολή που στάλθηκε λίγο αργότερα από το Λιβόρνο (πιθανόν πάλι από τον Πολυχρονιάδη) στον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, διαβάζουμε ότι ο Παλαιολόγος προετοίμαζε και δεύτερη αποστολή, ενώ το πρώτο πλοίο βρισκόταν εκείνη τη στιγμή στο Λιβόρνο:

«Το εξακουσθέν πλοίον με τα πολεμικά εφόδια από την Ολλανδίαν, συγχρόνως τούτου όπου μισσευεί ο Βετζιάρης, αναχωρεί εδῶθεν δια εκείνον τον λιμένα της Ελλάδος, όπου εύρη ελεύθερον και εκείθεν να κυβερνηθή, το οποίον συντροφεύει ο φιλογενής και αξιογάπητος φίλος κυρ Εμμανουήλ Ξένος» επίσης «ο φιλογενέστατος θεός του άνω κυρ Ξένου ετοιμάζει και δεύτερον πλοίον εις το Άμστερδάμ όμοιον του ρηθέντος»⁴¹.

Μια από τις πρώτες φροντίδες του Παλαιολόγου ήταν η εξασφάλιση χρηματικού δανείου για τους Έλληνες επαναστάτες, όπως αποδεικνύει η αλληλογραφία που είχε με τον Μαυροκορδάτο, πρόεδρο της προσωρινής κυβέρνησης της Ελλάδας που έδρευε στο Μεσολόγι. Αν και η προσωρινή κυβέρνηση εκείνο τον καιρό ενδιαφέρονταν, για πολιτικούς λόγους, περισσότερο για αγγλικό δάνειο, ο Παλαιολόγος προσφέρθηκε επανειλημμένα να μεσολαβήσει στη διαπραγμάτευση δανείου από το Βασίλειο της Ολλανδίας⁴². Οι πατριωτικές ενέργειες του Παλαιολόγου αναγνωρίστηκαν όταν με απόφαση της προσωρινής κυβέρνησης (9 Μαρτίου 1825) διακρισθέντα ο διορισμός του στη θέση του «πράκτορα» στις Κάτω Χώρες, δηλ. του ενοποιημένου ακόμα κράτους Ολλανδίας και Βελγίου⁴³. Το έργο του στο εξής ήταν η καλλιέργεια και ο συντονισμός του φιλελληνικού κινήματος στην Ολλανδία.

³⁸ Koster Daniël (1998) *Dutch Philhellenism and the Greek Merchants of Amsterdam*, ό.π., 34.

³⁹ Wagner L. – Heidendal (1972) *Het Filhellenisme in het Koninkrijk der Nederlanden, Een bijdrage tot de studie van de publieke opinie in het begin van de negentiende eeuw Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten*, Vol. 34, Brussel, no. 71, 103-104. Πρβλ. Koster Daniël (1998) «Dutch Philhellenism and the Greek Merchants of Amsterdam», ό.π., 35.

⁴⁰ «Ιστορικό Αρχείο Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου» σε *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, Τόμ. 5, μέρος 1, αριθ. 10. 134 (SDK, F.21, αριθ. 1229), 201. Koster Daniël (1998) *Dutch Philhellenism and the Greek Merchants of Amsterdam*, ό.π., 35.

⁴¹ Idem: *Αρχείο Μ*, Τόμ. 4, μέρος 1, 323. Koster Daniël (1998) *Dutch Philhellenism and the Greek Merchants of Amsterdam*, ό.π., 36.

⁴² Koster Daniël (1998) *Dutch Philhellenism and the Greek Merchants of Amsterdam*, 39.

⁴³ Φορόπουλος Νικόλαος Λ. (1981) *Στέφανος Παλαιολόγος, ένας λησμονημένος Πάτριος αγωνιστής*. Ανακοίνωση στο Ζ' Διεθνές Συμπόσιο Αιγαίου της Εταιρίας Μελετών Αιγαίου, Κως 27-31 Αυγούστου 1981, 152-154.

Στο Αρχείο Χειρογράφων της πανεπιστημιακής βιβλιοθήκης του Άμστερνταμ εντόπισε ο D. Koster, πριν λίγο καιρό, κάποιες επιστολές του Ιωάννη Καποδίστρια προς τα μέλη της Φιλελληνικής Επιτροπής του Άμστερνταμ. Τρεις επιστολές απευθύνονται στον Στέφανο Παλαιολόγο τον Σεπτέμβριο και Οκτώβριο 1827 και Μάιο 1830 και μια στον Γεώργιο Τομασάκη τον Μάρτιο του 1830. Οι επιστολές αυτές ρίχνουν αρκετό φως στις σχέσεις των πάροικων του Άμστερνταμ με την ελληνική κυβέρνηση και τον αγώνα για την ανεξαρτησία ανάμεσα στα έτη 1827-1830⁴⁴.

Πότε ο Παλαιολόγος άρχισε να αλληλογραφεί με τον Καποδίστρια δεν μας είναι γνωστό, όμως το ίδιο το γεγονός πιστοποιεί ότι ο νέος κυβερνήτης ήδη από το 1827 θεωρούσε τον Παλαιολόγο ως τον αποκλειστικό αντιπρόσωπο του ελληνικού έθνους στην Ολλανδία και συζητούσε μαζί του εθνικές υποθέσεις σε τακτική βάση. Στην επιστολή που χρονολογείται τον Σεπτέμβριο 1827 γίνεται φανερό ότι οι δύο άνδρες σκόπευαν να συναντηθούν στην Οστάνδη όταν ο Καποδίστριας ταξίδευε από το Λονδίνο στο Παρίσι, στην προσπάθειά του να ενισχύσει τη θέση του στις αυλές της Αγγλίας και της Γαλλίας. Σκοπός της συνάντησης ήταν να συζητηθεί το θέμα των χρηματικών συνεισφορών της Φιλελληνικής Επιτροπής και η παράδοση πολεμικών πλοίων ή ατμόπλοιων ή φρεγατών, όπως δείχνει η επιστολή του Οκτωβρίου 1827.

Επιστολές του Καποδίστρια προς τον Στέφανο Παλαιολόγο:

Κύριε

μελετώ θεού ευδοκούντος ν' αναχωρήσω εντεύθεν από Λονδίον περί την εικοστήν του τρέχοντος, και μέλλων να κατευθύνω τον πλούν μου εις Όστενδην, δεν λείπω να σας δηλοποιήσω αυτό τούτο, ώστε ακολούθως να λάβετε τον κόπον της εις την πόλιν αυτήν οδηγήσας σας, προσξενούντας μου την ευχαρίστησιν της αισίας απολαύσεως σας και συνομιλίας. Σας εύχομαι από καρδιάς όλα τα εφικτά.

*I.A. Καποδίστριας
Εν Λονδίω
Τη 1/13 Σεπτεμβρίου 1827*

Παρίσιον την 1/13 Οκτωβρίου 1827

Κύριε,

Σας πέμπω, αγαπητέ Παλαιολόγε, σφραγίδος ελευθεράν την προς τον Κύριον Ιλαρίωνα απόκρισίν μου, διό και δεν επαναλαμβάνω τα εν αυτή διαλαμβανόμενα.

Σας υπερευχαριστώ δια τας λεπτομερείς ιδέας περί του ατμοπλοίου. Τας φυλάττω πλησίον μου, και ελπίζω να τας κατορθώσω επωφελείς εγκαίρως, και άμα ως ευπορήσωμεν από χρήματα. Ευδοκήσατε ωσαύτως ν' αναγκάσετε τον φίλον σας να σας δώση την ιχνογραφίαν και την τιμήν της ολοσχερούς συγκροτήσεως των φριγατών, και πέμψατέ με τα. Όλοι αυτά αι σημειώσεις είναι ωφελιμώταται. Έχοντας αυτάς, δυνάμεθε να κάμωμεν εκλογήν και εν επιστήμη του πράγματος να ενεργήσωμεν υποθέσεις παρομοίως. Προσμένω μίαν λέξιν αποκριτικήν από μέρος σας εις την επιστολήν μου της 19/7.1/8. /12 κατά την στιγμήν της από Παρισίους αναχωρήσεως μου θέλω σας γράψω και αύθις. Δεχθήτε εν τοσοούτω τας φιλικάς ειλικρινείς εκφράσεις.

όλος πρόθυμος I.A. Καποδίστριας

⁴⁴ Koster Daniël (1998) Dutch Filhelenisme in het koninkrijk der Nederlanden..., ό.π., 54-58.

Αν τελικά η συνάντηση πραγματοποιήθηκε παραμένει άγνωστο. Καθοδόν προς την Ελλάδα ο Καποδίστριας έγραψε από την Ιταλία στις 5 Δεκεμβρίου 1827 μια επιστολή στον Παλαιολόγο, προτρέποντάς τον να ενώσει την αφοσίωση των Ελλήνων και φιλελλήνων της Ολλανδίας με αυτή άλλων πόλεων και χωρών. Ταυτόχρονα τον πληροφορεί ότι σχεδιάζει να στείλει τρεις ή τέσσερις μαθητές στο Άμστερνταμ για να διδαχτούν υπό την επίβλεψη και φροντίδα του ιερέα της ελληνικής παροικίας την μητρική τους γλώσσα και τη γλώσσα της χώρας υποδοχής καθώς και μαθηματικά από άλλο δάσκαλο⁴⁵. Η αλληλογραφία μεταξύ του Καποδίστρια και των δύο Ελλήνων πάροικων, Στέφανου Παλαιολόγου και Γεώργιου Τομασάκη συνεχίστηκε και κατά το 1830. Από τις επιστολές αυτές φαίνεται ότι οι πατριωτικές δραστηριότητες στην Ολλανδία δεν είχαν ακόμα τελειώσει.

Στα χρόνια πριν και μετά την ελληνική επανάσταση η ορθόδοξη εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης του Άμστερνταμ εξακολουθούσε να λειτουργεί. Η τύχη της φάνηκε κάπως να αλλάζει με τον ερχομό στην Ολλανδία στα 1816 της Anna Paulowna κόρης του τσάρου της Ρωσίας, μετά το γάμο της με τον βασιλιά της Ολλανδίας Willem II. Η Anna Paulowna παρέμεινε Ορθόδοξη στην Ολλανδία και φρόντιζε να ενισχύει οικονομικά την ορθόδοξη εκκλησία του Άμστερνταμ που συχνά επισκεπτόταν για τα θρησκευτικά της καθήκοντα⁴⁶.

Με τον θάνατο της Anna Paulowna έκλεισε και ο κύκλος της ορθόδοξης εκκλησίας του Άμστερνταμ. Στις 4 Σεπτεμβρίου 1866 με απόφαση του πρωτοδικείου του Άμστερνταμ μπήκε τέλος στην ύπαρξη της εκκλησίας.

Στα χρόνια αυτά σβήνει η πρώιμη παρουσία Ελλήνων στην Ολλανδία.

4. Από τις αρχές του 1900 μέχρι την εποχή της μετανάστευσης

Από τις αρχές του εικοστού αιώνα μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1950 ήταν εγκατεστημένοι στην Ολλανδία ελάχιστοι Έλληνες. Μέχρι την εποχή του Β' Παγκοσμίου πολέμου η σύνθεση της παροικίας ήταν ετερογενής. Μπορούμε να διακρίνουμε τις ακόλουθες κατηγορίες Ελλήνων μεταναστών:

- Αυτούς οι οποίοι ως πρώην ναυτικοί είχαν εγκατασταθεί στο Ρότερνταμ και η οικονομική δραστηριότητά τους είχε σχέση με το λιμάνι. Αυτός ο τύπος μετανάστευσης είναι παλιός και συνεχίστηκε και μετά τον πόλεμο.

- Αυτούς που ήρθαν στην Ολλανδία μέσω του εμπορίου των καπνών. Τα καπνά ήταν το σπουδαιότερο εξαγωγίμο προϊόν της Ελλάδας και ιδιαίτερα δημοφιλή στις αγορές της Δυτικής Ευρώπης. Μερικοί απ' αυτούς ανέπτυξαν δραστηριότητα στην οικιακή βιοτεχνία σιγαρέτων.

- Αυτούς που έφτασαν από την Ιωνία ως μετανάστες μετά τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922. Αυτοί εγκαταστάθηκαν στο Άμστερνταμ, Ρότερνταμ και Ουτρέχτη και επιδόθηκαν κυρίως στο εμπόριο.

Είναι δύσκολο να γνωρίζουμε τον επακριβή αριθμό των Ελλήνων που ζούσαν στην Ολλανδία στις αρχές του αιώνα μέχρι και την περίοδο μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, διότι τα αρχεία του Γενικού Προξενείου του Ρότερνταμ ξεκινούν από το έτος 1953. Εκείνη τη χρονιά ήταν εγγεγραμμένοι 41 Έλληνες, από τους οποίους οι 27 ήταν εγκατεστημένοι στο Ρότερνταμ, 6 στο Άμστερνταμ, 6 στην Ουτρέχτη, 2 στη Χάγη και ένας στο Λέουντεν. Το 1957 φτάνουν τους 63 και το 1958 τους 68⁴⁷.

⁴⁵ Κούκου Ε.Ε. (1978) *Ιωάννης Καποδίστριας*, Αθήνα, 299.

⁴⁶ V.F.H.E. van Schaik (1956) *De Russisch – Griekse kerk van de Heilige Catharina te Amsterdam van 1763-1866 σε Jaarboek Amstelodamum 58*, 236-248, 237.

⁴⁷ Θεοδωρίδης Θεόδωρος Ι. (1996) *Χρονικό της Ενώσεως Ελλήνων Ολλανδίας 1946-1996*, Ουτρέχτη, 12, 18.

Οι παλιότερες γνωστές ελληνικές επιχειρήσεις στην Ολλανδία στις αρχές του αιώνα είναι αυτές του Βαφειάδη στο Bilthoven και του Γιοκαρίνη στο Άμστερνταμ. Πρόκειται για δύο μικρές βιοτεχνίες παραγωγής σιγαρέτων. Η επιχειρηματική όμως δραστηριότητα αυτών των Ελλήνων ήταν μικρής διάρκειας. Πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο είχαν ήδη κλείσει και οι ιδιοκτήτες αναζήτησαν άλλη επαγγελματική απασχόληση.

Κατά την εποχή του μεσοπολέμου ιδρύονται γουνεμπορικές και ναυτιλιακές επιχειρήσεις, επιχειρήσεις τροφοδοσίας πλοίων και επιχειρήσεις εισαγωγής ελληνικών προϊόντων. Μικρασιάτες πρόσφυγες ξεκίνησαν γύρω στα 1930 εμπόριο γουναρικών στην Ουτρέχτη. Στην αρχή ήταν βιοτεχνίες που κατασκεύαζαν και πουλούσαν γουναρικά είδη. Με την πάροδο όμως του χρόνου και με πολύ κόπο μεγάλωσαν σε γνωστά γουνεμπορικά καταστήματα. Μέσω αυτών των επιχειρήσεων ήρθαν κι άλλοι Έλληνες: συγγενείς ή φίλοι αλλά και γουνεργάτες από την περιοχή της Καστοριάς που γνώριζαν τη δουλειά. Μερικοί απ' αυτούς άνοιξαν αργότερα δικές τους επιχειρήσεις.

Το Ρότερνταμ όπου καθημερινά ναυλοχούσαν πλοία ελληνικής ιδιοκτησίας, έγινε τόπος διακίνησης πολλών Ελλήνων ναυτικών. Οι περισσότεροι απ' αυτούς ήταν νησιώτες στην καταγωγή. Σ' όλη την περιοχή του λιμανιού έβρισκε κανείς ελληνικά καφενεία. Πολλοί Έλληνες είχαν μικρά χειροκίνητα οχήματα ή βάρκες και διεκπεραίωναν παραγγελίες με τα πληρώματα των πλοίων ή προσπαθούσαν να πουλήσουν διάφορα μικροαντικείμενα. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο με την αλματώδη ανάπτυξη της ελληνικής ναυσιπλοΐας, το λιμάνι του Ρότερνταμ έγινε ακόμα μεγαλύτερος πόλος έλξης Ελλήνων ναυτικών προσφέροντας ευκαιρίες απασχόλησης στους γύρω χώρους.

Το εμπόριο εισαγωγής ελληνικών προϊόντων κυρίως κρασιών, ελαιουργικών προϊόντων και εσπεριδοειδών ξεκίνησε λίγο πριν τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Γενικά οι ελληνικές επιχειρήσεις το 1960 στο Ρότερνταμ και Ουτρέχτη έφταναν στις δεκατρείς⁴⁸.

Ανάμεσα στους Έλληνες εκείνης της περιόδου ξεχωριστή θέση κατέχει η Σοφία Αντωνιάδου. Εγκαταστημένη στο Λέυντεν από το 1929, είχε διαδεχτεί στο Πανεπιστήμιο της πόλης τον διαπρεπή ελληνιστή και βυζαντινολόγο D. C. Hesseling. Αξιοσημείωτο είναι ότι η κυρία Αντωνιάδου είναι η πρώτη γυναίκα που κατέλαβε πανεπιστημιακή έδρα στην Ολλανδία. Το έργο της για τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων υπήρξε μεγάλο. Με την ισχυρή προσωπικότητά της πρωτοστάτησε και στη ίδρυση του πρώτου ελληνικού συλλόγου, της «Ενώσεως Ελλήνων Ολλανδίας» στο Ρότερνταμ.

⁴⁸ Vermeulen H., van Attekum M. (1985) et al., *De Grieken. Migranten in de Nederlandse samenleving*, Muiderberg, 113.

Ο Τύπος της ελληνικής διασποράς και μετανάστευσης μέσα από το πρόγραμμα Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1996. Σκέψεις και προβληματισμοί για την προσέγγισή του ως ιστορική πηγή

Γιούλα Κουτσοπανάγου

Η σύντομη αυτή παρέμβαση εντάσσεται στο πλαίσιο μιας ευρύτερης ερευνητικής προσπάθειας που αφορά στην καταγραφή και μελέτη του Ελληνικού Τύπου¹, ελλαδικού και εξωελλαδικού από την εμφάνισή του έως σήμερα, με απώτερο στόχο τη συγγραφή της ιστορίας του, ενός ουσιαστικού ζητούμενου της σύγχρονης ιστορικής έρευνας. Σε αυτή την παρουσίαση το ενδιαφέρον μας επικεντρώνεται στον Τύπο της ελληνικής διασποράς και μετανάστευσης με την πρόθεση να επιχειρηθεί η διατύπωση ορισμένων ερωτημάτων για την προσέγγισή του ως ιστορικού τεκμηρίου, ικανού να συμβάλει στη σφαιρικότερη κατανόηση της ελληνικής μεταναστευτικής ιστορίας.

Τα τελευταία χρόνια έχει σημειωθεί ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για τις μεταναστευτικές σπουδές και η ιστορική έρευνα για τη μετανάστευση έχει διέλθει σημαντικών αλλαγών. Διάφοροι παράγοντες έχουν συμβάλει σε αυτή την εξέλιξη: διεύρυνση του γνωστικού πεδίου, μετατόπιση της εστίασης, συνυπολογισμός παραμελημένων, στη μέχρι τώρα έρευνα, πτυχών του φαινομένου, χρήση νέων μεθόδων επιστημονικής προσέγγισης. Επιμέρους μεταναστευτικές εμπειρίες δεν εξετάζονται πλέον μεμονωμένα αλλά κατανοούνται ως μέρος των πληθυσμιακών μετακινήσεων τοποθετημένων μέσα σε ένα μεταβαλλόμενο τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και διεθνές περιβάλλον.

Σε αυτό το σκεπτικό εντάσσεται η μελέτη του Τύπου του έξω-ελληνισμού και η αντιμετώπισή του ως τεκμηριωτικού υλικού, ικανού να αναδείξει όψεις της ιστορίας της ελληνικής διασποράς, οι οποίες παραμένουν απροσπέλαστες ή υποβαθμισμένες από την ιστορική εξήγηση, καθιστώντας τη μελέτη της πλουσιότερη και επαρκέστερη.

Η ίδια η ίδρυση του ελληνικού Τύπου και η ιστορική διαδρομή του, τουλάχιστον ως το 1830, είναι συνυφασμένη με την πορεία ανάπτυξης των ελληνικών κοινοτήτων της διασποράς, οι οποίες στη διάρκεια του 18ου αι. ακολουθούν τους μεγάλους εμπορικούς δρόμους προς την Κεντρική Ευρώπη (Βελιγράδι, Βουκουρέστι, Βιέννη), ενώ από το τέλος του 18ου αιώνα και τις αρχές του 19ου με το ριζικό αναπροσανατολισμό του εξωτερικού εμπορίου αρχίζουν να κατευθύνονται προς τα αστικά κέντρα της νότιας Ρωσίας, Ρουμανίας, Μικράς

¹ Πρόκειται για το συγχρηματοδοτούμενο πρόγραμμα της Γενικής Γραμματείας Έρευνας και Τεχνολογίας με τίτλο «Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1996» που εκπονείται με την ηθική και υλική αρωγή του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., Α.Π.Ε., Υπουργείου Τύπου & Μ.Μ.Ε., Ε.Σ.Η.Ε.Α., Ε.Ι.Η.Ε.Α, Ε.Σ.Η.Ε.Μ.&Θ., Ε.Δ.Ο.Ε.Α.Π. καθώς και με τη συνδρομή ιδιωτικών φορέων (βλ. *Ενημερωτικό Δελτίο ΚΝΕ/ΕΙΕ*, τχ.26 (Δεκέμβριος 2001), 28-31.

Ασίας και Αιγύπτου².

Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους η ιστορία του Τύπου του έξω-ελληνισμού συναρτάται πλέον με την ιστορία των εκτός συνόρων ελληνικών κοινοτήτων³. Κατά συνέπεια, οι προβληματισμοί που τίθενται για την προσέγγιση του φαινομένου της ελληνικής διασποράς αφορούν και στη μελέτη του Τύπου της.

Η εμφάνιση του Τύπου στις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού, είτε πρόκειται για τις διασπορικές κοινότητες στη κεντρική και δυτική Ευρώπη στο τέλος του 18ου αιώνα ή για τις μεταναστευτικές κοινότητες στο «Νέο Κόσμο» στις αρχές του 20ου αιώνα, είναι φαινόμενο που προϋποθέτει την παρουσία συγκροτημένων εγγράμματων κοινωνικών ομάδων, οι οποίες μέσα σε ένα σύνολο κοινωνικών, οικονομικών και πνευματικών δραστηριοτήτων, ήταν σε θέση να ιδρύουν, να συντηρούν και να διαχειρίζονται τον έντυπο λόγο. Δεν θα ήταν γενικευτικός ο ισχυρισμός ότι η ίδρυση του Τύπου και η δημιουργία δημοσιογραφικής παράδοσης στις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού βρίσκεται σε ευθεία συσχέτιση με τη διεύρυνση αυτών των στρωμάτων στα αστικά κέντρα της κεντρικής Ευρώπης, της οθωμανικής επικράτειας ή των χωρών υποδοχής των ελλήνων μεταναστών.

Η χρήση του όρου που συμβατικά αποκαλούμε «Τύπος της ελληνικής διασποράς» εντάσσεται στη γενικότερη συζήτηση για τον προσδιορισμό των ασαφών ως προς την ποικιλία τους όρων που χρησιμοποιούνται (διασπορά, παροικία, κοινότητα, μειονότητα, ομογένεια, μετανάστευση, αποδημία) για να περιγράψουν το φαινόμενο της δημιουργίας των ελληνικών κοινοτήτων.

Για την αντιμετώπιση του τι συνιστά ο «ελληνικός τύπος της διασποράς» ορισμένες παράμετροι θα πρέπει να ληφθούν υπόψη: καταρχήν, ακόμα και αν συμβατικά επιλεγεί ως βάση διάκρισης η γλώσσα που είναι γραμμένο το έντυπο (ελληνική, ξένη, σε δυο ή περισσότερες γλώσσες) ή το κοινό στο οποίο απευθύνεται (ελληνικό, ελληνόφωνο ή ξένο), υπάρχει ο κίνδυνος διολίσθησης σε μια γενικευτική ταξινόμηση, μεταγενέστερη και κατά κανόνα μη σχετιζόμενη με την εποχή που το δημιούργησε. Θεωρούμε, για παράδειγμα, ως ελληνικό Τύπο έντυπα που τυπώνονταν στην ελληνική και αλβανική γλώσσα με τόπο έκδοσης π.χ. τη Κέρκυρα (πρβλ. την εφημερίδα, *É Dréjta*, 1912); Ως μορφές επικοινωνίας τα έντυπα που εκδίδονται από τις διασπορικές/μεταναστευτικές κοινότητες ξεπερνούν τα όρια αυτών των κοινοτήτων, εν μέρει διαμορφώνουν και διαμορφώνονται από την κοινωνία υποδοχής και από τους ποικίλους μετασχηματισμούς της, προσδιορίζονται σε σχέση με άλλες εθνοπολιτισμικές μεταναστευτικές κοινότητες και εν τέλει εγγράφονται στο ευρύτερο πολιτισμικό περιβάλλον αυτής της κοινωνίας. Ο ελληνικός Τύπος της Αμερικής, λόγου χάρη, συνιστά μέρος ενός συνόλου που συνοπτικά αποκαλείται «εθνοτικός τύπος»⁴, γίνεται δε περισσό-

² Για την ιστορία της ελληνικής διασποράς βλ. ενδεικτικά: T. Stoianovich, *Conquering Balkan Orthodox Merchant, Journal of Economic History*, 20(1960), 234-313 [ελλ. μτφρ. στο: Ασδραχάς Σ. Ι. (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, 15ος-18ος αιώνας*, Μέλισσα, Αθήνα 1979, 289-345], Hadziioissif Christos (1980) *La colonie grecque en Egypte (1833-1856)*, Διδ. Διατρ., Université de Paris-Sorbonne (Paris IV), École Pratique des Hautes Études, Paris, Τσοουκαλάς Κ. (1982) *Εξάρτηση και Αναπαράγωγη. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Θεμέλιο, Αθήνα, 269-371, Χασιώτης Ι.Κ. (1993) *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Διασποράς*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, Κατσαρδής-Hering R. Όλγα (2003) *Η ελληνική διασπορά: η γεωγραφία και η τυπολογία της στο: Ασδραχάς Σ. Ι. κ.ά.(επιμ.), Ελληνική Οικονομική Ιστορία, 18^{ος}-19^{ος} αιώνας*, τ. Ι, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα, 237-247.

³ Ιστορικές μελέτες για την ελληνική διασπορά/μετανάστευση στον 20ο αιώνα βλ. ενδεικτικά: Saloutos Theodore (1964) *The Greeks in the United States*, Cambridge: Massachusetts, Harvard University Press, Chimbos P.D. (1980) *The Canadian Odyssey: the Greek Experience in Canada*, Toronto, Clogg R. (1999) (ed.), *The Greek Diaspora in the Twentieth Century*, Oxford, London, Macmillan Press Ltd-St Antony's College, Τάμης Α. (1997) *Ιστορία των Ελλήνων της Αυστραλίας, Τόμος Α' (1830-1958)*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, Καναράκης Γ. (2000) *Ο ελληνικός Τύπος στους αντίποδες. Αυστραλία και Νέα Ζηλανδία*, Αθήνα, Γρηγόρης.

⁴ Βλ. Miller Sally M. (1988) *Immigrant and Ethnic Newspapers* στο: *The Serials Librarian*, 14, 139-140, Sally M. Miller (1987) *Introduction*, στο: Miller Sally M. (ed.), *The Ethnic Press in the United States: A Historical Analysis and Handbook*, Westport, CT: Greenwood Press, xi-xxii, στο ίδιο Kopan Andrew T. *The Greek Press* 161-176.

τερο κατανοητός αν αναγνωσθεί πολυσυγκριτικά αφενός μεν σε σχέση με άλλες εθνοτικές ομάδες που συμβιώνουν στον ίδιο τόπο εγκατάστασης αφετέρου σε σύγκριση με παρόμοιες ομάδες σε άλλες χώρες υποδοχής, π.χ. Καναδά, Αυστραλία. Με αυτήν τη συλλογιστική τα κριτήρια ταξινόμησης των εντύπων διευρύνονται – δεν απουσιάζει το ιστορικό πλαίσιο και δεν διαφεύγει της προσοχής μας ο τρόπος που ο Τύπος λειτουργεί και παρεμβαίνει στην κοινωνία. Η συγκριτική, συνεπώς, ανάγνωση του εξωελλαδικού Τύπου στη διαχρονία και στη συγχρονία του διευρύνει το πεδίο μελέτης του.

Σε άμεση σύνδεση με την παραπάνω επισήμανση τίθεται ένα άλλο μεθοδολογικό ζήτημα που αφορά την ιστορική προσέγγιση του φαινομένου της ελληνικής διασποράς και της έντυπης έκφρασής της: κατά πόσο οι ελληνικές διασπορικές/μεταναστευτικές ομάδες μπορούν να αποτελέσουν μια συνεκτική ενότητα και να συμπεριληφθούν σε ένα ενιαίο πεδίο μελέτης; Η ανομοιογένεια των παραγόντων και η ποικιλία των μεταβλητών που συνθέτουν το φαινόμενο της ελληνικής μεταναστευτικής εμπειρίας επιβεβαιώνουν ότι οι διασπορικές/μεταναστευτικές κοινότητες δεν συνιστούν μονοδιάστατες, γραμμικά διαμορφούμενες πληθυσμιακές ομάδες αλλά διαφοροποιούνται ως προς το ταξικό συμφέρον, την ύπαρξη κοινωνικής ιεραρχίας, ιδεολογικής και πολιτικής σύγκρουσης με στόχο την επικράτηση, το βαθμό εμπέδωσης των πολιτισμικών ιεραρχήσεων του τόπου εγκατάστασης, την πολιτισμικής ετερογένειας, τη γενεακή σύνθεση και άλλες ενδοκοινοτικές ανισότητες. Ως πεδίο πληροφόρησης ο Τύπος αντανακλά τις πολιτικές, γενεαλογικές και άλλες διαφορές μεταξύ των μελών της ελληνικής κοινότητας. Είναι, για παράδειγμα, συχνό φαινόμενο η έκδοση δίδυμων αντιπαρατιθέμενων εντύπων τα οποία αντικατοπτρίζουν ή τροφοδοτούν διαφορές απόψεων μεταξύ των μελών της ελληνικής κοινότητας. Ενδεικτικά αναφέρουμε την παράλληλη έκδοση δυο ελληνικών εφημερίδων στην Φιλιππούπολη (σημ. Πλόβντιφ) της Βουλγαρίας, της εφ. *Φιλιππούπολις* (1879-1906) που εκπροσωπούσε τη συντηρητική μερίδα της ελληνικής κοινότητας και υιοθετούσε μια άκαμπτη στάση απέναντι στις βουλγαρικές αρχές και τη μετριοπαθή εφ. *Ειδήσεις του Αίμου* (1896-1906) που εκπροσωπούσε την μερίδα της Δημογεροντίας που επιζητούσε ειρηνική συμβίωση στο βουλγαρικό κράτος⁵ ή τις δυο ιδεολογικά αντίπαλες ημερήσιες εφημερίδες της Νέας Υόρκης, ΗΠΑ, της κωνσταντινικής, συντηρητικής εφ. *Ατλαντίς* (1894-1973) και της βενιζελικής, φιλελεύθερης εφ. *Εθνικός Κήρυξ* (1915).

Στον ίδιο βαθμό που η μονοδιάστατη γραμμική αντίληψη της ελληνικής διασποράς, φαινόμενο μεγάλης γεωγραφικής και χρονικής διάρκειας, σε περιόδους ακμής και παρακμής μπορεί να οδηγήσει σε αυθαίρετες υποθέσεις, κατά ανάλογο τρόπο θα οδηγούσε σε λανθασμένες εκτιμήσεις μια γραμμική χωρίς διακυμάνσεις πορεία της εκδοτικής δραστηριότητάς της. Η *αύξηση και η μείωση της εκδοτικής παραγωγής* είναι ανάλογη με την αύξηση και μείωση του μεταναστευτικού ρεύματος και επομένως της ζήτησης εντύπων, αποτελεί δε συνάρτηση και άλλων παραγόντων όπως η εξυπηρέτηση επίκαιρων ενδοκοινοτικών αναγκών, οικονομικών συγκυριών, πολιτικών των χωρών υποδοχής. Στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, εντονότερη εκδοτική δραστηριότητα παρατηρείται τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα με την εισροή νέων μεταναστών και τη διαμάχη βενιζελικών-κωνσταντινικών στην Ελλάδα. Μετά από μια περίοδο ύφεσης λόγω της οικονομικής κρίσης του 1930, του περιοριστικού Νόμου (Quota Law) του 1924 και τη σταδιακή αφομοίωση των Ελλήνων μεταναστών στην αμερικανική κοινωνία, στη δεκαετία του 1960 η ψήφιση ευνοϊκότερης νομοθεσίας και το νέο κύμα ελληνικής μετανάστευσης δημιούργησε ευνοϊκές προϋποθέσεις για την έκδοση νέων ελληνικών εντύπων.

Σημαντική παράμετρος για τη θεώρηση του φαινομένου της ελληνικής διασποράς και του Τύπου της είναι η ανίχνευση του σύνθετου και μεταβαλλόμενου πλέγματος των σχέσεων «εθνικού κέντρου»-διασποράς. Φθίνουσα θα είναι η επιρροή του κυρίαρχου ιδεολογι-

⁵ Κοτζαγεώργη Ξανθίπη (1999) Ο ελληνικός τύπος και η λοιπή εκδοτική δραστηριότητα στο: Κοτζαγεώργη Ξανθίπη (επιμ.), *Οι Έλληνες της Βουλγαρίας. ένα ιστορικό τμήμα του περιφερειακού ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη, 416-417 και 421-422.

κά «εθνικού κέντρου» μετά το 1922 –θεμελιώδη χρονική τομή για την πολιτική του– οπότε η σχέση διασποράς-μητρόπολης διαμορφώνεται σε σχέση διασποράς-ελληνικού κράτους⁶. Ταυτόχρονη θα είναι η ανάδειξη μιας νέας πολιτικής και πολιτισμικής πραγματικότητας, η οποία συνέβαλε στη δημιουργία της νέας ταυτότητας του Έλληνα μετανάστη. Η ανάγνωση του ελληνικού Τύπου θα συμβάλει στη διεύρυνση της κοινωνικο-πολιτικής συνείδησης του Έλληνα μετανάστη και κατ' επέκταση της ιδεολογικής σύνδεσης του με το ελληνικό κράτος⁷. Δεν είναι λίγες οι φορές που στην αρθρογραφία των ελληνικών εφημερίδων της διασποράς διατυπώνονται απόψεις και θέσεις, ιδιαίτερα σε θέματα εθνικού ενδιαφέροντος, από άλλη οπτική γωνία από εκείνη του ελληνικού κράτους⁸. Έτσι η αρθρογραφία αυτή αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη μελέτη της ιδεολογίας του έξω ελληνισμού και της συμμετοχής του στα προβλήματα της μητροπολιτικής πατρίδας.

Ζητήματα ικανά να οδηγήσουν σε ορισμένες υποθέσεις σχετικά με το ρόλο και τα όρια του ομογενειακού Τύπου θα μπορούσαν να θεθούν π.χ. κατά πόσο ο τύπος των εκτός συνόρων ελληνικών κοινοτήτων αντανάκλα ή δημιουργεί τους διανοητικούς τρόπους και τις πολιτισμικές στάσεις της κοινότητας –εάν και πως διαμορφώνει την συμμετοχή της στα κοινωνικά τεκταινόμενα της χώρας υποδοχής αλλά και της χώρας αποστολής– με ποιους τρόπους, ιδιαίτερα σε περιόδους εντάσεων, η πολιτική, οικονομική και πολιτισμική *διαμεσολάβηση του Τύπου* στα πολιτικά, εκκλησιαστικά δρώμενα της κοινότητας ή στις παραταξιακές του ταυτίσεις με την ελληνική πολιτική πραγματικότητα (διχασμός, εμφύλιος πόλεμος, κυπριακό, δικτατορία των συνταγματαρχών), προβάλλει το γεγονός, παρεμβαίνει στη διαμόρφωση αναγνωστικού κοινού και επηρεάζει δυναμικά τη κοινή γνώμη των Ελλήνων μεταναστών.

Εφόσον η μελέτη του εξελλαδικού Τύπου δεν προσεγγιστεί μονοδιάστατα και δεν υποτιμηθεί η τεκμηριωτική του αξία αλλά αντιμετωπισθεί σε πολυπρισματική βάση θα μπορούσε να αναδειχθεί ως ένα αξιόλογο τεκμηριωτικό εργαλείο. Η περισσότερο σύνθετη ανάγνωση της πραγματικότητας και η συγκριτική προσέγγισή της μπορεί να αποδώσει σημαντικά οφέλη στην κατανόηση του φαινομένου της ελληνικής διασποράς και του Τύπου της.

⁶ Κιτρομηλίδης Πασχάλης Μ. (1983) Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο, στο: Δ.Γ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, Αθήνα, Εστία, 143-164, Kitroeff A. (1997) The idea of the Nation and the Diaspora στο: C. P. Ioannides (ed.), *Greeks in English-Speaking Countries. Culture, Identity, Politics*, στη σειρά Hellenism: Ancient, Mediaeval, Modern, 24 του Speros Basil Vryonis Center, Caratzas Aristide D. (2000) *New Rochelle*, New York, 277-285, πρβλ. Χ.Λ. Καραόγλου, Αναζητώντας την ταυτότητα των περιφερειακών λογοτεχνικών περιοδικών, στο: *Έξω Ελληνισμός. Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1800-1922*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 107-119. Για τις σχέσεις ανάμεσα στην ελληνική διασπορά και το «εθνικό κέντρο» πρβλ. Πατρίς, «Μητρόπολις και Παροικία», 16 Ιουλίου 1893, κύριο άρθρο, σ. 1.

⁷ Πρβλ. Κιτροφέφ Αλέξανδρος (1989) Ο βενιζελισμός στην Αίγυπτο, στο: Βερέμης Θ., Γουλιμής Γ. (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην εποχή του*, Athens, Γνώση, 127-142, Stubos G. (1998) The Greek-American Voice: From an Ethnic to a Political Definition, *Etudes Helleniques/Hellenic Studies*, vol. 6, no.1 Printemps/Spring 25-36, Καλογεράς Γ.(επιμ.) (2001) *Κωνσταντίνος Καζαντζής, Ιστορίες της Πατρίδος μου*, Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα, 44-48.

⁸ Πρβλ. Καζάκος Π. (1994) Απόδημος Ελληνισμός και Εθνικά Θέματα, *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.3, Απρίλιος, 103-134, Καραποστόλης Β., Δεμερτζής Ν., Παπαδημητρίου Δ., Αρμενάκης Α. (2001), *Απόδημοι Έλληνες. Πολιτισμική ταυτότητα και ομογενειακά μέσα επικοινωνίας*, Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης, Υπουργείο Τύπου και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, Αθήνα.

